

ВІКТОРІЯ
АМЕЛІНА

СИНДРОМ ЛИСТОПАДУ

Анотація

Костя — пересічний українець, продукт нашого часу, прихильнішого до тих, хто вміє адаптуватися до швидких змін і не надто переймається почуттями оточуючих. Забути найдорожче, вижити в дитбудинку й серед ділків 90-х, аби стати врешті «нормальною людиною» з доброю роботою і крутим авто — ось шлях Кості, якщо не всієї країни. Що для такого «героя нашого часу» Майдан? Та підзаголовок роману, «Ното Comptiens», що з латини перекладається як «людина, яка співчуває», підказує: головному герою не вдасться сховатися в зоні комфорту. Разом із ним ми проживемо далекі аварії, війни і революції, як свої власні, аби врешті побачити революцію в Києві і зробити вибір... Як зазначив Юрій Іздрик у передмові до роману, «...авторка влітає українські події останніх років у контекст новітньої історії цілого світу. І йдеться не так про політичні паралелі (скажімо, Майдану київського і майдану Тахрір у Єгипті), як про те, що в сучасному глобалізованому світі немає і не може бути локальних конфліктів, локальних проблем, локальних воєн, локальних революцій...»

ISBN 978-617-690-171-6

© В. Ю. Амеліна, текст, 2015

© Ю. Р. Іздрик, передмова, 2015

© ТОВ «Видавництво “Віват”», 2015

Вікторія Амеліна

**СИНДРОМ ЛИСТОПАДУ, АБО
НОМО СОМРАТІЕНС**

Юрій Іздрик. Єдина надія

Існує певний набір читацько-журналістських запитань, які заганяють автора в глухий кут, а навіть можуть викликати ідіосинкразію. Одне з таких запитань, на позір, доречне й безневинне — «про що ваша книжка?». Бо відповідь на нього — це, власне, прерогатива читача. Саме читач, інтерпретуючи й у міру власних можливостей сприймаючи авторський текст, виступає співавтором і формує та формулює для себе оте сакраментальне «про що». Кожен окремий читач — своє власне «про що».

Автор художнього твору — не лектор, не ментор і не гуру. Зазвичай у нього немає відповідей. Зазвичай його самого мучать питання, на які однозначних відповідей не існує. Зазвичай художнє письмо — це, певною мірою, і є спосіб запитувати і спосіб пошуку відповідей. Однак власним письмом автор відповідає (чи не відповідає) лише самому собі. І тому на читацьке «про що?» письменнику важко відреагувати просто й нелукаво. Відповіддю завше є сам текст і закладений у ньому потенціал викликати в читача власні емоції, рефлексії та умовиводи. Так звану «мораль» може мати байка, але не роман.

Однак роздумуючи над *blurb*'ом для роману Вікторії Амеліної, я зрозумів, що зможу без особливих докорів

сумління, не кривлячи душею, скористатися нелюбим «про що», і це не звучатиме профанно.

Своєрідний дозвіл на це дає сама авторка, долучаючи до назви «Синдром листопаду» підзаголовок «Номо Compatiens». Це не так підказка, як натяк на необхідність самостійних пошуків сенсів і значень — словник латинізмів тут не допоможе. Словник латинізмів знає лише Номо Patiens — людину, що страждає. Натомість Номо Compatiens — людина, здатна до співчуття аж такою мірою, що співчуття переходить у співстраждання — це, власне, і є герой «Синдрому листопаду», протагоніст, носій авторського задуму, персонаж, який перетворює роман із цілком реалістичної оповіді на історію напівфантастичну, ба навіть з елементами містики.

У психіатрії і соціальній психології існує термін «емпатія». Емпатія — вміння, здатність людини адекватно розуміти емоції та переживання іншої людини. Це ще не здатність до співчуття — це, власне, вміння правильно відчитувати й інтерпретувати певні сигнали в поведінці іншого, які свідчать про емоційний і психічний стан цього іншого.

Емпатія — іманентна здатність здорового організму. Вона притаманна не лише людині — тварини також уміють і надсилати, і приймати сигнали такого роду. Тварина вміє демонструвати прихильність, агресію, біль і вміє розпізнати прихильність, агресію, біль іншої тварини.

Емпатія, по суті, — основа невербальної комунікації в живій природі, життєво важлива біологічна функція. Вона характерна і для людини.

Проте лише людина володіє мовою — додатковою сигнальною системою, що дозволяє як увиразнювати, так і приховувати справжній емоційний стан — і лише людина здатна до співвідчування (себто спроможна проектувати чужий емоційний стан на себе), а відтак — і до співчуття.

Співчуття — суто людська риса.

Ми можемо перейнятися станом іншої людини аж такою мірою, що відчуватимемо не лише психічний, але й фізичний біль.

Ми можемо розділити з іншим радість так, що забудемо про власні проблеми і негаразди.

Ми вміємо передати свій настрій іншому, «заразити» іншого собою, своїми страхами, надіями, тривогами, здобутками і втратами.

Звісно, здебільшого це можливо, коли інший — насправді близька і дорога нам людина. А от герой роману «Синдром листопаду» наділений унікальною здатністю відчувати страждання і біль не лише близьких, але й цілком чужих і незнайомих людей. Це його дар і його прокляття. Завдяки своєму вмінню він може зцілювати людей, позбавляючи їх болю, а може переживати чужі муки як свої власні.

Через свою унікальність він невимовно самотній — адже йому не доводиться розраховувати на емпатію

і розуміння інших. Однак завдяки їй він пов'язаний невидимими нитями з людьми, яких ніколи не знав, з людьми, які живуть в інших країнах, в інших реаліях, про існування яких він і не здогадувався.

Історія такого персонажа могла би бути «чистою» екзистенційною драмою, розіграною в нейтральних декораціях авторського мікрокосму. Проте Вікторія Амеліна розповідає про життя людини, насичене цілком конкретними й упізнаними деталями.

Якби не психічна девіація героя, — що наповнює оповідь дивними, схожими чи то на галюцинації, чи то на ясновидіння мареннями, — ми отримали б біографію цілком пересічного нашого сучасника, що виріс у дитячому будинку, пережив буремні 90-ті, адаптувався до соціальних змін і дожив до наших днів, актуальним маркуванням яких усе ще залишається Майдан. Однак і фантастична особливість героя, і його видіння, що пунктиром проходять через усю книгу, малюючи вже не зовсім упізнану, а іноді — цілком загадкову дійсність, і своєрідні авторські притчі, які збагачують простір тексту додатковим виміром, перетворюють «Синдром листопаду» на складний поліфонічний твір, де біографічні та історичні реалії — далеко не основні елементи конструкції.

Саме через унікальну здатність героя відчувати й переживати чужі страждання авторка вплітає українські події останніх років у контекст новітньої історії цілого світу. І йдеться не так про політичні паралелі (скажімо,

Майдану київського і майдану Тахрір у Єгипті), як про те, що в сучасному глобалізованому світі немає і не може бути локальних конфліктів, локальних проблем, локальних воєн, локальних революцій: усі ми — наче сусіди в тісній комунальній квартирі, і несправедливість, жорстокість чи біль у будь-якому регіоні хвилями проходять по всій планеті і відлунюють у кожному її куточку.

Оце, мабуть, і є основний, хоч далеко не єдиний меседж «Синдрому листопаду». А тому свій blurb, у якому неодмінно доводиться сповіщати читача, «про що» вибрана ним книга, я сформулюю так:

Це роман про співчуття і нашу здатність співпереживати іншим як, можливо, про єдину надію врятувати й зберегти цей світ, визволивши його від агресії, відчуження, недовіри, деструкції. А ще — про те, що навіть найменше зло помножується, поширюється і не зникає само по собі, як не зникають нафтові плями, пластикові відходи чи радіаційне забруднення. І що найвищий час навчитися співчувати усьому живому так, як співчуваємо найближчим і найдорожчим людям.

Пролог

Розпечене вугілля мало б обпікати ніжні подошви. Яскраві іскри не можуть не лишити болісних цяток на тоненькій дитячій шкірі. І звісно, очі повинні наповнитись жахом, чорним, як зіниці. Та вони, очі, сповнені вдячності.

Дівчинка танцює, маленька й боса — найбеззахисніша серед темряви лісу, майже прозора, найкрихіткіша серед істот, зірочок-світлячків і тіней нічних метеликів. Зовсім дитя для мене, тридцятичотирирічного, блідого до синюшності дядька, що спостерігає поза колом, широким колом дивних, засмаглих і прокоптілих димами своїх вогнищ чоловіків і жінок. Вони — у солом'яних пов'язках на вузьких висохлих стегнах, вони — зі скляними від сліз очима, вони — гоїдаються у такт із тим дивним танцем на тліючому багатті — і це на них тендітне дівча дивиться із такою щирою вдячністю.

Отже, це правда. Нарешті я знайшов.

Потім у напівтемній місцевій хатині, шоколадній із жовтими прожилками — так виглядає пальмове дерево, — я сидітиму навпроти вождя. Потім я знаками пояснюватиму йому, чи то дикуну, чи то рідкісному ідеалу того, що так і виходить глевким млинцем, починаючи ще з Адама, що саме я шукаю на цьому острові. Я складаю великий і вказівний пальці — кружечок. І на другій руці — два кружечки. Дві. Так, дві! Потрібно дві кульки. Біла, ось як ця ракушка...

і чорна, ось як твоя шкіра.

Я витягаю монетки, говорю то українською, то англійською, то російською:

— Ну, ось такі, розумієте? Like this, you see? Вот такие вот ша-ри-ки...

Ні, здається, не розуміє. А я ніяк не збагну, наскільки смішні мої спроби порозумітися за допомогою слів. З ними, хто вміє таке! Навіщо із ними слова? Але я у відчаї, розгублений до того, що ціле моє розгублене покоління там, в Україні, не може зрівнятися зі мною.

Вождь посміхається у сиву бороду і мовчить, за спиною у нього з'являється прислужниця. Я намагаюсь не дивитися на голі груди, але прислужниця молода, груди ще не обвислі, навіть при тому, що бюстгальтери в цій місцевості, на жаль, ще не винайшли — чи, може, якраз на щастя... Кружечки навколо сосків такі ж, як оці кола, що я складаю з великого і вказівного. Я задивляюся на дівчину, дівчина ніяковіє, нерішуче ступає крок назад. Для неї я, імовірно, перший блідолиций, якого вона бачила у своєму короткому чи то дикому, чи то ідеальному житті острів'янки.

Вождь примружує очі, без осуду. Легенько змахує чорною рукою, ніби даючи пораду невинній істоті, що за одяг тільки й має що пов'язку з соломи та дерев'яне намисто: йди, тікай з очей — рятуйся. Я червонію, незважаючи на свої тридцять три — зрештою, в мене вже два тижні нічого не було: скільки я добирався сюди і скільки був у Єгипті... За цими приземленими роздумами одразу й не помічаю, що саме принесла дівчина на великій дерев'яній тарілці, теж

шоколадній із жовтими плямками, забуваю на мить, для чого я тут...

Можливо, дівчині і сподобався високий світлий чоловік, що не спускає з неї очей. Можливо, ще довго, у снах, вона бачитиме його, білого, як баранці хвиль на океані, і себе, чорну, як стовбури високих дерев у лісі, — разом. Та в цьому немає нічиєї вини: вимагати від білого чоловіка не дивитися — це занадто й безглуздо.

Безглуздо-глуздо-глуздо, — відлунює у свідомості, ніби відбивається від невидимих стінок порожнього глиняного велетня і глузує з його порожнечі. — Занадто-надто-надто...

І він прокидається. І він — це я, Костянтин Гаврилович Нечай. Якесь дивне ім'я, неприродне. Та я звик. Я ж і сам дивний і неприродний, із занадто білими руками, вкритими рудими кучериками, із занадто світлими сірувато-блакитними очима. Велика бліда муха, чи то — мух, мужик все-таки. Сон усе ще в моїй голові, бринить, як бринить зачеплена ненароком струна, чи гойдалка продовжує рухатись, хоча дитина давно вже втекла, а може, й узагалі — виросла.

Сон чи спогад? Коли це було? Із ким? Чим закінчилось? Дві кульки, як два... Сам до себе хитаю головою. Ось такий я весь, рефлексуючий, — тільки й борюся, що із собою та ще з вітряками, як іспанський дон.

На годиннику вже пів на п'яту, і щось блідо-рожеве здіймається за вікном зі стогнучого хвилями океану.

А я так і сиджу, затишно, у плетеному кріслі, загорнутий у нудний клітчастий плед, такий, мов намальований, банальний, тому й улюблений. Свічка — ароматична, жасмин із м'ятою, турботливо запалена кимось за мізерні чайові — догоріла й згасла, і, певно, давно. А я боюсь знову провалитись у дивні сни. Чужі. Знаєте, своїх боятись не варто — вони лікують, виводять біль, як гній із запаленої рани, так що на ранок лише маленький сухий шрамик. Боятись слід чужих. Якщо вони прийдуть, чужі сни, ну що ви тоді зробите? Чи шукатимете дві маленькі кульки по всьому світу — білу й чорну? Білу — забути все, очиститись від зайвих думок, чорну... Та хто її наважиться, чорну?

Та коли одного разу вже береш на себе занадто багато, втрачаєш віру у свою відокремленість. Світ огортає, приймає, і вже й не відрізняєш.. не відрізняєш себе від чужого, ближнього від дальнього, злість від відчаю, а відчай... від справедливості? Я не знаю, справді не знаю, але просто — не відрізняєш.

І світ ковтає таких, як ти. Так само, як океанські хвилі ковтають ракушки і маленькі човни. Варто лише такому човну замислитись над чимось, поринути в тишу, коли вимкнено радіо і ніхто не травить анекдотів із помічником капітана на вузькій кормі, і — налітає шторм. А може, й не налітає. Можливо, світ ковтає таких тихо, мов уві сні. Маленькі човни, що наважились дослухатись тиші океану. Ш-ш-ш... Не слухай. Шум хвиль, як радіюшми, зміниться голосами істот, схожих на тебе.

Ш-ш-ш... Не слухай, бо не зможеш їх відрізнити — від себе, і проковтне...

Частина I

Розділ 1. Перша симптоматика

А про що думаєте ви, коли чуєте звук сирени? І хто взагалі назвав тривожні маячки, від яких я тремчу, як горобець, ім'ям оманливих жінок із божественними голосами? Кого й куди можуть заманити ці маячки?

Але я відволікся, грецька міфологія — одна з небагатьох шпук, яка тут ні до чого: я ж хотів знати, про що ви думаєте. Прошу вас, пригадайте чи уявіть. Ось ви визираєте з вікна, а внизу миготить помаранчевий маячок... Чи, може, не так. Ви пропускаєте швидку на перехресті. Або ні. Ви помічаєте її біля свого під'їзду — так, це найпростіше. Повертаючись із роботи, нетерпляче крокуєте до свого будинку — хрущовки чи там новобудови, а там — вона... А вдома у вас, ну, наприклад, немолода мати, чи дідусь зі слабким серцем, чи чоловік у цьому вже ненадійному віці «за сорок», чи вагітна дружина. Хвилюєтеся, мабуть, — вибачте, якщо тепер, після моїх неприхованих натяків, будете хвилюватися. Хоча зрештою, якщо ви невиправний оптиміст, не будете. Нізащо. І тим краще для всіх. Жодна швидка не приїде за вами, і жоден дзвін ніколи не буде по вас дзвонити — кажуть, така віра творить дива, принаймні у цьому мене запевняв не один знайомий

оптиміст: головне в житті — не думати про погане. Думки ж бо матеріалізуються. Це очевидний і доведений факт. Британськими вченими доведений, я так думаю... Принаймні ви будете щасливі, аж до останнього. І це ваше щастя важить так багато, у ньому стільки добра для світу, що решта вже — не має значення. Якщо можете, будьте щасливими, прошу вас.

Але десь їде швидко. Не прислухайтесь: вона все одно занадто далеко.

Моряки з корабля «Арго» затуляли собі вуха, щоб не чути співу сирен, але нам це не потрібно: сирени швидких зовсім не страшні; ми просто пливемо в одному просторі, вони — в іншому. Корабель «Арго» має досягнути своєї мети — золотого руна чи, може, золотого теляти, і навіть це, зрештою, не так уже й важливо. Головне — не чути співу сирен.

Я теж пливу, як «Арго». І одна лише дрібничка вирізняє мене — а раптом, ви теж маєте таку дивну ваду? — мені доводиться «затуляти вуха». Бо інакше я чую. Я чую дивно, неочікувано, випадково, безглуздо. Ось уже двадцять два роки, з того самого дня.

...Я тоді вертався додому зі школи, одинадцятирічний блідий хлопчик із тонкими руками й ногами (ще не вкритими рудими кучериками настільки сильно й гидотно), київський школяр-недовідмінник. Мружив очі на сонці, шаркав, несвідомо відкидаючи носачами занадто теплих чобіт жовте кленове листя.

Наш двір був із тих затишних, де простягнулися через

травичку, оминаючи стіл для доміно і семо́к, хвилясті доріжки. Двір, де сусіди вішають білизну на протягнутих від будинку до будинку мотузках. І зараз пам'ятаю, як теліпались на вітрі білі полотна, і я пірнав поміж простирадл і того кленово-жовтого кружляння.

Під під'їздом мене мала чекати бабуся Ганя та пенсіонерки-пліткарки. Пліткували про все: від молодої сусідки, що десь там гуляє, і до Чехословацької Соціалістичної Республіки, що теж, бач, цієї осені творить щось, за їхніми поняттями, не те. Мені було все одно, я нічого такого не чув: ні про сусідку, ні про республіку. Пліткарки, певно, теж були чиїмись бабусями, але ж не моїми, тому мені і до них було байдуже, хіба б поменше хитали головами на мою кістяву поставу та блідість.

А свою бабуню я любив, мабуть. Хоч одинадцять років і не вважається для хлопця сентиментальним віком, та, думаю, я був досить-таки ніжною дитиною. Пам'ятав, як баба Ганя садовила мене на руки і читала виразно книжки — про піратів, про Робінзона, про Пітера Пена... То було давно, а тепер в неї зовсім ослабли очі — не могла ані читати, ані в'язати. Тож виходила надвір: чи то потеревенити з іншими бабами, чи то чекати на мене. І коли я з'являвся на хвилястій доріжці посеред двору, усмішка миттєво розквітала посеред її тоненьких зморшок і зморщечок, ніби старої потрісканої картини торкався одним розчерком хтось геніальний до божевілля, і була ця усмішка найщиріша в світі.

Щиріша могла би бути лиш у моєї мами, але я майже не пам'ятав її, тої усмішки — та й мами теж. Але ж імовірно, що мамина була схожа на бабусину. У цьому запевняли мене фотографії, чорно-білі і дуже ніжні, там, де мама притискає мене до своєї щоки, і незнайомий пухкенький, не схожий на мене хлопчик мружить очі від того щасливого маминого сяння, що й досі, здається, йде від тих вицвілих знімків.

У той день лавка біля під'їзду виявиться порожня. Хоч я й побачив це не відразу. А не побачив, бо двері мого дому затулило воно, біле авто. Авто із написом «03» червоною фарбою на дверцятах, кехекаючим дядьком-водієм, схожим на демона у клубах сигаретного диму. І я не побачив, що пофарбована зеленим лавка порожня... Я зупинився.

Так само легенько тріпотіли сусідські простирадла, так само жовті сонечка кружляли навколо. Але тихо. Дуже тихо — так, що навіть, здається, чути, як вітер зриває з куща тоненьке павутиння і несе його далеко-далеко, де я вже ніколи не буду. Жіночий голос покликав додому якогось Володю: «Воло-о-одя!» Тиша. На першому поверсі зчинили сварку й заग्रимали посудом. Тиша. Знову закашлявся у відчинене вікно зморщений димний демон-водій. Тиша.

Що, коли ця машина приїхала до нас? У квартиру на третьому, з прохідними кімнатами і старим велосипедом у коридорі. У кімнату із кремовими фіранками, що соняшниками визирають у цей двір разом

із ледве живою геранню (я ж частенько поливав її ненависним зеленим борщем), прямисінько до того скрипучого дивана, на якому відпочиває бабуся.

Що, коли бабуся лежить там зараз, і їй так само мірять тиск, як колись дідусю? Про дідуся я не пам'ятав більше нічого — лише, як міряли тиск (тепер я вже розумів, що це таке відбувалося, а зовсім малим мав лише образ у голові), а потім мене забрала до себе двоюрідна тітка, і дідуся вже ніколи не було, а бабусина усмішка стала трохи сумнішою. Що, коли так само, як мама, бабуся зникне раптово, і сусіди шепотітимуть за спиною, співчутливо та водночас так неправильно, що мурахи бігатимуть між лопатками й сильніше задуватиме зі щілин у темних під'їздах. А потім мене поведуть коридорами із жовтими стінами, підведуть і скажуть: «Дивись, це твоя мама. Скажи їй, що любиш її. Мама тебе почує». Що, коли тепер?.. Я ніколи про це раніше не думав. Попри все. Я ж був одинадцятирічним хлопчиком, і м'яч вдарявся у вікна, і летів над всіма простирадлами цього двору, і я кричав «Гол!» частіше, ніж згадував маму чи дідуся.

Дихати. Повітря все менше. Двір раптом потемнішав і закружляв довкола мене, ніби я — один із тих бідолашних, що вмить пожовтіли й одірвалися від своєї гілки. Я кленове листя, і старі фотографії, і все, що вже не відновиться. Я лечу, кружляючи, до землі. Тиша. Жовте листя ніколи не приростає до гілок знову. Ніколи. Знову. Тиша.

— Мальчик! — гладка жінка, у якої на голові, пригадую, було щось схоже на корабель, справжній «Арго» із рудого фарбованого волосся, зверталася до мене російською. — Мальчик, тебе плохо?

Той голос вивів мене з цього... з цього не-знати-чого, страшного. І хоч я й не відповів, мені уже не було так зле. Було, як завжди, от тільки — порожньо. Ніби ще за мить я був із кимось, а тепер — сам. Зовсім. Та самотність, велика, як дірка у бублику, була всюди і не заповнювала нічого. Бо самотність і є ніщо.

Та самотність переслідувала мене ще довго. Скільки б не клялись у відданості друзі (хоч ніхто й не клявся, якщо чесно), які б не були зі мною жінки, ніхто так і не заповнив діри, що утворилась тої сумної осені тисяча дев'ятсот вісімдесят дев'ятого. Діра була велика й порожня — не чорна, ні — просто порожня. Страшніша за все, що відбувалося зі мною потім у дитбудинку, страшніша за понівечені надії, одна-дві з яких знайдеться у кожного дорослого, страшніша для мене за все на світі. Бо ця діра, здається, і зробила мене остаточно ненормальним.

Пригадую, як піднімався темними сходами, всі вищербини на них пам'ятаю. Холодно, вітер знаходив мене біля кожного вікна. У нашому під'їзді вікна виходили на відкриті балкони-сушилки, де мешканці розвішували, як прапори на свято, свою вицвілу білизну, у горошок і без візерунків. Того дня всі, мабуть, влаштували велике прання, вивісили свої простирадла,

величезні, складені вдвоє, аби лиш тоненькі промінчики просвічували крізь них.

Пам'ятаю, як тремтячою рукою не потрапив одразу у замкову щілину, та двері виявилися відчинені...

— Онук?

— Онук.

— Батьки коли прийдуть?

— Нема.

— Чого нема?

— Батьків нема.

Жінка в білому, із рудою гулею на голові, дивилась безтямно крізь мене.

— Батьків зовсім нема. Тітка є, двоюрідна.

Так, я боявся говорити «померли» — казав «нема», наче насправді міг уявити, що їх лишень нема, немає вдома. Немає — а може, колись будуть. Жовте листя кленове летить від гілок і ніколи не приростає знову... Я замотав головою, позбавляючись дивної ілюзії.

— Ясно... Сідай, хлопчику. Зараз я медсестру покличу.

Медсестра все пояснила, лагідна така, як мама з фотографій. Обійняла. Потім змусила шукати у телефонній книжці номер тітки.

Що я тоді думав? Та просто: «Ні. Ні. Ні!» Коли у життя приходять такі зміни, перше, що ми робимо, — заперечуємо. Це потім уже я сердився, потім сподівався, потім торгувався із дійсністю — а може, тепер знайдеться батько, а може, тітка замінить мені бабусю, а може — ні... Ні! Не може. Але так людина приймає будь-які зміни —

не одразу. Я, дорослий, знаю це тепер із розумних книжок і можу розрізнити ці стадії, пояснити, хоч би й самому собі, що відбувається всередині. Заперечення, гнів, торг із самим собою (чи Господом Богом), депресія... і тільки тоді, перевіривши психіку на цих чотирьох колах пекла, ти приймаєш — приймаєш змінену дійсність, визнаєш її невідворотно, аж до легітимності. І можеш жити далі після будь-чого — перевірено. Якщо, звичайно, не загнешся ще до того, як кола пекла — заперечення, гнів, торг, безнадія — викинуть тебе, знесилоного, до виходу з цього лабіринту Мінотавра, де єдиний Мінотавр — це ти...

Тітка їхала довго, здається, цілу вічність. Медсестра дивилася на годинник. Квартира дивилася на мене — порожнечою, розкиданими бабиними пігулками, халатом, що все ще тримав її запах, дивилася моїм дитинством. Дитинством із моделями літаків, вирізками з газет і чорно-білими фотографіями молодої бабусі на закордонних фестивалях. Дитинство дивилося сумно й прощалося. Я не плакав. Я думав: «Ні. Ні. Ні».

Перший пасажир

Актриса піднімалася трапом із гордо піднесеною головою. От тільки вітер тріпав сиве волосся, висмикував його з-під дбайливо зачеплених шпильочок і гребінців, і, видаючи свою схвильованість, старенька знервовано

поправляла неслухняні волосинки.

— Прошу вас, сюди.

— Як тут... Я, правду кажучи, давно не літала.

— Як давно, мила пані?

— Ой, — актриса обернулась і відгородилася від чоловіка своїм до помаранчевості коричневим саквояжем. — Я думала, тут нікого немає, крім стюардеси. Вибачте.

— Ну що ви. По-перше, я є, хоча суперечки про це точаться давно і практично всюди, від Патріарших ставів і до Інтернету.

— До... чого, вибачте?

— А ні, нічого! Ще нічого. Не зважайте, Ганно Гаврилівно. Проходьте-проходьте. І припиніть постійно вибачатися, як ваша дочка, їй-бо... Ай, неважливо. Отут, — він легенько натиснув на дверцята над головою актриси, відкриваючи поличку для багажу, — кладіть свої скарби... У вас же є скарби?

Тиша. Ряди порожніх сидінь першого класу — у світлій шкірі. Маленька жінка із акуратною зачіскою.

— Скарби? Один. У мене лише один скарб...

— Який же?

— Мій онук.

Актриса вся якось ураз згасла, аж так, що перестала бути актрисою, а стала бабою Ганею.

Розділ 2. Плацебо

Ти ж не розумієш, ти ж іще дитина!

Я й справді тоді багато чого не розумів. Наприклад, чому тітка кричить, коли вже нічим не можна зарадити — кричить на мене, єдиного, кому на правду сумно.

Тітка знову заголосила.

Я, приголомшений, думав про те, що й справді нічого не розумію. Не розумію, чому накрили темним покривалом бабине трюмо і чому тітка голосить іще дужче, коли я, розгублений і зняковілий, у тісній квартирі із труною посередині, починаю колупати дірочки, проїдені міллю в тому покривалі.

— Люди дивляться!

Ніхто не дивився — всі дивились на бабу Ганю у труні. Хіба що баба Ганя дивилась на мене — одне око ніби мружилось — не рухалося, ні, бо вона ж була мертва, а так якимось, застигло, наче бабуня підглядає, чи то за мною, а може, хоче останній раз глянути у своє чистесеньке трюмо — як там зачіска, десятки маленьких шпильочок, бо не годиться, будь-що не годиться ходити погано зачесаною, особливо в її віці — але хтось навісив ці чорно-сірі шматини, так що ні, бабуся себе не побачить.

Гості випивали трохи горілки і йшли собі геть. Сусіди і сусідки. Знайомі тітки. Не знайомі нікому. Не знаю,

чи їх було багато.

Бабуня в мене була непроста — відома колись акторка. Їздила закордон, отримувала якусь нагороду від якогось вождя, здається, Брежнєва. Фільмів із бабунею я не схоплював і на екрані її зовсім не впізнавав — це молода жінка, що дивилася на мене із фотокарток, грала у тих кумедних сценах, не моя бабуся.

Де всі ті люди з численних фотографій, чоловіки з афіш? Може, вони просто не знають, що бабуня померла? Мені ж, одинадцятирічному, не спадало на думку, що й люди з фотографій вже теж цілком могли обернутися на нуднуватих старих, а то й умерти — ще б пак.

Акторка... Та якби я не бачив сотень радянських фотографій-листівок у комоді під телевізором і тих двох бабусиних улюблених, що височіють на ньому, із якогось химерного неіснуючого міста на морі, то подумав би, що баба Ганя була лікарем. У шафках і шафочках завжди було повно пігулок — сріблястих пластинок, біленьких прямокутників, пакуночків, які шурхотіли, як змії, невидимими порошками. «Ану геть звідси!», «Ану злізай!» — тільки й чув я, малий, коли змагався за право розділити з бабунею цю її пристрасть до загадкових білих кружечків, таких могутніх, що весь будинок поважав її, здається, не за минулу славу, а за це незрозуміле чаклунство.

— Бабунь, а мені теж буде добре від тих круглих штуквин?

— Яких штуковин?

— Ну тих, що ти тьоті Наталі дала... — показую блістер (ні чорта я не знав, звичайно, у п'ять років, що це називається блістер).

Як же вона репетувала!

І чому тільки я згадував оце бабине волання, ковтав заново дитячі дрібні обра́зи разом зі слізьми біля труни. Ніби не мав, що пригадати. Але ж мав. Міг би про Робінзона Крузо і про Пітера Пена, книжки із підклесними корінцями, прочитані нею вголос, кожна зо п'ять разів — востаннє, коли я вже і сам вправно умів читати... А ні — марились старечі пігулки й останні чудернацтва — треба й самому бути обачнішим, бо отак все життя думаєш-гадаєш, що б такого ще витворити, аби здивувати потомків, а один-єдиний онук переминатиметься з ноги на ногу і згадуватиме неважливі історії, останні старечі твої чудернацькі витівки.

Старечі витівки — це ось про що... Навесні, десь понад півроку до того дня, коли під моїм під'їздом з'явилося і затулило похилену лавку авто швидкої, я лежав хворий.

З обіду була лише якась незрозуміла тривога, нездорове, непоясненне бажання робити щось — терміново, вже, аби врятуватись від чогось примарного, що вже летить, ніби мої іграшкові літачки, розкриваючи над моєю головою іграшкові бомболюки, наповнені справжньою смертю. Ставало все гірше і гірше, і ближче до ночі я вже марив незбагнено-гарячим замкненим простором: вогнем, водою — водою, вогнем — водночас.

Я верещав щось божевільне, ніби ось-ось вода затопить кімнату, і всі загинуть, а найстрашніше, загину і я. Та більше боявся не смерті, а тої, найпершої, миті, коли вода заповнить мене або коли доторкнеться болючим своїм язичком здичавілий вогонь. У лихоманці я задихався, наче повітря разом вийшло з кімнати.

Це все від температури, немає ніякого вогню — так бабуня казала, і я вірив. Якби не вірив, то, здається, помер би.

Я й розум зберіг лиш завдяки її спокійному голосу:

— Ти вдома. Ти Костя. Ти мій онучок.

Повітря... нема... повітря. І жар — жар підходить усе ближче до відсіку — якого відсіку? — кімнати. Кілометри... Глибина... Додому...

— Ти вдома, вдома, лежиш на ліжечку, Костику... Ось твої літачки, ось марочки. Сусідка-поштарка марку тобі нову дістала, рідкісну, із птахами і непогашену. Ти вдома...

Без кінця повторювала і повторювала оце «ти вдома», мов чаклунське закляття. Що воно означало — не знав, але гадаю, її голос втримав мене на поверхні, поверхні моєї свідомості чи (а раптом?) поверхні тієї води, що от-от погрожувала затопити мою кімнату або мою вже заражену дивним недугом свідомість.

А потім ще, лиш один раз — та врізалось у пам'ять, бо в пам'ять врізалось усе, що стосувалось його, — вона сказала якось гірко і рішуче:

— Батька твого не встигли... а тебе витягну! Це не твоя

біда!

Одужання прийшло легко, як від правильно підбраного антибіотика: раз — і немає температури. Ніби й не було нічого, тільки слабкість і холодок по шкірі. Але бабуня переймалася й далі. Вигадала якусь дурницю: нібито хвороба ця впливає на зір — звеліла берегти очі, заборонила читати і навіть торкатися газет, вмикати телевізор, спілкуватися з однолітками (до чого тут зір?)... Тільки підручники чомусь були варті ризику — їх я мусив читати систематично й настирливо, замість усіх моїх буденних розваг, так само, як і виконувати домашні завдання. Ох, і сердився я, прямо лютував, вибудовував то плани втечі, то плани помсти. А коли вийшов «на волю», був як та людина з минулого у фантастичному романі — я й гадки не мав, що відбувалось у Радянському Союзі протягом цілого місяця. І це я, збирач найцікавіших вирізок із газет! Зате у шкільній програмі, мабуть, досяг більшого успіху, ніж відмінниця Тетянка — ні справедливості, ні логіки — одне слово, старечі витівки.

Та й це були ще не всі бабусині чудасії. Перш ніж звільнити мене з-під варти, бабуня влаштувала зовсім уже непоясненне дійство.

Таке чіпляється за пам'ять, як прикручене кремезними болтами. Болти іржавіють, поки ти дорослішаєш, тож спогад уже не відкрутиш, навіть якби захотів. Навіть з місця не зсунеш, і лише звикаєш, що десь воно там лежить, вкрите пилюкою, позеленіле від плісняви і тому непомітне — ти не торкатимешся

й не митимеш, доки не прийде час, і краще, щоб він і не приходив.

Бабуся почала здалеку, і певно, їй здавалось навіть, що обережно. Дорослі іноді вважають, що солодка інтонація дозволяє краще порозумітися з дітьми і що спогади раннього дитинства підліткам такі само дорогі, як сентиментальним старим.

— Пам'ятаєш, як був зовсім манюнький, все хотів чарівних таблеток з'їсти?

З'їсти таблеток? Я саме їв спечений пиріг з полуничним варенням (велика взагалі-то рідкість для моєї бабуні — вона все більше сухим і дуже твердим печивом мене «балувала») і ледве не подавився великим шматком, усвідомивши зраду: пиріг, та ще й з полуничним варенням — це, виходить, не просто так, і навіть не на честь мого «одужання».

— Пам'ятаєш, сонечко?

Я відсунув тарілку, бо ж «сонечко» — це був уже дуже серйозний поворот.

— Ну, то коли було, бабуню...

— А хочеш, я покажу тобі ліки, такі, що справді корисні і дуже тобі потрібні... Тобто можуть бути...

Зазвичай я дратувався з такого її тону — наче я все ще той п'ятирічний хлопчик, у захваті від її пігулкового чаклунства, але визнаю: після хвороби та ізоляції я якось так і почувався — малою дитиною. Чи то вона пустила в хід свою стару перевірену акторську майстерність...

І от я дивлюся на бабу Ганю Гаврилівну,

як на чаклунку, а вона урочисто ставить переді мною нічим не примітну, сіру таку шкатулку, чи то радше просто коробочку — таку ніби з-під її численних прикрас, до яких мені заборонено торкатися (а воно мені, хлопцю, треба?), і тихо-тихо шепоче, і здається, у цьому має бути сенс, адже не можна так впевнено й беззаперечно проговорювати повну нісенітницю. Не можна ж?

— У світі багато зла... Так, сонечко?

— Угу, — сказав я.

А що ще тут скажеш?

— Є люди, що відчують дещо гостріше за інших.

Так, сонечко?

— Угу.

— І схоже... ти саме такий. Так, сонечко?

— Що?

— Але ці відчуття ніколи нікому не приносять добра.

Краще допомогти рідним, ніж марно співчувати чужим.

Я кліпав очима. Здається, обмірковував, що робити, якщо в рідної бабусі, та ще й єдиної близької родички, поїхав дах.

— Тож якщо колись тобі здасться, що ти переживаєш дарма, відкрий цю коробочку... Ні-ні, не зараз! — бабуся вдарила мене по пальцях, і це трохи порушило її майстерну постановку, але народна артистка тут-таки опанувала себе. — Так от, коли будеш марно переживати, візьми таку манюсіньку кульку.

Я мовчав, бабуся-актриса нервувала і зминала

зморшкуватими руками білу скатертину так, що на ній теж з'являлися зморшки.

— Білу. Так, кхм, білу кульку, простесеньку-малесеньку.

— Білу кульку? Чому білу... і що буде взагалі?

— Чому білу, — впевнено сказала вона, але очі бігали, очевидячки виглядаючи підходящу байку на численних поличках всередині сивої захаращеної спогадами голови, — бо «білий» означає чистоту, себто відсутність зайвих думок. Чисту-чисту голову... Як має бути твоя дурна башка!

Чому я згадав ту дивну історію біля труни? Я ж не асоціював ту свою хворобу із тим, що знепритомнів тепер, побачивши швидко. І тим паче не думав тоді серйозно про безглузду бабусину казку. Ганна Гаврилівна багато дивних речей і говорила, і робила, акторка ж бо, та ще й у віці, коли до маразму недалечко. Я й гадки не мав, тримаючись холодними пальцями за дерев'яний край труни, де та коробочка з кульками, про яку бабуся говорила так урочисто й утаємничено, та це, на жаль, мало хвилювало мене, а точніше, не хвилювало взагалі.

Якщо бути до кінця чесним, то я забув про бабусю тієї хвилини, як вкинув жменю землі на її труну — ніби укинув свою пам'ять до неї у могилу. Не тому, що такий вже поганий онук, просто не до того мені було. І не знадобилося ніякої білої кульки — бо вона ж для даремних переживань, а я переживав дуже навіть по ділу.

Мені світив дитячий будинок, і цього було достатньо, щоб вимести всі інші думки з моєї підліткової голови із русявою неслухняною чуприною.

Тітка не збиралася забирати мене до себе, вона всім і кожному повторила це на поминальній вечері, ніби виправдовувалася перед цілим світом... Мені єдиному, певно, не казала — я ж дитина, тож що я взагалі розумію!

Розділ 3. Холод

Тітка привезла мене до дитбудинку у передмісті Києва, коли зима вже кружляла довкола останнім осіннім листям, кленовим, як у моєму дворі, та ще не роздмухалась, не розійшлась — ще й не зима, лише її дихання у вологе від сліз обличчя, не звикле до вітру після теплих деньків.

Повітря було вже холодне, як прийом однолітків, може, трохи тепліше. Але я чомусь погано пам'ятаю той день і вечір, щоб стверджувати напевно — можливо, тому, що хотів би його забути.

Пам'ятаю вже, як прокинувся, зім'яв руками вологе простирадло... Воно пахло моїм новим життям, п'ятьма десятками інших хлопців та дівчат, що по черзі вкриваються ним, і пральний порошок не вбиває цього відчуття неприналежності. Всі — і ніхто. Один за себе, і всі на одного.

Але в кімнаті було ще щось... свіже повітря, і хтось — той, хто впустив його сюди. Незграбне створіння, яке однаково могло бути і в'язнем Бухенвальда, і феєю Дзінь із мого улюбленого «Пітера Пена», тільки Дзінь втомленою і голодною, без леліток на платті, без ямочок на щоках, але щось таки казало мені — може, оце лише сидіння на підвіконні — фея.

— Я Ліза! Привіт, новенький! — продзвеніло створіння.

Вона сиділа на підвіконні, а рама хиталася поруч, ледве трималась на петлях, — худюща дівчинка із тьмяним волоссям, зав'язаним у тоненький хвостик. На ній була сорочка без кольору, форми і розміру, яка аж ніяк не могла б зігріти її.

— Як тебе звати, хлопчику? — так ніхто не спілкується, крім двох суперниць, Венді і Дзінь, так говорять лише в книжках про Англію, де навіть у пірата завжди знайдеться в кишені білосніжна хустина — із загадковими ініціалами, вишитими шовковими нитками.

Радянські дівчата-сироти мають говорити іншим тоном, у них на ногах розвалені капці на три розміри більше, і ноги роздряпані невідомо чим і ким, і ключиці стирчать так дико, як на чорно-білих фото чогось страшного, і рама от-от впаде, не дочекавшись, поки «перестройка» перестроїть хоч щось, хоча б оцей дитбудинок.

— А тобі не холодно, Лізо? — сказав я, протираючи очі й забиті місця (мене ж напередодні вітали у колективі).

— А ти завжди питанням на питання відповідаєш?

Вона спершу стисла тонкі губки, а тоді взяла й усміхнулася — ніби образилась і одразу ж пробачила. Усмішка відкрила жовтуваті зуби і водночас змінила дівчинку так, що вона здалася навіть трохи вродливою. Щось живе з'явилось у великих сірих очах, і вона мені раптом сильно і безповоротно сподобалась. Не так,

як ви могли б подумати, ні, до першого кохання я ще не доріс, та й ідеал уявляв собі, м'яко кажучи, по-іншому. Просто зрозумів, що хочу їй довіряти — якесь таке невиразне, але важливе почуття, яке тоді і не міг би собі пояснити, та в тому віці ще нічого і не пояснюєш, просто живеш.

Потім прийшла старша вихователька і нагримала на Лізку: що це вона робить у хлопчачій спальні та ще й у нічній сорочці? На мене подивилась зі співчуттям, знала, напевне, як стрічають новачків у дитячій зграї.

— Дякую! — несподівано для себе сказав я.

— Що?

— Ну... дякую, що дали виспатися. Вчора казали: о шостій підйом і заняття...

— Та які тобі зараз заняття, — знизала плечима вихователька, ніби počуваючись винною за свою доброту, і, щоб остаточно виправити враження, додала неправдоподібно суворо: — А з наступного понеділка — тиждень чергуєш на поверсі.

— Це як?

— Прибираєш хлопчачу кімнату і туалет. Рано і ввечері, — пояснила радо.

— Тобто?

— Тобто прибирати треба за собою! Мити, ясно? Стане трохи краще, і пра-цю-ва-ти. З вас лише працею можна людей зробити!

Вихователька розвернулася на підборах, які анітрохи

не додавали жіночності її тепер суворому — як вона й хотіла — неприємному образу, і пішла, жінка, яку я, як на гарячому, спіймав на доброті і яка потім чомусь ненавиділа мене всі наступні роки (невже саме за це й ненавиділа?). Я не зовсім розумів, кого це «нас» вона мала на увазі, з кого це «нас» їй так тяжко було зліпити людей — з Лізки, мене чи тих, хто побив блідого новачка, пояснюючи, що життя «тут» не таке, як «там», але на інтуїтивному рівні я вже знав — сперечатися не можна ні з ким. Певно, тільки он з тою дивною Лізою — можна. Зі всіма іншими — хіба якщо скучив за стусанами чи миттям туалетів.

Розділ 4. Зоологія

Подмухав іще. Навіть почувався трохи щасливим. Коло збільшувалося, морозні візерунки розходилися, як шви, і прозорий кружечок показував мені, як телевізор, засніжено-сірий Київ — не такий сірий тепер, ніж був пізньої осені і на початку грудня, — припорошений снігом і передчуттям новорічних свят. Я дмухав ще. І ще. І ще. Допоки Київ не відкрився мені, як на долоні.

— Голова не закрутиться? Дуєш і дуєш, — пробуркотіла Ніна Йосипівна.

Та я не слухався — добре було б, якби закрутилась голова. Я не зовсім розумів, як це — але ж, мабуть, схоже на каруселі, на яких колись катали мене... Яка різниця, хто катав.

А ще мені подобалась її турбота: Ніна Йосипівна не сварила, вона піклувалась про мене — щось, що я не цінував до того, як потрапив у дитбудинок.

— Ти не сумуй, — казала і терла підлогу, великі кахельні плити, яких не буває, звісно, у квартирах, а лише у казенних холодних занедбаних коридорах — від Владивостока до Львова.

— Я не сумую. Вже звик тут.

Ця будівля для чогось іншого була призначена, може, для якогось наукового інституту, може, для управління

якогось, що планувало б переможні п'ятирічки на століття вперед. Ми, діти, жили у чомусь холодному, що мало бути кабінетами начальства і кімнатами для нарад. А може, нас випадково поселили сюди і просто забули? Я не брехав Ніні Йосипівні, справді думав, що звук, — он який вигляд з вікна, і Лізка скоро повернеться зі свого театрального гуртка (грає, мабуть, знову жертву фашистів чи героїню партизанського руху), і бути одним зі зграї мені, на диво, подобається, хоч і не завжди виходить — щось відчувають, чимось я нетутешній, і страшно, що одного дня хтось сильніший розсміється мені в обличчя: «Ти не б'єшся, а клеїш дурня. Шкуру бережеш. А один на один коли?» — а тоді розвернеться і крикне до зграї: «Він же не наш, пацани!»

Билися щодня, збиралися після занять на задньому дворі — там, біля смугастої труби, що пускала у небо брудно-сірий, як вода у відрі Ніни Йосипівни, дим, сиділи на поваленому старому клені і навприсядки на іржавій цистерні невідомого походження, врослій у траву, плескали по колінах, неголосно, щоб не почули старші, робили ставки, рахували до десяти, бажаючи, аби переможений піднявся. Піднявся і пішов в атаку. І хтось вставав і біг на суперника, злий від поразки, і сльози застиляли очі, і кров з носа крапала на землю, де трави не росло, бо ми витоптали її, давно витоптали, не давши навіть прорости світло-зеленим слабким дітям-стеблинкам. А потім було «всі на всіх». І я бився, і може, й втрачав щось всередині себе, але точно не страх —

страх був зі мною постійно, у кожному ударі і кожному кроці назад — або покалічать, або покалічу. І я затуляв голову руками і падав десь біля цистерни, і відповзав, і говорив потім, як шкодую, що мені сильно дісталось на самому початку, а то б я...

— Точно звук? — Ніна Йосипівна голосно переставляє своє відро, із незрозумілими буквами синьою фарбою на алюмінієвому боці, вдивляється мені в обличчя. — Як звук, то більше пряників не принесу!

Вона погрозила мені товстим пальцем, та я не злякався. Не повірив — пряники будуть. Вона така ж, як і я тут, — новенька, хоч на вигляд їй, певно, років сто. Тому і носить нам з Лізкою прянички, тому й миє сама, а не примушує когось із вихованців, тому... Багато цих тому.

Ніна Йосипівна пішла, кульгаючи, — я лишився роздивлятися місто. Тут-таки забув про її існування, хоч у долоні все ще стискав підсунутий нею пряник (скільки-то їх поміщається в кишенях її синього халата?).

Крім Лізки, вона єдина була тут доброю до мене. А я сприймав її як декорацію, приємний елемент неприємного загалом спектаклю «дитинство у дитбудинку», не більше... Якби я міг тоді подивитися на Ніну Йосипівну своїм теперішнім поглядом, то, певно, побачив би, як ця не стара ще зовсім жінка мучиться своєю кульгавістю, соромиться, усміхається несміло і ніби ховаючись і, дуже ймовірно, лежачи ночами в темряві якої-небудь маленької кімнатки в комуналці,

думає й думає про те, чи могла б вийти заміж й народити своїх дітей — якби обидві ноги були однієї довжини... Могла б? Та де ви бачили дванадцятирічного, що думав про таке? Ще б пак, звичайно, я викинув Ніну Йосипівну з голови, щойно вона зникла з очей. Пішла людина, лиш пряник лишився.

Я думав про інше — про те, як моє життя могло б змінитися, якби була жива бабуня чи мама... Ба, навіть мама могла б бути жива.

А пряник смачнющий! Свіжіший, ніж зазвичай, такий, які колись я їв удома.

Відкусивши ще, я безтурботно обперся на віконну раму і заплющив очі.

* * *

Жив у лісі зайчик на ім'я Бука. Жив собі й не тужив, маленький, білий і пухнастий — як усі зайчики. Одна біда: був у нього дуже поганий характер. Зайчик Бука ні з ким не хотів товаришувати.

Прибігала до нього білочка, хотіла побавитись — Бука прогнав білочку.

Прибігав ведмідь, хотів пригостити медом — Бука мед узяв, а ведмедя образив.

Прибігала до Буки лисичка — просилася в гості. Бука навіть не визирнув із хатинки.

Усі хотіли товаришувати з Букою — милим, гарним,

пухнастим зайчиком. Хто тільки не прибiгав — усіх проганяв Бука.

Але одного разу прийшов до Буки вовк. І вовкові нагрубив зайчик! Одначе вовк був не як усі звірі — вовк не пробачав образ: вигнав зайчика з хати, натовк йому боки, а сам у його хатинці оселився.

Тоді Бука зрозумів, що був несправедливий до лісних звірів, і кинувся кликати їх на допомогу.

Гарний, білий, пухнастий зайчик дивився зі сцени, і першим рядам було видно, як стирчать із боків бруднуваті нитки затасканої акторами ляльки. Батьки позіхали і чекали кінця вистави.

— Зайчику, ти більше так не будеш?

— Не буду! Не буду!

— Ну що, діти, пробачимо зайчика?

— Так! — вигукнув хор дитячих голосів.

— Точно? Повіriamo йому?

— Та-а-ак!

— Ну що ж, зайчику. Ми з дітьми допоможемо тобі врятуватися від вовка.

— Допоможемо, діти?

— Та-а-ак!

Казці лишалось недовго. Пухнастий зайчик підозріло швидко виправився, діти раділи за зайчика, батьки — за дітей і фінал. За п'ятнадцять хвилин вовка уже заманили у великий сірий мішок, у яких зазвичай продають в Україні картоплю на базарах. Бджоли (які теж були за пухнастого зайця) болісно жалили поганого вовка крізь діряве полотно.

Дітлахи плескали у маленькі долоні. Переможні акорди фінальної пісні були вчасно подані звукорежисером — щось про торжество добра. Батьки, готуючись до старту, вже перебирали у руках дитячі кофтинки й шапочки. Тому нічого дивного, що ніхто не звернув уваги на худеньку дівчинку, на вигляд рочки два, що вголос ридала у третьому ряду, і хлопчика років трьох, що дивився на сцену скляними сіро--блакитними очима.

— Костю, ти мене чуєш?

Хто його знає, цього Костю — чує чи ні, уже майже чотири, а ці дивні напади ніяк не минають.

— Костю-ю-ю!

— Мам... — повернув голову, пильно подивився вологими блакитними оченятами, — а чому ми так з вовком?

— Ми?

— Ну, діти...

— Зайчик теж всіх обманював, мед забрав... Зайчика ми пробачили. А вовк зайчика образив, і ми його одразу в мішок...

— Кость... — мати незадоволено захитала головою, підстрибували чудові каштанові кучерики навколо милого молодого обличчя. — Ти, як завжди: скажеш — то скажеш. Це ж вовк!

— Ну, але... Вовк міг би виправитись? Як зайчик...

— Вовк? Як зайчик? Ні, Кость! Ти хіба не чув казок? Вовки злі. Зайчики добрі. Вовки не виправляються...

— А...

Щось гримнуло, і мати озирнулась — знову підстрибнули

кучері.

— Ви виходити будете чи шо? Мені тут прибрати треба!
Прибиральниця з відрами. Велика прибиральниця
із великими відрами.

— Звичайно-звичайно. Вибачте нас, будь ласка.

Костина мама завжди була швидкою на вибачення.

Вона і перед лікарями вибачалася, що хворіла, а їм — клопоти. Здається, вона готова була б вибачитись і перед працівниками міського цвинтаря, яким довелося раз за разом встромлювати лопати у землю, намагаючись пробити мерзлий ґрунт. І вона точно вибачалась перед сином. За те, що померла швидко і так і не встигла відповісти на всі його запитання — постійно щось заважало: спочатку тато із вічними пригодами, потім робота, потім хвороба, а іноді — прибиральниця з відрами. Відра бряжчали все голосніше і голосніше, ближче і ближче... Маленький Костя хитнувся вперед, аби зістрибнути з сидіння, і...

Я прокинувся, ледве не злетівши із підвіконня.

Здається, то був останній бачений мною нормальний сон, мій власний спогад дитинства, яке покинуло мене разом із рідними.

У реальності брязкали вже не відра — коридором гуркотіли десятки ніг, ковзали по кахлях на поворотах, стирали гуму на дешевих кедах. Оскільки я здогадувався — ні, на жаль, я дуже добре знав, — що за табуни водяться у цьому дітовиправному зоопарку, то кліпаючи очима, швиденько прикидав лише дві життєво важливі речі. По-перше, за ким женуться цього

разу? Добре було б, щоб не за мною — ніби не за мною. І по-друге, — ну справді, дрібничка — чи встигну я десь сховатись?!

Ні, мене тепер зазвичай не чіпали... але мені здавалось: що більше я брав участь у таких «масових заходах», то більше ризикував викрити себе. Якщо згря здогадається, що закони джунглів викликають у мене певний, скажімо, стриманий подив і що лупцювання слабших не приносить мені такого ж задоволення, як їм, і що дружбу я хотів би будувати не на взаємному прикритті перед вихователями, а на спільних інтересах, типу моїх літачків із минулого життя... Якщо вони здогадаються — я зможу раз і назавжди позбутись необхідності когось лупцювати — лупцювати будуть саме мене, з радістю, раз я такий гуманний і сентиментальний. Ні-ні, треба було тікати, бо хоч моя бабуня і була народна артистка, я не впевнений, що граю брутальність настільки вправно.

Та я не встигав. Ніяк.

Хлопця, якого цькувала згряя, я не знав. Визначив це миттєво, адже в принципі не був знайомий ні з ким, хто б виглядав так, як він. Він був не наш. Тобто не просто новенький, а зовсім не наш. Чорне волосся, смаглява шкіра і щось не те, далеке й підступне, у напруженому обличчі, як в оскаженілого від запаху сотні мисливських собак вовчєняти.

Він звернув праворуч, до туалету, згряя пронеслась повз мене, волаючи щось войовниче, заповнила вузький

коридор до хлопчачої вбиральні. Я втиснувся спиною у скло. Голова закрутилася невідомо від чого — невже від страху? Я заплющив очі — типова помилка тих, в кого голова крутиться нечасто.

Страшно. Серце стукотіло, як навіжене. А тоді — запах. Ні, сморід. Мене тикали мордою в унітаз, і я старався не ковтати, і я захлинався. А-а-а... Хтось тягнув за волосся. Ковток повітря. Сморід летіє по щоках. І знову. Не ковтати, і жах заповнює рот і ніс разом з водою, яка не має вже запаху, крім приниження і смерті. Було темно і далеко, десь далеко, повітря... І я був сам. А-а-а... Стукотіло серце. І мене боляче штрикнули в правий бік. Ні, не мене. Не мене. Я сидів на підвіконні. Стукотіло серце. І каблуки стукотіли по великих квадратних плитах тюремної, ні, дитбудинківської підлоги. Тюремної? Це не мої думки. Не мої! Стукотіло серце — голосно, і глухо — каблуки.

Сама Єлизавета. Сама.

Я зістрибнув з підвіконня. Марево розсіялось повністю.

— Что это тут такое? Вы что, совсем страх потеряли, твари?

Діти дивились на неї — ніби справді не діти, звірі. Налякані, як той чорний і чужий, не з їхньої зграї, якого вони щойно піддавали тортурам.

— Ничего, Елизавета Родионовна! Мы просто...

— Очередь в туалет, — раптом сказав... я.

Не знаю, чому сказав. Навіщо?! Єлизавето, помилуй...

Але ж навіть якби вона влаштувала розгін, це не захистило б цього новенького. Він не наш, і бути йому ізгоем... А я... Чи я намагався бути зі всіма заодно? Так, хіба це не прагнення будь-якої тварини, керованої інстинктом самозбереження? Вони, ці підлітки, зведені на манівці першим і єдиним беззаперечним законом — законом природного відбору, були свої, найсвоїші зі своїх. Чорний і Єлизавета — чужі. Я прийняв той закон джунглів. Лиш не любив його, але ж прийняв.

Звісно, така дурнувата брехня тільки й могла служити дешевим знаком моєї лояльності до зграї. Та все ж ляпас був несподіванкою. Я похитнувся. Мене ще не били... викладачі. Однолітки били, старші — ніколи.

— Это за ложь.

«За ложь», — відбилось у моїй голові і ще десь. Єлизавета безстрашно пройшла у хлопчачий туалет. Навіть не знаю, чому вона їх всіх не боялась. Так, доросла, директорка, але... Хіба є щось, на що діти насправді не здатні? Не конкретно ці діти — будь-які, поставлені життям у такі обставини і такі умови? Чи гірші. Бувають же гірші обставини? І я не образився чомусь за ляпас — він, може, зробив мене ще більш своїм у очах підлітків, і можна буде зайвий раз провалятися біля цистерни і вберегти від ударів мій безцінний череп — бабуся дуже вже переживала, коли я вдарявся головою, казала, що буду дурний. Та й зрештою, закон... Всі ми звірі — і ті, хто б'є, і биті. Бо останні потім стають першими, а перші останніми. Це коло досі ще ніхто не міг

розірвати — так я думав, чесно, у дванадцять років. Може, трохи не тими словами, але так відчував. Чи, може, це так я сприймаю тепер, а тоді лише шкуру свою беріг та слухався інстинктів?

Потім Єлизавета тягла того мокрого вовчєнятка за шкірку — переляканого і злого, хоч і радого, що все наразі скінчилось — тягла чужого коридором з моїх товаришів. Чужий дивився вниз, на підлогу, а потім чомусь раптово підвів очі, чорний погляд вперся у мене — так збіглося, мабуть, — із ненавистю, такою ненавистю, що будь він чаклуном, я певно перетворився б на свій червоний піонерський галстук. Ніби це я мучив його в туалеті, ніби це я страшив його тортурами та смертю! Зрештою він, мабуть, ще погано нас розрізняє — просто чужа згряя, морок білих перекирвлених облич.

Чурка жив у нашій кімнаті. Зайняв вільну койку великого розбишаки, переведеного за Єлизаветиною «протекцію» кудись у провінцію. Чорного звали Валерієм, зовсім по-нашому, і так було написано і в його документах — я питав Ніну Йосипівну, — але чужому, звичайно, ніхто не вірив. І я теж не хотів клопоту із тим, аби ділитися здобутою у прибиральниці інформацією. «Вамбо-Мамбо» — ось як ми його називали. Вамбо-Мамбо стверджував, що його батько тунісець, араб, а отже, схоже на африканське ім'я Вамбо-Мамбо ні до чого, араби в Тунісі — не те саме, що племена десь у дикій Африці, цивілізованіші і кращі, — так він і казав —

«у дикій Африці». Але яка нам була різниця? Чорніший за нас означає чорний. Так просто.

У Вамби-Мамби чудова російська, узагалі без акценту, і неймовірно білі зуби — я добре пам'ятаю, як перший раз побачив, як Вамбо усміхається.

Розділ 5. Усмішка Венеції

Ми сиділи у їдальні — «столовці». Муха повзла по довгому столу — ніби спеціально обравши за траєкторію одну з подряпин на блакитній фарбі (наші старі столи хтось придумав пофарбувати блакитним! — хлопцям не сподобалось, і вже за тиждень голубуваті столи були вкриті подряпинами від виделок, хоч би як пильнували відчайдушні виховательки). Але муха тут ні до чого... Чи, може, саме вона спонукала Вамбу-Мамбу заговорити? Коли сіла на котлету, бридку до нудоти: більше з хліба, ніж м'яса, напівсиру і якомсь напрочуд схожу на щось інше, чого наївся Вамбо-Мамбо ще у свій перший день...

— Мені цікаво, ви хоча б розумієте, що є інше життя? Інші люди? Не бовдури, як ви, які молотять один одного, а добрі нормальні хлопці?

Я похлинувся. Я-то про це теж здогадувався. Але я потрапив у дитячий будинок в одинадцять — як і Вамбо-Мамбо, а мої товариші з поїдання напівсирих котлет набагато раніше і чортзна-звідки, може, із таких місць, звідки дитбудинки здаються піонерськими таборами на південному березі Криму.

— Вамбо, не треба, — прошепотів я.

І от тоді він посміхнувся. Спалахнули, як вогнем серед ночі, білі зуби, і він якомсь весь виструнчився — спина

і плечі. Сидів, наче африканський король серед блідолицих мавп, що нічого не тямлять у королівській гідності. Так-так, саме африканський, байдуже, що араб; чорніший означало чорний, а чорний означало Африка — навіть для мене.

Вихователі товклися біля віконечка видачі їжі, тож заткнути Вамбі рота силою в такій ситуації, на видноті, хлопцям не випадало — але пізніше їхня помста знайде його, у цьому можна не сумніватися.

Вамбо здригнувся, і я зрозумів, що хтось боляче шприкнув його. Петька повільно дістав руку з виделкою з-під столу. Більше Вамбо не посміхався. Посидів трохи зі стиснутими зубами, а потім відсунув тарілку і знову заговорив:

— Ні, я все-таки вам розкажу. Ви знаєте, наприклад, що існує місто на воді? Мій тато там живе. Там гарні будинки і вулички, і човни замість трамваїв, і люди привітні. Це в Італії. Вам ніколи не побувати там. А я, як виросту, втечу теж туди, до Венеції. Тато давно чекає на мене, тільки забрати не може.

Його довго били тієї ночі — накрили простирадлом і били. Він був такий зручний для биття, адже на темній шкірі майже не видно синців. Били за те, що ніколи не побачать Венеції, а він побачить.

Мабуть, це був той раз, коли мені уперше було його зовсім не шкода. Адже я теж — не побачу. Місто на воді... Я ж насправді пам'ятаю його з фотографій. Тих, вицвілих чорно-білих, де бабуня усміхається, а за її спиною

навічно застиг на хвилі маленький човник і гострі вежі вкритого мереживом будинку, такого, ніби це бабуня й зв'язала його своїми спицями. Вона їздила туди на якийсь кінофестиваль. Молода й знаменита, ще коли не було моєї мами. А тепер уже не було ні мами, ні її. Був тільки я. І нема до кого тікати у Венецію, місто на воді, де живе справжній живий тато Вамби-Мамби.

Сон накрив мене з головою, ніби простирадло. Тяжкий, як кулаки моїх однолітків, та не по-справжньому глибокий, як венеціанські колодязі. Очікуєш глибоко — а ні-ні, це лише резервуар для дощової води, бо як серед міста на воді побудувати справжній колодязь і як по-справжньому провалитись у Венецію, уві сні...

«Венеція існувала ще тоді, коли не існувало нас. Шелестіла хвилями біля підніжжя будинків і впивалася в хмарне небо вістрями своїх веж. Що то були за маскаради!» — екскурсовод опустив шпаргалку і обвів групу сповненим урочистості поглядом.

Гумові чоботи не заважали. Я просто не дивився вниз, не зважав на них, не зважав на великі калюжі, що подекуди перетворювалися на озера чи вкривали цілі площі. Хіба що синочок хлюпав і радів бризкам, щосили стрибаючи між двома батьками. Дружина хвилювалася, що забризкається біла сукня, куплена за страшні гроші тут, в Італії. Ну, а що поробиши? Хіба дома, у Тунісі, були би в неї такі білі сукні? А якби й були, де б вона їх носила? Кохана трохи сердилася на таку погоду, я — ні. Я був щасливий. Щастя бубоніло довкола різношерстим натовпом, вистрілювало

хлопавками і падало донизу кольоровими дощиками. Щастя... Я фотографував його, не за гроші, для себе. Хоч плівка дорога, і проявляти, мабуть, буду нескоро — шкода реактивів, грошей іноді не вистачає на необхідне. Але нічого, я фотографував щастя.

Площа Сан-Марко заповнена дивними людьми — вони ніби й не люди зовсім, істоти у масках. Дружина стискає руку, дивиться на мене, посміхається — ніби дякує. Щастя...

Раптом син виривається уперед, губиться поміж різнокольорових постатей, долоня моя порожніє, і тендітна жінка у білій сукні і гумаках, гарна, смаглява, біжить уперед, розштовхує кольори перед собою, як вода розштовхує акварельні фарби на альбомному аркуші, відсуває маски, кличе когось — сина чи мене. Але я не чую імені чи не впізнаю імені, чи, може, і мови її не впізнаю... Як мене звати? Люди, люди, ви знаєте? Та маски відповідають лише стусанами. Щастя б'ється в грудях і згасає, знову б'ється, знову застигає замерзлим у крижану холоднечу горобцем. Площа Сан-Марко крутиться шаленою каруселлю, як в парку, де... Хто я взагалі? Хто я такий? Я шукаю вітрини магазинів, дзеркальну поверхню, я хочу себе впізнати. Маски не пускають, боляче штурхають у ребра, якась пані зачіпає віялом моє обличчя. Я намагаюся в кишені щось прямокутне й важливе — документ із незнайомим гербом на обкладинці, гортаю сторінки, вдивляюся у символи. Ні, карлючки замість букв. Самі карлючки, як... арабське письмо. Я не читаю арабською чи... Біль чужого хлопця заповнює мене, і тяжко вже зрозуміти, де закінчуюсь я і починається український

хлопчик з дитячого будинку.

Перехожі штовхають з усіх боків, сильніше-сильніше... Я рухаюсь поміж масок, швидше-швидше... Неприязний шепіт голосніше-голосніше... Не його, чуже, щастя далі-далі... А раптом за масками звірі? Не люди. Раптом вони сміються, там, під барвистою личиною приязні?

— Тареку!

Я обертаюсь. Вони стоять серед площі, махають руками — смаглява тендітна жінка і хлопчик. Але мені страшно зробити й крок. Маски підхоплять, понесуть, знову штовхатимуть звідусіль. Хтось стогне обіч.

— Костю!

Біла сукня тане. Син чорніє, смаглявіє так, що стає схожий вже не на мене, — на якогось арабського хлопчика, якому належить бігати під апельсиновими гілками, босоніж, сонячно-піщаними вулицями...

— Костю... — голос Вамби-Мамби.

— А! А?

Я сів на ліжку.

— Че, совсем уже? Били — не кричал, отстали — орет. От придурки все! — далі йдуть матюки, яких я в принципі зовсім не боюсь, але згадувати не стану. Ви вільні самі їх домислити, для реалістичності. — Тихо-ша, — суворо наказує старший по кімнаті.

І я завмираю тихо-ша. Дивлюсь на Вамбине ліжку і за декілька хвилин знову чую оте слабеньке «Костю...».

— Чого тобі?

— Ти як? — радо відгукується темрява.

— Що як?

— Ну як ти? — занадто голосно, можна нарватись на неабиякі неприємності, сказано ж нам, що «тихо-ша».

— Ти в порядку?

Чому я маю бути не в порядку? Хіба через дурні запитання посеред ночі. І сон не додивився через цього придурка.

— Костю? Ти в порядку? — наполягає темрява голосом Вамби.

Я хочу тихенько сісти на ліжку, щоб підійти до Вамби-Мамби, і повільно, аби жоден скрип не збудив зграю моїх сплячих товаришів, підіймаюсь — сказати цьому Вамбі на вушко геть усе, що я про нього думаю.

— Ай!

Моє «ай», на моє ж щастя, виходить таким тоненьким і жалюгідним, що ніхто в кімнаті не прокидається. Тільки Вамбо, забувши про обережність, кидається до мене, як героїчний боєць із тих фільмів, що їх крутять повсякчас на дев'яте травня, до пораненого на полі бою товариша. Але якого біса я йому товариш? Я й слова не зроню, коли його б'ють, а одного разу навіть дав стусана — слабенького, але ефектного, — інакше б ризикував приєднатися до клубу боксерських груш, а я ж надавав перевагу ролі боксера...

— Ти чого, Кость? Так болить?

— Болить, — здивовано підтверджую я.

І справді болить. Практично все: ліве стегно, і нога, і якось дивно щемить у грудній клітці, і тягне ліва щока,

як від удару чимось тонким, на кшталт дамського віяла...

— Не дивно. Так відмотузили! — схвильовано шепоче Вамбо.

— Кого?

— Сволота. Ну, нічого, ми їм покажемо.

— Ми? Їм? Чому в мене все болить, в біса?

— Після побоїв завжди болить. Тебе що... перший раз?

Я почав думати, що все ще сплю. Ну а що, спочатку Венеція снилася, тепер оцей сердешний горе-товариш. І біль сниться. Певно, що лише сниться! Прокинувся, і не скімлитиме в грудях.

— Вамбо, відчепись. Ти мені снишся, мабуть. От відчепись, бо ти навіть уві сні і то нісенітницю верзеш.

— Це в тебе, певно, мозок пошкоджений... — констатуючи, без співчуття і якимось наче розчаровано прошепотів Вамбо.

Я здався. Сон — не сон, а все одно цікаве щось відбувається:

— Ну гаразд, — кажу, — хто і за що мене бив?

— Та ну тебе.

Він розвертається — геть чорний у темряві кімнати, комедійний побратим вершника без голови — біла безголова піжама. Я хапаю його за рукав. Ух, і боляче дається цей рух! Тим більше відпадає бажання вставати до цього клоуна. Та і це ж мій сон врешті-решт. Мій!

— Чого ти, Вамбочка... ммм... Валера? Я справді не пам'ятаю. Я спав, — шепочу я і для переконливості додаю: — Точно спав, мені навіть Венеція снилась.

— А, он воно що... Нічого собі.

Вамбо ніби розслабляється і тихенько сідає на ліжко, поруч із моїм лівим стегном — трохи боляче, але я терплю, і не так боліло після перших важких днів у дитбудинку.

— Ти говорив про Венецію. Дуже голосно. Розповідав про маски і карнавал — дуже гарно, ніби з книжки читав. Вони били мене, довго вже — так мені здавалось, — і раптом ти починаєш говорити. Декламуєш про канали, про мости, про дітей, що махають перехожим із красивих човнів.

— Ти серйозно?

Піжама без голови знову завмирає — ніби оцінюючи, чи варто довіряти моєму здивуванню. Результат, очевидно, виходить позитивний.

— Тебе, певно, вдарили по голові... Тому ти нічого й не пам'ятаєш. Ось і все. А звідки ти про Венецію так добре знаєш?

— Та не знаю я нічого. Просто наснилось.

Вамбо-Мамбо повільно підводиться і йде до свого ліжка — йому теж щось болить, тільки він, на відміну від мене, має сили не скаржитися й не ойкати.

— Як хочеш... — тільки й каже він.

Зрештою, навіщо мені цей Вамбо? Муля, тріска, «чорна дупа»... Я собі і кращих друзів знайду... Стискаю губи і дивлюся перед собою. З образою на всіх: на Вамбу за його сьогоднішню розповідь у їдальні, на хлопців, бо в мене від побоїв усе болить, і на самого себе —

бо абсолютно не розумію, що відбулося. Невже справді я із забутого всіма зануди перетворився на нового мулю? Наплів щось про канали, маскаради і човни... Ідіот! Неймовірний ідіот!

Але як, як я міг не відчутти таких сильних побоїв? Задивився на канали й мости? Чи справді огріли чимсь по голові, та й геть забув. Але ж Венецію я пам'ятав...

Як би там не було, але з тієї ночі ми з Вамбою стали друзями. Точніше, нам ні з ким було більше дружити, крім як один з одним (Лізку я за друга не вважав, адже вона була дівчинка, а у цьому віці хлопці все ще мають це за серйозну ваду, та може й не тільки в цьому віці?).

Але, зрештою, це був не такий вже тяжкий хрест — дружити з Вамбою. Ну, по-перше, нас тепер били тільки разом, і його, і мене. Били всі. Ми ж разом ненавиділи — теж всіх. Я виявив, що коли ненавидіти разом, то ненависть навіть починає приносити деяке полегшення.

До того ж, якщо вже зовсім чесно, з Вамбою було цікаво. Араб не араб, але він ще недавно був домашньою дитиною — так само, як і я. А це ж все-таки трохи інші діти... Як тварини бувають свійські і дикі, так і люди. І порода тут ні до чого, порода не має значення, і нічого расистського у цьому підході нема. Як кінь і мустанг чи як пещена киця і та, що бродить сама по собі, підвалами і дахами — однакові за породою, та геть різні за суттю. Дивлячись на інших хлопців, тих, що дубасили нас із Вамбою, кажу правду, я часто хотів бути,

як вони, — дикою твариною. Та завдяки бабі Гані, все життя був і лишуся домашньою.

У попередньому «домашньому» житті Вамбо займався футболом, правда, допоки не дістав травму коліна. Ще мав якийсь розряд з настільного тенісу, та головне — разом із дядьком ходив у гори, з наметами, багаттями і всією тою геологічно-туристичною романтикою, про яку я, блідий бабусин хлопчик-недовідмінник, лише мріяв, начитавшись усіляких радянських книжок і надивившись чудових шаблонних фільмів. Вамбо бував у Криму, Грузії і Західній Україні — в Карпатах. Дядько Валери був звичайний білий інженер, брат його покійної матері, туризм — просто захоплення. Але саме тут і ховалась найбільша Вамбина гордість, і найбільша трагедія. Інженером дядько Вамби (Валера був не проти, щоб так я його називав, бо ім'я своє вважав трохи дівчачим і не любив) працював на якомусь дуже крутому підводному човні, здається «Комсомолец». Вамбо казав, про цей човен писали у газетах, але, мабуть, це було саме тоді, коли в мене була та жахлива лихоманка, і бабуня і близько не підпускала мене до газет...

Була в мене, правда, таємниця, яка робила нашу з Вамбою дружбу трохи нечесною. Били нас однаково, от тільки витримували ми ці тортури зовсім по-різному, по-різному відчували. Тоді, коли Вамбі діставалось справді добряче і він до крові кусав губи, щоб не кричати, — по мене приходила Венеція. Так-так,

Венеція. Забирала мене до себе, водила, ніби в тумані, по вуличках і площах, катала на човнах, сміялася в образі жінки у білій сукні... й іноді мені здавалося, Вамбо ненавидить сильніше, ніж я. Ненавидить, шаленіє, сумує, змінюється...

Розділ 6. Телевізійна версія

У дитбудинку телевізор був один, у величезному актовому залі, зі стільцями, з яких, мов сутність дітоперемелювальної системи, стирчали поролон і дерев'яні занозисті кути, зі скрипучою сценою, на якій кожен мусить хоч раз та пережити ганьбу, продекламувавши беззмістовний вірш чи там уривок із безсмертної поеми Маяковського, тої, що на смерть Володимира Ілліча: «Люди — лодки. Хотя и на суше...» — єдиний рядок, що подобався мені у поемі повністю. Філософську нісенітницю прийняти легше, ніж неприкриту, складену ніби логічно із ніби підходящих слів, і поет не винний, я й надалі вважатиму, що його змусили — нехай літературознавці й історики знають своє. Зрештою, фраза «Я себя под Лениным чищу, чтобы плоть в революцию дальше...» змінюється кардинально, заміни лишень «под» на «от» і закінчення «-ым» на «-а», і вийде не так вже й безглуздо.

У моїй старій школі цих віршів уже майже не декламували, молоденька вчителька швиденько прогортала сторінки підручника, чимскоріш туркотіла завчений текст, ніби передчувала зміни і квапила час. А тут, у забутому вже кульгавою системою дитбудинку, все їхало по накату, так, ніби сценарії свят не змінювали десятиріччями, так, ніби достатньо

звичайної лінії, щоб система проіснувала віками, — і якщо не прийде наказ, то і через тисячу років хтось безтурботно роститиме чужих дітей «под Лениным», хоч і плистиме не у революцію, звичайно, — просто плистиме, за течією, і, забувши уже справжні накази вождя, молитиметься його портрету про заблудлі дитячі душі, і поклонятиметься броньовику, якій-небудь іграшковій його копії, цілуючи пластмасові колеса.

Того дня на скрипучій сцені стояв телевізор, так зовсім сюрреалістично стояв — на двох принесених зі столовки табуретах, пофарбованих у той самий блакитний колір, про який я вже розповідав вам, роздряпаних художньо і вміло креативними моїми побратимами (а може, і особисто мною, ще до того, як я став мулею та ізгоєм).

Дерев'яна підлога сцени теж була пошарпана і витерта дитячими кедами, і, згадуючи ті сеанси, я думав потім, що оцей контраст між трансльованим соціалістичним щастям і пилюкою на стертій підлозі міг би зробити такі покази популярними років за двадцять — їх якраз нарекли б авангардними, і мегакультурно-мистецька тусовка збиралась би навколо ящика з написом «Електрон» замість цих некреативного вигляду підлітків, що без кінця колупаються в носі. Хіба Лізка була немовби вже з отого авангарду, що настане нескоро, коли бути вже їй тридцятирічною жінкою, а не юною тусовщицею — не той час, не те місце.

Я чомусь із особливою ніжністю дивився на Лізку під

час того перегляду — от замість фільму «Електронік» дивився на неї. Я цей фільм уже сто разів бачив, а вона казала, що ніколи. Я дивувався і не вірив — не знаю, чи ображалась Лізка на ці мої постійні сумніви, бо я неприкрито здивовано реагував на будь-які її зізнання, що от це в перший раз, і цього ще з нею не було ніколи, і того: вона ніколи не куштувала цукерок «Червоний мак», вона ніколи не бачила, як робиться печиво, і ахала, коли я згадував рожеві формочки-зірочки, що їх використовувала для печива бабуся, а ще Лізка ніколи не була у дитячому садочку і не знала, як бояться діти залишитися в садочку останніми через занадто заклопотаних дорослим життям батьків — звісно, вона не знала: за нею ж батьки не приходили все її життя. Та я не зважав, бовкав, що спаде на думку, а вона, здається, ніколи й не ображалась, і якщо і засмучувалась, то лише на мить — так, що іноді я, мабуть, і не встигав помітити.

Для чого я все це говорив їй, чому не жалів? Говорив, бо з нею хотів говорити про все, вона єдина розуміла мене, краще, ніж Вамбо (хіба що Вамбо краще розумівся на танках, підводних човнах і ракетах, які захоплювали нас обох).

А потім телевизор зламався, і ми не додивились «Електроніка». Я пояснював Лізці, що зовсім трішки не додивились, то ж уже була фінальна пісня: «Бой часов, как ключик золотой, двери утра весело открой... Будет, будет даль светла...» — вона кивала, посміхалась,

як завжди, трохи завеликий рот і жовтуваті зуби, — та мені подобалось, як вона усміхається.

А потім, як телевізор, чомусь зламалась і сама Лізка. Захворіла, лежала недужа в дівчачій кімнаті. Я ніколи туди не заходив (не те що вона — лазила, де хотіла, її ніхто чомусь не ганяв майже).

— Лізко-о-о, — кричав я з двору.

Ну, тобто як кричав, пошепки так, бо боявся накликати біду.

Вона підходила до вікна, махала рукою. Така худа, як балерини у блискучо-фіранкових пачках, однією з яких Ліза мріяла бути. Потім рукою махав Вамбо — шухер, іде хтось зі старших, і я біг, як навіжений, ковтаючи студене осіннє повітря. З того часу Лізка хворіла чомусь частіше і частіше.

— Ніколи мені вже не бути балериною, — казала.

— Чому? Бо хворієш? Так це тут протяги, а ти вічно сидиш при відчиненому вікні.

— Та ні, бо треба довго вчитися. Мені вже забагато років... для балерини. Нічого, я буду вчителькою, водитиму дітей до оперного театру. От під Новий рік поведу на «Лускунчика», — вона пам'ятала усі балети і всі імена забутих прим, що давно вже вийшли на пенсію, вишукувала їх у товстезному фоліанті зі світлинами, на яких худенькі, як вона сама, дівчатка — ніби і не дівчатка зовсім, а лебеді, жизелі, мишачі королеви чи дульсінеї.

Я ходив до бібліотеки — брав для Лізи книжки. Ті, які

вона ще ніколи не читала, можна було вже перелічити по пальцях, та скоро і їх Ліза проковтнула (шкода лише, що від книжок не поправляються, бо Лізі б це, на мою думку, не завадило). Лізка не засмучувалася, що нового більше нічого немає, хіба що підручники з хімії та фізики; по декілька разів перечитувала збірки поезії, гортала оту балетну енциклопедію, вишукувала щось у книжці зі схемами для вишивання — нитки для неї ніби й замовили, але так вони і їхали з якогось далекого складу роками. Отак прохворіє довго з однією книжкою, і вже й напам'ять багато вивчить, а потім читає нам із Вамбою. З одного такого вірша я дізнався про вислів, що став потім моїм — хочете девізом, хочете слоганом, хочете прокляттям, — «Цавет танем», вірменське чи то привітання, чи то прощання. Лізка читала вірш, нервово заправляла за вухо волоссячко, облизувала в паузах губи, наче перед цілим залом, читала мені одному, а я запам'ятав лиш останні рядки:

«Цавет танем!» — як кажуть, прощаючись, вірмени.

Твій біль беру на себе. Печаль твоя в мені^[1].

«Дуже рідкісна книжка», — так бібліотекарка мені шепнула. Печаль твоя в мені... Моя печаль бродила десь у Венеції, принаймні якась її частина. Звичайно ж, і мови не було хоч комусь сказати про це — це ж геть ненормально. Я жалкуватиму потім, що не поділився із Лізою. Вамбо — впевнений дотепер — не повірив би, хоча, хто знає, може, це його справжній батько, смаглявий і високий, справжній араб, втішає мене, поки

покинуті діти тамують свій біль, наносячи удари й образи двом таким само покинутим.

Йшов 1991-й. Оскільки телевізора не було, того серпня ми пропустили щось дуже важливе.

Помітили лише, що у котлетах стало зовсім мало м'яса, що викладачі більше не хвилюються перед приїздом перевірки і що у повітрі більше свободи. Ми, на жаль, відчували її лише як свободу сильних, всевладдя старших. На жаль, свобода почалась для дитбудинку саме з цього, та що там — ще десятиліття свобода «раскрепощалась» і накопичувала первинний капітал по цілій країні. Нове життя ніколи не дається задарма, так, здається, якийсь рок-гурт співає.

Найбільш незначущою зміною стало раптове зникнення усіх портретів вождя, ніби якась містична істота пройшла одної ночі коридорами і класними залами й поцупила їх, геть усі. Ну, зникли і зникли — мені й до цього вождь був байдужий. Замість нього в актовому залі повісили портрет Шевченка. Я був не проти. Лізі теж більше подобались вірші, ніж революції. Вамбо радів — от хто був справжній українець. Шкода тільки, що Леніних було стільки, що Шевченків не вистачило — так і полишались на стінах голі прямокутники спогадів.

А трохи згодом у нас з'явився шанс отримати телевізор, і не який-небудь «Електрон» — справжній японський «Панасонік». У нас завівся спонсор — точніше, Спонсор, я називатиму його віднині Спонсором з великої

букви, бо, як казала Єлизавета Родіонівна, «Спонсор — це наше все» (ну, я й знав, що її все зовсім не Пушкін, дарма що Родіонівна).

Щиро кажучи, мені у шістнадцять років, а саме стільки мені тоді стукнуло, цей телевізор був, як ми тоді говорили, «до лампочки» (лампочок, до речі, теж не вистачало, і половина коридорів просто не освітлювалася відтоді, як старі лампочки перегоріли — ну, добре хоч хліба на котлети вистачало, дякувати Спонсору). Але то мені був до лампочки телевізор, але ж не завідувачці. Єлизавета все ще була жінкою в тілі і в амбіціях, і дитбудинок без телевізора, вочевидь, видавався їй страшенним неподобством, мабуть, майже таким, яким видавалася нам наявність маленького телевізорчика «Соні» у власному кабінеті завідувачки...

З нашої старшої групи раділа одна Лізка. І чому раділа? Ледве не кожен другий тиждень — у лазареті, харчується, таке враження, лише книжками, а схудла вже так, що страшно й глянути — тепер точно візьмуть на роль, якщо не жертви гітлерівців, то Буратіно. Але ж хоче, звісно, побачити там, у телевізорі, своїх балерин. Мені було все одно, хоче то хоче, хоч грамофон, лиш би вже не хворіла так часто, бо що то за подруга — поговорити з нею тижнями не можна, лиш таскайся до бібліотеки та махай у вікно на п'ятому поверсі.

Розділ 7. Виплеснуте життя

Телевізор привезли якісь кремезні, із лисими черепами хлопці. Занесли, поставили та й пішли. Ще принесли «тарілку» — я тоді реально не розумів, що це за тарілка така, тому для мене це була просто «тарілка», ну майже як НЛО, невпізнанна, загадкова... Наш електрик Василь Федорович взявся щось налаштувувати, а Лізка, яка і так всюди шастала, як привид, взялася йому допомагати — на нас шикнула, а сама шмиг у актовий зал, нібито точити лясси із Василем Федоровичем (про що з ним можна говорити, про устрій самогонного апарату хіба...), але я то знав — хоче першою подивитись той японський чудо-телевізор, так, ніби там і досі живе якась чарівна казка її сирітського дитинства, тільки тепер у яскравих японських кольорах, без шипіння електронного снігопаду, яке завжди видавав, виправдовуючи свою назву, старенький «Електрон».

Того дня щось із Лізкою сталося, дивне вражаюче перетворення. Її не було довго, дуже довго. Я чергував у молодшій групі і відійти не міг. Вамбо взагалі був покараний і сидів... ну, нащо вам знати, у якому закутку зачиняли занадто балакучих типові вихователі дитбудинку? Ви ж все одно Нюрнберзький процес над вихователями, що зараз, мабуть, копають на пенсії дачну картопельку-синьоочку, влаштувати не будете?

Та і я волію розповідати про таких, як Ніна Йосипівна, не про таких, як завідувачка Єлизавета.

Отож у день, коли британці привезли омріяний і Лізою, і Єлизаветою телевизор, моєї подруги не було чути. А я був певен: одразу ж прибіжить із новинами — працює, не працює, що показує, чи є балет, чи справді кольоровий... Я ганяв малих і хвилювався. Василю Федоровичу я довіряв, тож причина мого хвилювання і для мене самого була не більш зрозуміла, ніж японська інструкція до того «Панасоніка» для нашого електрика. Та я ж не міг подумати, що в актовому залі був ще хтось, довіри абсолютно не вартий, — той-таки омріяний і Лізою, і Єлизаветою чорний ящик. Я ж пам'ятав той старий, радянський... А цей, з тарілкою НЛО, становив, виявляється, неабияку небезпеку: хто б міг подумати, за один лише вечір балерин у свідомості моєї подруги він зумів замінити на... Та про все по черзі. Прийшла Лізка надвечір, ще блідіша, ніж зазвичай — хоча, ну куди ще?

— Костю, тільки скажи мені чесно...

— Та я тобі і не брешу ніби.

Де ж їй такій брехати? До нас якимось приїздили іноземні фотографи, то Лізку фотографували більше, ніж малявок — боюсь, що коли вони показуватимуть її фото, відвідувачі виставки хитатимуть головами у припливі потворного співчуття, і всі погодяться: ось він, доказ того, що діти в українських дитбудинках тепер, після розвалу Союзу, голодують.

— Тоді добре, — вона заправила волосся за вуха, від

чого худе личко стало ще тоншим.

Лізка підвела на мене свої непропорційно великі очі, як в якоїсь чарівної риби — щось таке я бачив у далекому дитинстві, у якійсь дитячій розмальовці:

— Я гарна чи ні?

Гарна чи ні. Гарна чи ні. Питання чомусь відлунювало в голові — ніби відбивалось, як м'ячик, від стінки до стінки моєї не надто наповненої черепної коробки. Як на таке відповідають? Мені подобалось на неї дивитися, завжди подобалось... Але якщо сказати «так», то, виходить, я це визнаю... Ні, мені тодішньому, шістнадцятирічному, це здавалося чимось шаленим. Тому я спочатку сказав:

— Ну...

І це була непоправна помилка...

Лізка розридалась. Уперше образилася не на секунду, а здавалося, на все життя. Гострий ніс став рожево-червоний, тільки він і стирчав між тоненьких рук із довгими пальцями — Лізка затулила обличчя долоньками, здригалася від справдешнього дівчачого плачу, наче якийсь варвар зруйнував останній ляльковий будиночок, рожевий із голубим, із казок Гофмана, Андерсена і Джейн Остін, з мініатюрними феями-хрещеними у кожному віконечку. Якийсь варвар — я? А їй виступати сьогодні — читати вірш зі сцени, у сукні, Лізка ще казала, буцімто майже як у балерини вбрання.

Та оскільки втішати її більше було нікому (Вамбо все ще був під замком, а решта з нашої групи просто

не знали, що таке втішати), то Ліза опинилась у моїх обіймах... і не знаю, чому, але раптом стало так тепло, ніби я вдома, навіть не там, у квартирі, яку я покинув після смерті бабусі, а десь зовсім вдома, де затишно і завжди на тебе чекають, із чимось смачненьким, мабуть, до гарячого чаю, вже налитого в білі горнята. Від цього тепла я розтанув і сказав, сам із подивом вслухаючись у свій дорослий низький голос:

— Насправді, ти найгарніша з усіх, кого я коли-небудь бачив. Просто я не знав, як це сказати, Лізка.

Вона заридала ще дужче, а потім глянула на мене тими своїми очима — щасливими — близько-близько, як ніколи.

— Дякую, Костя.

І тоді вона почала розказувати — і вина телевізора стала беззаперечною. Та дурнувата тарілка НЛО ловила якийсь супермодний канал, який показував самих тільки розфуфурених дамочок, що крокують по подіуму, і вони, ці дамочки, здалися Лізі неймовірно вродливими, звичайно ж, вродливішими за неї...

Разом із усвідомленням своєї дівачої недосконалості телевізор подарував Лізі нову надію — та що там, мрію, гарну й нову. Після того нескінченного феєричного крокування-дефіле, в одній з моделей взяли інтерв'ю. За словами Лізки, модель була просто прекрасна (і добра, і щаслива, і най-най-найгарніша), і вона, ця казкова принцеса, приклад для всіх юних Ліз, сказала...

— Вона сказала, що походить із дуже-дуже бідної родини. Батьки пиячили, і вона не тільки не отримувала уваги, а й сама виховувала двох молодших братів! Вона була худа-худа, і висока, і всі кепкували з неї, але потім вона прийшла за оголошенням у якесь... агентство моделей, десь у Самарі... і тепер вона — в Парижі. А якщо в Самарі є, то в Києві ж точно має бути така агенція, правда?

— Та чого там в Києві, можна й прямо в нас, в передмісті. У нас з кожного перехрестку відправляють в Париж, — чомусь зіронізував я.

Я був абсолютно відірваний від реальності, але життєвий досвід навчив мене до всього ставитись із обережністю, особливо до того, що видається автоматом з продажу щастя по дві копійки, просто отак, щастя стаканчиками замість шипучки, якби ж то... Але очі її наповнились жахом, і я додав тихо:

— Пробач. Так, думаю, що є. Раз в Самарі, то й тут...

Цього було достатньо. Ліза загоралась легше за сухе листя: у неї з'явилася нова мрія. Той тиждень вона відходила із блаженною усмішкою на губах, і якщо інші просто нічого не помічали (бо вони не помічали Лізку), то мені складно було абстрагуватись. Коли бачив ту усмішку, знав — Лізка мріє так само колись давати інтерв'ю:

— Уявляєш, Костю, і тоді я скажу: а у мене не було родини, був лише один друг, Костя Нечай, на прізвисько Неч, із дитячого будинку «Вишенька»!

— Ну та... уявляю, Лізко.

— А тоді моя мама дивитиметься телевизор і побачить мене, вродливу, зі всякими помадами і чорною тушшю на віях, але таку схожу на себе, і зрозуміє, що це я, і...

— І що?

— Не знаю. Може, її вже нема. Не знаю. Але якщо вона є і побачить, то я б хотіла, щоб вона знайшла мене.

— І що тоді ти зробиш?

— А що я зроблю?

— Ну, ти скажеш їй, що вона наволоч, бо кинула тебе?

— Ні, Костю, ні! Ти що! Вона, мабуть, мала причини! Або загубила мене! І взагалі, кожен може утнути щось погане, от ти...

— Що я?

— Ти ж бив інших... трохи... як тільки прийшов. Я пам'ятаю. Я одразу побачила, що ти не такий, як всі, але ти хотів здаватись таким, ти хотів всіх обманути. І ти не заступався ні за кого, і підтакував, коли цькували, і трохи бив... навіть Вамбу...

— Так, стоп. А що я мав робити?

— Ні, Кость, я ж нічого не кажу... Я розумію. Вас так били!

— І зараз іноді б'ють.

— Так, я знаю... Пробач мені.

— Добре, пробачаю. То ти що, простила б їй?

— Мамі? Так, звичайно, я б пробачила, Неч. Адже тоді у мене з'явилася б мама.

— То всі ці модельні мрії лише для того, щоб з'явилася

мама?

— Ні, Костю, — вона розсміялася, натужно і криво, і цей сміх не додав їй вроди, як зазвичай, — звичайно ж ні! Я просто хочу бути красунечкою і ходити подіумом, і щоб всі чоловіки шаленіли!

— Всі?

— Ага, і щоб ти ревнував! — вона побігла від мене, і сміялась так дзвінко, тепер уже зовсім по-справжньому.

А я наздоганяв, і літо бриніло у цьому похмурому дворі, як ніколи, і у нас тої миті було майбутнє, здається, спільне майбутнє, і, здається, — здавалось — щасливе.

Я не впіймав Лізку. Не встиг.

Єлизавета височіла на сходах, руки в боки.

— Где ты бегаешь, сволочь? Спонсоры вот-вот будут! И телевиденье! Давай дуй в актовъй зал! — проверещала поважна директорка.

Не знаю, чого вона розкричалась. Мое місце було всього лиш у масовці. Це Лізка мала декламувати наївняцький віршик про творення добра, про розбудову країни. Здається, наш Спонсор, що подарував аж цілий «Панасонік» і підкидав грошеньят на хліб для котлет і на золоті ланцюжки для завідувачки, збирався балотуватись у якусь там раду, і це було дивно, адже нам казали, що хтось розвалив Радянський Союз — та ради, очевидно, лишилися, як і були... Коли я зайшов, усі, хто брав участь у посміховиську, вже вишикувались дебільною лінієчкою. Спонсорів не було. І Лізки теж — дуже скоро це помітила і Єлизавета. Як же вона

репетувала, як цвіркала масними очима, із віями, намальованими чорною тушшю, про яку тепер мріяла Лізка. Я оббігав всі поверхи (звичайно, майстер лизання начальників і спонсорів усіх мастей, Єлизавета збирала дітей у душному залі заздалегідь, тож час насправді ще був), заглядав у всі наші улюблені закутки. Де сховалася Лізка? У мене вже голова йшла обертом від тої біганини, сходів, коридорів, знову сходів... Та що це зі мною? Ніколи такого не було. Я саме дивувався тому, як пливе мороком навколишній світ, коли Єлизавета схопила мене за шкірку і закричала прямо у вухо, бо інакше ж я, тварюка, міг не почути:

— Они уже здесь, ты понимаешь, что они уже здесь? Где твоя Лиза? Где? Она должна переодеться и прийти, где она? Сейчас главный приедет, понимаешь? Спонсор! Кто? Кто, я тебя спрашиваю, будет читать стих? Ну вот кто? Всех поубиваю!

— Ну я могу...

— Чего?

— Я знаю той вірш, я із Лізою вчив... Тобто вона вчила, а я слухав...

— Да? А платье? Платье белое коротюсенькое у тебя есть? А ноги такие длинющие? А глаза? О! — і вона показала, які великі, на її думку, у Лізки очі. — Твоя подружка хоть и страшилка, но похожа на тех, длинноногих, которые сейчас в моде!

Я стояв, понурившись, і думав: це ж треба, виявляється, Лізка і справді гарна. А я думав, що це тільки

мені вона подобається, бо я її... друг чи що. А ще думав, чого ж так крутиться в голові — речі пливли навколо мене, і зал, і перекошене обличчя Єлизавети, і десятки завмерлих в очікуванні розв'язки однолітків і малявок.

— Вот сволочь! Беги давай и надень что-то нормальное! Ну... — очі бігали, очевидно, вона хотіла і не могла пригадати, чи могло у мене бути щось нормальне з одягу, і «Еврика!», вона випалила: — Когда на Новый год с района приезжали! Вот то самое надень! Пошел! Лизку твою сгною, если хоть слово перепутаешь! Сгною! Раз плюнуть!

І я біг знову нескінченними коридорами і закрученими сходами, натикаючись на стіни і хапаючи повітря, бо у скрученому й затиснутому страхом тілі легеням майже неможливо наповнитись. Я біг. Бо й справді повбиває і згноїть, або навпаки, згноїть і повбиває — Єлизавета, здається, це може, «раз плюнуть».

Сходи, сходи, сходи. Скільки їх... Як тоді, коли піднімався у квартиру... Хтось помер тоді, хто?

Ні, будь ласка, ні! Прошу вас!

Я знайшов свої єдині нормальні штани, стягнув з вішака сорочку нашого ватажка — йому прасували по черзі, і Єлизавета навіть не була проти, що він відібрав у всіх і носить нові чисті сорочки щодня, як якийсь магнат, а у нас всіх лишилися лиш розтягнуті футболки... Нічого, Вовка зрозуміє — не хоче він, щоб Єлизавета всіх повбивала.

Сходи, сходи, сходи...

Ні! Не треба!

Рости, щаслива Україно,
На кручах милого Дніпра!

Поки такого маєш сина,
Ти будеш сповнена добра!

Будь ласка, будь ласка! Будь ласочка!

Я зупинився, Спонсор у піджаку, ніби зробленому з театральної завіси, витріщався на мене із задоволеною усмішкою, Єлизавета ж стояла впритул, очі злющі, мов у такого собаки, про яких пишуть попередження на огорожах. Я набрав повітря, напружив м'язи живота — щоб менше крутило — і заплющив очі. Хоч так, але дочитаю, мені теж «раз плюнути»:

Ми, діти, юні патріоти!

Такими будемо, як він!

Він дітям дав свої щедроти!

Дав приклад Україні син!

Поки цей вірш читала Лізка, він здавався просто смішним, тепер подумалося, що у ньому є навіть якась зла іронія, і Спонсор от-от розпізнає її, і Єлизавета згноїть... Я — просто кричав рядки. Кричав і чув, як по-діотськи вони звучать, а потім не чув — просто кричав.

І хтось кричав зі мною, затуляв голову руками, потім прикривав маленькі голі груди розірваною білою тканиною, легкою й блискучою, як вбрання балерин, потім знову голову. І кричав, кричав, кричав — від жаху і безвиході. І щось нависало згори, страшне, невблаганне,

невідворотне. І я просив разом з кимось: не треба. І мене не чули. Ні, не чули. А потім я побачив його обличчя на фоні знайомого візерунка з ламаних ліній — так ясно, що воно врзалося у пам'ять, разом із тонкими розчерками тріщинок на стелі дитбудинківської кухні. Обличчя напружилось, аби здивовано глянути вбік, я побачив профіль, і він теж викарбувався в мені, як профілі римських імператорів на старих монетах. Та раптом... «Су-у-у-ка!» — обличчя викривлялось вселенською ненавистю. Настала темрява, і я потрапив у пекло.

Я не знаю, як опинився сам, в актовому залі, неприємний, на одному із бокових стільців, що стирчать тим поролоном — я вже казав — як система...

Доторкнувся до свого обличчя: ніби не пече. А щойно пекло, пекло, як у пеклі, — мабуть, за це відчуття пекло пеклом і називають — обличчя, шию, плечі...

На дотик шкіра наче була нормальна.

Я спробував підвестися. Все було добре, майже добре — окрім того, що пуста у серці заповнилась тепер чимось настільки чорним і в'язким, що здається, мені вже більше ніколи не відчуті радості. Я йшов коридорами, немов контужений, йшов чи плив, пробираючись крізь тишу. Всі розмови долітали, мов здалеку, вдаряючись у болючу, ще не застиглу в мені чорноту, призначену, авжеж, для того, аби ніщо й ніхто більше в мені не озвався, — розмови про швидку, про якогось виродка, про каструлю окропу, прямо з плити,

про... Мені стало зле, і вперше в житті я відключився, як здорова людина, без химерних жахів і чужих голосів — вирубався, бо зрозумів: усе це про Лізку.

Я не сподівався на полегшення, але Венеція прийшла, забрала мене у свої обійми, намагаючись перемогти чорноту; марно вливала у мене свої хвили, шелестіла ними об борти човнів, вишиковувала гондольєрів у пишних костюмах, опромінювала сонцем заплющені спокоєм очі... Хтось був зі мною, як я був з Лізкою, хтось незнайомий, з темними витертими пальцями і слізьми у короткозорих очах.

Ми хотіли лише телевізор, Лізка хотіла, тепер — були журналісти із телекамерами і мікрофонами, газетярі, чиновники — здається, весь район був тут.

Я не бачив Лізку вживу, її показував місцевий телеканал. Крихітне тільце під простирадлом, голівка вкрита білими бинтами. Так, це, мабуть, вона — кажуть, що це вона.

— Это чудо, что девочка выжила. Это не мы, это Бог или я не знаю что. Ожог очень, очень серьезный... — У сивого лікаря були такі сумні очі, ніби він справді розумів, справді міг подумати, справді міг уявити, що на місці дитбудинківської дівчинки могла бути його дочка чи онука.

А ще показували Вамбу. Це Вамбо зробив з Лізкою оце. Вамбо...

Вамбо був у той день замкнений у холодній коморі за кухнею. Це бувало з ним часто — зі мною ні разу, я був

обережніший. Вамбо переповідав, що там темно й холодно, просто як у могилі, ну, принаймні так Вамбо уявляв могили, з овочами і консервами на полицках. Його застали на місці злочину, на кухні, біля понівеченої Лізки, зомлілої у калюжі окропу. Я вірив і не вірив. Я мав свої відчуття за докази — проти переконливих телесюжетів і насуплених слідчих, що дають інтерв'ю досвідченим журналістам.

На третій день Єлизавета викликала мене до себе, очевидно, не витримала із цим наодинці — Єлизавета, напевно ж, була самотня. Дивно, але їй було прикро. Вона верещала так, ніби це її облили окропом, але здається, саме тому і верещала — їй справді було прикро.

— Вот куда она пошла? Ты, сволочь, почему за ней не следил? Почему? Это твоя вина! Вот что ты ей за друг! И чурку этого, Валеру, не ты ли с ней сводил!

Я мовчав, дивився на пухнастий яскравий килим, на свої стерті кеди з брудними шнурівками...

— Що буде з Валерою? — спитав я.

— Как что? И почему ты спрашиваешь! Ни стыда, ни совести! Подумайте только! Покалечил бедную девочку...

— Але ж це не він...

Вона встала, пройшлася від стіни до стіни, від телевізора «Панасонік» до того місця, де колись був портрет, а тепер лише прямокутний слід, зупинилась навпроти мене, занесла руку... Тоді, коли я збрехав, щоб прикрити тих, хто знущався з Вамби — дала

ляпас. А тепер зупинилась.

— Послушай, Костя, мальчик мой, послушай, Валеру застали на месте...

— Ви ж закрили його в коморі. Він усе чув, розумієте? Усе. Мабуть, він виламав двері, щоб допомогти Лізі.

Я дивився їй у вічі, вона мені теж.

— Послушай, мальчик, я тільки один раз повторю. Если ты еще раз скажешь подобную глупость... — вона важко дихала, їй і було важко. — Ладно, иди. Правда, Кость, не надо об этом. Мы ничего не сделаем. Лизке помогают... эти бандиты. И нам будут помогать, телевизор вон привезли... Иди, Костя... Иди, милый...

Другий пасажир

— Можна я поруч із вами сяду?

— Можна, чого ж ні? Сідай, хлопче. Тебе як звати-то?

— Вамбо. Тобто, тьху, Валерій мене звати!

Баба Ганя сміється.

— Оце диво — ім'я своє забув! Чого ж це ти так?

— Та... були, мабуть, причини, — ухилиється від відповіді Вамбо.

Хтось третій безпардонно втручається у розмову:

— Говорить капітан літака.

Але актриса не вірить, вона впізнає голос — це той, хто говорив із нею, коли вона обирала собі місце в порожньому літаку.

— Капітан літака вітає вас на борту і нагадує: ви можете обрати будь-які місця. Вамбо, хіба ти не хотів би сидіти біля ілюмінатора? Ти побачиш гори, такі, в яких ви з дядьком бродили, коли ти був малий! І вам, Ганно Гаврилівно, необов'язково сидіти поруч із цим дивним хлопчиком! — здається, капітан просто забавляється.

Ганна Гаврилівна і Валерій Тарекович здивовано презириються. Актриса гордо знизує плечима.

Чути кроки — ще хтось уже йде до входу в літак.

Розділ 8. Висадка на ґрунт

Ця трагедія ніби виплеснула реальність на нас, підлітків, майже так, як хтось виплеснув окріп в обличчя моєї Лізи. Я зайшов у дитбудинок одинадцятирічним хлопцем, що десь чув про перебудову, збирав вирізки з газет, клеїв моделі літачків і любив математичні задачки із заковикою. Я виживав відтоді, ніби заморожений в часі, трохи доросліший, трохи жорстокіший, трохи сумніший — я не збирав більше газетних вирізок, до мене просто не доходили газети. Я навіть адреси своєї не знав, і якби забув своє ім'я, здається, тільки двоє на всій Землі нагадали б його мені. Останнє, що я бачив по телевізору, — дитяче кіно «Електронік», але коли це було...

Світ забув про нас, виріс і змінився за парканом дитбудинку, як і ми, обнесені парканом, вирости і змінились, але по-іншому. Світ забув нас, світу не було до нас ніякого діла — журналісти скоро пішли, лишивши гори іграшок для молодших і кілька книжок, яким, мабуть, зраділа би Лізка. Світ набіг на дитбудинок, як океан, нахлинув і відкотився, от тільки двох моїх друзів забрав разом із собою.

Я тепер знав точно: я ненормальний. Я гуляв з Лізкою.

Так, я гуляв з Лізою дитбудинківським двором, повз іржаві лабіринти і поламани гойдалки, зелені кущі

і сонячні зайчики, повислі на залізних ґратах паркану, що відділяв мене від неї, гуляв, поки Ліза лежала у лікарні. Відчував з нею і за неї: запах ліків, те, як натирають тіло бинти, те, як мокро стає, коли принизливо ходиш під себе, безвихідь, темряву, самоту... Впускав у свою голову її давні мрії, зчорнілі і перевернуті догори ногами, мов фотографії щасливого минулого, що так і не стало майбутнім — бути балериною, бути моделлю, бути коханою. Бути, бути, бути... Нічому не бути. Нічого не буде більше, навіть мрій, та я гуляв із нею і вірив, що поки мене накриває самота і страх, в очах темніє, і я непритомнію в закутку біля дірявої огорожі, Лізі стає краще, настільки ж, наскільки гіршає мені.

Мій статус у дитбудинку змінився. Мене більше не били. Зі мною більше не розмовляли. Не били, мабуть, тому, що я друг Лізи, а не розмовляли, мабуть, тому, що я друг Вамби. Мені не було діла до цих бовдурів — не б'ють, і добре. Я повільно вмирав, беручи на себе Лізчине горе, гуляв і вмирав, уявляючи, що тримаю її м'яку тоненьку руку. Я не був нещасним, це радше походило на транс, возз'єднання з іншою людиною і деякою мірою винайдення змісту. Я, на відміну, можливо, від більш інтелектуальних однолітків по той бік огорожі, ніякого змісту ніколи не шукав — ні у музиці, ні у кіно, ні у вині — не було у чому шукати. Не в «Електроніку» ж. Але ось, знайшов, і навіть не усвідомив.

Я просився до лікарні неодноразово, і Єлизавета

завжди казала «нет». А тоді раптом...

— Костя! Нечай! — грубуватим голосом гукнула мене старша вихователька.

Я озирнувся, не підводячись із ліжка.

— Єлизавета Родіонівна кличе, ходи.

Лікарня схожа на дитбудинок. Той же колір стін, та ж плитка на підлозі, той же стертий паркет. Навіть обличчя схожі і зачіски, як у вихователів, тільки портрета Шевченка в них, очевидно, не знайшлося: на стіні чітко видно прямокутні обриси рами. А може, ще не визначились, хто їх новий кумир? І у них у лікарні ще досі немає панасоніків, пацієнти з перев'язаними кінцівками — хто рукою, хто ногою — дивляться «Електрон» у холі на третьому поверсі. Але нам в опікове відділення.

Потрібно чекати. Я не хочу сідати, але Єлизавета дивиться на мене грізно і каже, щоб сів. За нами має прийти лікар — Лізку перевели з реанімації, але стан все ще не дуже стабільний. Потім приходять чи то лікарка, чи то медсестра, але лише відводить вбік саму Єлизавету. Вони йдуть.

Годинника немає, але я знаю, що минуло багато часу, коли в напівтемному коридорі з'являється він — Спонсор, бандит, кандидат — хто він там. Я пам'ятаю його, я ж читав йому вірші. За ним ідуть двоє, високі і злі, і одного з них я знаю в обличчя — знаю в обличчя, як мертві знають в обличчя смерть, бо це його я бачив тоді, це він...

Я встаю. Спонсор зупиняється, здається, впізнає.

— Мальчик, а ти...

— Я вам вірші читав, — чомусь по-ідіотськи (чи то по-піонерськи) гордо рапортую я.

— И че ты тут делаешь? К ней пришел?

— Ну... вона моя подруга, тобто... тобто я просто її єдиний друг, тому...

— Ясно. Ребятки, знаєте що, пойдіть, погуляйте немного. Я тут с мальцом поговорить хочу.

Мені страшно, а він спокійно витягає сигарети і закурює тут, у коридорі опікового відділення... Питає, чи я щось бачив і чув у той день і що розповідали інші. Я відповідаю, природно, що читав йому вірші, тож бачити не міг, а інші діти зі мною з різних причин не розмовляють. Він дивиться на мене, як на слимака, і курить далі. Якась повненька медсестра проходить і вже роззявляє рота... а потім щось змінюється у її погляді, вона вдивляється у Спонсора, потім у його друзяк, що дефілюють збоку, і швиденько іде геть. Значить, йому можна, значить, за огорожею дитбудинку та сама фігня: є правила, перед якими всі рівні. Ага, аж рівнесенькі.

Повертається моя Єлизавета, квокче навколо Спонсора, складає ручки з золотими персями і нахиляється вперед, трохи повертаючи голову вбік, ніби слухає кожне його слово уважно-уважно — ще би реверанс зробила. Тьху! Навіть дивно, що я думаю про неї тепер «моя Єлизавета», мабуть, тому, що вже ділю світ на своїх, дитбудинківських, і решту. А я думав, що так

ніколи й не звикну до свого сирітства, лише брехав добрій прибиральниці Ніні Йосипівні, тій, що кульгала, а потім десь зникла безслідно... Виходить, тепер правда — звик.

Ми всі нарешті йдемо до Лізки. Я хвилююсь, ховаю руки в кишені білого халата, що примусово накинули на мене, у правій кишені знаходжу якусь порожню ампулу, скляну, із відламаним краєм — лякаюсь і випростовую руки по швах. Іду за товстою, теж у білому, фігурою завідувачки, з Єлизаветою і до Лізки — вперше помічаю, що в них одне ім'я.

Я сподівався на побачення наодинці, мріяв спитати, чи вона теж гуляє зі мною, чи все це моя хвора уява.

Людина із обличчям смерті кладе біля Лізиної голови величезний букет. Так, ніби Лізка вже мертва. Так, ніби справедливість вже стіла в могилі. А хіба ні? Ми стоїмо, і лікар щось розказує про прогнози. Я не розумію, я марю, я хочу торкнутись Лізчиної руки, такої ж білої і ніжної, як раніше. Не можна. Візит, яким я так довго жив і який став розчаруванням, добігає кінця, і великий годинник на руці Спонсора відраховує останні секунди, коли ще можна сказати щось Лізі, якісь важливі слова — може, вона почує. Коли абсолютно недоречним запитанням Спонсор назавжди перевертає моє життя і вибиває всі наміри з моїх рук — нічого я їй не скажу, не пообіцяю кіношне «я завжди буду поруч», просто піду:

— Слушайте, а у вас єсть хто-то в детдоме, хто сносно знаєт язык?

— Какой язык?

— Ну иностранный, английский! А то мне на переговоры срочно, а я, кроме «Хау ду ю ду», хер знаю.

— А... Ну, это... У нас хорошая англичанка, Вера Ивановна, толковая...

Віра Іванівна, молода дівчинка після інституту, викладає нам всього лише два місяці, добра й симпатична. Єлизавета чомусь робить паузу, і я встигаю кинути переляканий погляд у бік забинтованого тіла, що колись було моєю Лізою, і назад — на Спонсора і його вартових. Єлизавета закашлюється зовсім неправдоподібно — видно, встигає подумати про те ж саме. І знає, знає ж, що це не Вамбо...

— Так вот он и знает! — видає вона, тикаючи у мене грубим пальцем із рубіном завбільшки з горошину. — Вера Ивановна ж их хорошо учит, а он отличник у нас. Правда, Костя, солнышко?

— Ну... так, — кажу я, новоспечене «солнышко», не помічаючи, що хитаю головою, щиро заперечуючи цю нісенітницю.

Але всім пофіг. Через п'ять хвилин ми вже внизу, і мене пакують у якусь круту чорну тачку. Я бачив такі через ґрати.

Єлизавета, здається, навіть за мене хвилюється. Невже так погано?

— Мы за ним присмотрим, не волнуйтесь, — говорить страшне обличчя, і тут я розумію, що хвилюватись

у принципі є чого.

Переговори пройшли так собі. Ну, це якщо «не запариваться ерундой»... Справді, подумаєш, американці туркотіли — я розумів хіба окремі слова. Спонсор просік — а як було не просікти по моєму перекошеному зі страху обличчі.

— Расслабься, малец. Скажи им, что мы не понимаем.

— We do not understand.

Американці вилупились здивовано, заспікали щось щодо того, нащо ж тоді їх запросили. Я переклав, як міг.

— Скажи, русский надо учить!

— Угумс. You should learn Russian.

Переглянулись, знизали плечима, піднялись і пішли геть.

— От піндоси! — обурився хтось.

— Не, малец, ты видел? А заплатить? — і вже не мені, а одному з бритоголових: — Вован, проводи американских друзей! Да, и объясни им по-нашему, что за ужин принято платить поровну. Они ж не девочки, — і він засміявся, мабуть, про дівчаток то був жарт.

Не знаю, що тоді сталось із тими наївними американцями (наївними або жадібними — а інакше, чого ризикнули до нас податись?), але вечерю, оплачену порівну, я не забуду ніколи: ні до, ні після я не їв із таким апетитом.

Так почалось моє нове життя після п'ятирічної ізоляції у дитбудинку. Спонсор не розгнівався, що перекласти я не зміг, — Спонсор взагалі до всього ставився легко,

крім хіба що до якихось — таємничих спочатку — панятей. Здається, його забавляло, що він опікується хлопцем із дитбудинку. Наприклад, дав мені купу банкнот і звелів купити собі підручників з англійської — «чтоб в следующий раз не облажался». Досі думаю, що я, певно, виглядав молодше, і Спонсор не здогадувався, що худенькому «мальцу» вже шістнадцять рочків, стільки ж, скільки деяким з його «пехоти», як він лагідно називав кремезних хлопців, що збиралися в нас за офісом, а потім сідали у великі чорні машини і їхали десь не знати куди. Мене він з собою в такі поїздки не брав. Ну, я й не просився.

Зрештою, куплені підручники, звичайно, були закинуті. Гулянки, зустрічі, зустрічі-гулянки, у ресторанах, казино, саунах, на пароплавах-ресторанах і в ресторанах-казино... Я почав курити. Курив виключно «LM» і «Kent» — хтось, здається, Спонсор, сказав, що це круто. Я спробував «Снікерс» і «Марс» — про них мені ніхто не казав, та рекламу тяжко було не помітити — я багато дивився телевизор, в основному кіно і серіали. Я почав пити... з Лізою я більше не гуляв. Що я показував би їй? П'яних мужиків, що випивають горілки за вечір більше, ніж наш електрик Василь Федорович колись бачив? Як вони лапають дівчат, приблизно її віку, тільки грудастих і в коротких сукнях, чорних або червоних, як поля в рулетці. Як я сміюся над тупими жартами шефа і ніяковію, коли мені теж пропонують «полапачь».

У мене в каптюрці (ночами я «працював» вахтером в одному зі Спонсорових офісів — там і жив) оселився маленький «Панасонік» — не гірше, ніж у Єлизавети в кабінеті. Я бачив, як викрили секту «Аум Сенріке», що здійснила теракт у далекому Токіо, як хтось безжальний і невловимий убив Влада Лістьєва, як хтось — теж безжальний — підривав житлові будинки у місті, що я звик називати столицею, як захопили лікарню в якомусь Будьонівську... у новинах показували багато що.

А я більше нікому не хотів співчувати. Так, саме так просто я діагностував свою унікальну хворобу — співчуття, гіпертрофоване співчуття. Розумне слово «гіпертрофоване» я вивчив ще від бабусі, років у десять. Слово «співчуття» знав завжди, от тільки не надто замислювався, що воно таке і чи варто ним особливо хворіти.

Втім, навіть коли я старався не думати про погане, коли мені тижнями вдавалося не згадувати Лізку, коли я геть забув Вамбу, який, певно, вже опинився у дитячій колонії, я вже і насправду забув, без зусиль, коли я навчився швидко перемикати новини, тільки-но мені здавалося, що вони надто зачіпають за живе, навіть тоді — іноді траплялися рецидиви.

Були й такі видіння, від яких новини, навпаки, допомагали. Снівся мені один хлопець, малий ще, здається, років семи. Співчувати йому було тяжко, неможливо майже: маленьким клубочком ненависті —

ось ким був хлопчик Ваня. Ненавидів усіх, без розбору, колишніх сусідів-чеченців і військових-росіян. Уявляв, як знайде мертвого з автоматом, навчиться стріляти... Стрілятиме високо, аж у літаки і вертольоти. У такі, на яких він мріяв літати, коли виросте — ще раніше мріяв, до того, як пролетіли над Грозним із ревом прекрасні й могутні крилаті створіння, і здурілі люди побігли вулицями у гірких димах, а батьки Вані не побігли, не повернулись з базару, де торгували городиною, — так і розвіялись у задимленому повітрі чужого краю, як не було.

Врубати телевізор — краще новини. Побільше новин! Наші (російські — це ж, здавалося, все ще наші!) війська — хоробрі, славні, доблесні — ідуть у наступ на кривавих бойовиків, рятують мирне населення — та що там — увесь світ! А отже, все буде добре. Хлопчика Ваню знайдуть якісь соціальні служби. Знайшли ж мене Єлизавета і Спонсор — і у Вані теж все складеться. Тож врубати телік, гучніше! Як не допоможуть новини й серіали — у Спонсора багато цікавих відеокасет... Та й реальних дівчат у коротких сукнях так легко знайти, всього лише ув'язатись за Спонсором до бару — нехай радіють його барани, що їм є кого повчити веселоштів.

А потім Спонсор дізнався, хто я...

Крізь мертвий вахтерський сон я чув: щось відбувається. Звиклий мат. Постріли! Тупіт ніг сходами на другий поверх, туди, де моя затишна схованка, моя каптьорочка з «Панасоніком».

— Открой! — прохрипів Спонсор.

Душа втекла в п'яти — дурний вислів, але, здається, дуже точний, таки втекла.

Тут треба пояснити, що каптьорка моя була прикрита не дверима — рухомою стінкою із книжковими полицями, книжки з яких ніхто ніколи не брав до рук. Потрапити всередину мого сховища непоміченим — означало реальну можливість врятуватися... Це з одного боку. А з іншого — якщо непоміченими ми не лишимось, то... Ні-ні, мені ще рано помирати, мені й двадцяти немає.

— Открой, Костя, гад!

Дилема. На розв'язання морально-тактичної задачі секунди. Відчинити і врятуватись через вікно? Але третій поверх, та й ззовні, мабуть, на Спонсора вже чекають, чи то воїни чужої «пехоти», чи то чимось ображені свої, чи чортзна-хто ще, але точно не в доброму гуморі.

Ні, я не був героєм, не був навіть другом цьому чоловіку із вічною триденною щетиною на похмурому обличчі, холодком в очах і татуюванням на правій руці — загадковому Спонсору. Я боявся його не менше, ніж тих, хто поранив його і гнав, як одурілого звіра, що раптом обернувся на жертву, закривавленого, коридорами власного офісу. Такий, як Спонсор, взагалі не повинен

був тікати! — такі перемагають легко, завжди неймовірно легко, принаймні для підлітка, який захоплено спостерігає збоку — а я спостерігав, і єдине, що здавалось мені незбагненним, не вписувалось в образ героя у чорній шкіряній куртці, було те, що він ніяк не покарав мене за той перший вечір з проваленими переговорами, а дав трохи валюти «на підручники» і взяв під свою опіку... І от тепер начистоту. Спонсор був для мене тим, чим і належить бути будь-якому спонсору — джерелом фінансування. Тож я мав прийняти рішення: до того, як переслідувачі позбавлять мене єдиного із засобів існування.

Я повернув ключ в замку, відсунув важку конструкцію із нечитаними книжками і втягнув Спонсора досередини.

Спонсор дихав так важко, що, здається, саме його дихання, як ніщо інше, могло видати наш сховок. Я сидів, привалившись до щойно зачиненого проходу; брита, закривавлена на лівій скроні голова лежала у мене на колінах. Кров була всюди — в мене на руках, на джинсах, на підлозі. Він дихав усе рівніше — я теж. Може, минеться? У Спонсора було цілком людяне обличчя: правильний ніс, карі очі, велика родимка на щоці, під щетиною, і довгі, дівчачі вії. Взагалі-то, крім безлічі «поганял», у Спонсора було ім'я — Саша. Просте. Ніхто його так не кликав, звичайно, але так його колись назвали батьки — звідкись я знав про це (може, він сам казав?). У нас його зазвичай звали шефом, а я так і записав його у свою пам'ять, як вперше почув від

Єлизавети, — «Спонсор». Тепер чомусь згадав тільки, що він Саша — може, тому, що Саша помирав так близько від мене, а ніхто ще так не робив...

Щось пішло не так. Збентежений, я забув, що мені ж наплювати на весь навколишній світ, навіть на семирічного хлопчика Івана з Грозного — не те що кримінального авторитета. Забув, що моя башка має бути чиста від зайвих думок, як чарівна біла кулька всередині сірої бабиної коробочки, яка так і вкривається, мабуть, пилюкою, десь, в окупованому тіткою помешканні. От виповниться мені вісімнадцять, прийду, виселю тітку, знайду коробочку, витягну кульку, і все — стану нормальним. Якщо нас не знайдуть. Якщо Саша не закричить — а він стискає кулаки, кусає зблідлі губи, сіпаються коліна — від болю.

Я ідіот. Потрібно перев'язати рани! Тихо, дуже тихо, я знімаю футболку, підкладаю йому під голову, сам — повзу до шафи. Дверцята скриплять, немов віщуючи кінець світу. Саша повертає голову, дивиться на мене — у темних очах його страх, якого я ще ніколи не бачив наживо. Страх і бажання жити, щось дуже знайоме, що я вже багато разів відчував і тепер іще відчуваю, глухо, крізь гомін телевізора, крізь алкогольне безпам'ятство, — раз чи два на місяць — коли виходить із берегів моя ненормальність, і чужі, непотрібні мені біди затоплюють свідомість.

Ззовні чулися голоси, так само, як і до скрипу — нічого страшного, показав я: підняв великий палець

догори — все кльово, Сашко! Перев'яжу рану, і все буде кльово. У мене ще є склянка води, і пачка крекерів, і половина «Снікерсу». Проб'ємось, шеф!

Потім я перев'язував рани сорочками від Версаче, які Саша дарував мені задля потіхи, а хтось верещав за стінкою, що Спонсора необхідно знайти, що він не повинен вижити, що вб'є всіх, якщо вони не покажуть йому мертвого Сашу, що вони нікуди звідси не йдуть.

А потім на всіх впала ніч. Я боявся тягнути Сашу до ліжка, такий кволий він був; якогось чорта знову сів на підлогу і поклав його голову собі на коліна — може, мені було просто страшно в темряві самому; може, я хотів знати, чи він живий іще; а може, я сподівався, що так буде легше йому — і мені, чорт забирай цю мою хворобу, цей закон сполучених посудин, який — я не сумнівався — переливатиме цієї ночі частину його болю у мої вени.

Близько першої почалося: я відчув, що задихаюся, мене пронизав біль — у животі зліва, де була Сашина перша рана, і в стегні, де була друга. А у скроні — виявилось так, просто подряпина... Я не чинив опору. А коли стало зовсім нестерпно, вже було пізно — я був разом з ним. Я був ним.

Я лежав у темряві, однак темрява була жива — гілки схилилися наді мною, з ніжними зеленими листочками, майже салатовими, і цвіт вишень облітав і падав на обличчя. Це кінець, звичайно, кінець. І ці вишині в саду коло дерев'яної хати лише видіння. Вийде схвильована мати, старенька,

із паличкою і в хустинці, вийде назустріч листоноші... Так уже було, коли листоноша приніс листа з фронту, і маленька дівчинка схопила паперовий трикутничок, побігла шукати свою матір, а в трикутничку — смерть, похоронка.

А він, він чому вмирає тут, на підлозі? Про яку війну подумає мати, старенька, зовсім не схожа на ту дівчинку, якою він її уявляє в цій казаній-переказаній сімейній історії?!

«Ваш син бандит, вбивця, рекетир. Його вбив такий самий, як він. Туди їм всім і дорога!»

«Мій Сашенька не душогубець!»

Біль пульсував у животі, немов жива істота. Як щур, гриз зубами вивернуті муками нутроці. Куля, мабуть, застрягла там. То оце так... Оце так вмирали його жертви... і що там? Його жертв там, мабуть, чекали янголи, і їх матері проклинали вбивцю, і розказували сусідам, який був хороший син. А він? Він? Що скаже сусідам його матір? Її батько загинув на війні, її чоловік загинув у шахті, а син...

Якщо він виживе, то стане геть іншим, зав'яже і поїде туди, у Нелєповку, допоможе матері з городом, полагоди́ть стайню, помалює вишні в саду від шкідників, хату вибілить. Я обіцяю, чуєте там, на небі? О-бі-ця-ю! Пацанське слово ж щось значить і у вас. Ні?

Там, у хаті, величезні подушки, вкриті прозорими мереживними накидками, там стіл, застелений вишитою скатертиною, там помальований батьком у блакитний колір комод. Батькам дали квартиру у селищі міського типу, та вони не поїхали — лишилися доглядати бабусю у її хаті,

так і zostались там. У батька нікого не було, з дитбудинку він, як оцей, єдиний, хто не зрадив... Тому й радий був його прихистити і вдягати, бо батько теж сирота...

Ніч тягнулася довго, біль тягнувся з маківки до ніг його розпластаного в темряві тіла, і тільки чиясь присутність допомагала не втратити розум.

Я міг би жити інакше. Скурвись, біль! Скурвись і піди, піди на!.. Я не здамся смерті ось так.

Я випірнув з думок Спонсора, ошелешений і дуже стомлений. За вікном сіріло. Саша лежав, заплющивши очі, і дихав рівно — мабуть, спав. Нехай спить. Може, справді, не буває повністю поганих людей. Може, той спогад — спектакль про зайчика і вовка — має якесь чудернацьке значення в його житті, і оцей душогубець і покровитель того виродка, що вбивав Лізку, може колись і змінитись. Зрештою, він же купував йому сорочки від Версаче і давав гроші на цигарки «LM». Зрештою...

Розділ 9. Цавет танем. Недорого

Спонсор Саша вижив і навіть трохи змінився. А ще він зрозумів, хто я. Я ж, зачарований Спонсоровими спогадами про квітучі вишні і стареньку матір, не заперечував своєї участі у полегшенні його страждань.

— А ты этим управляешь?

Наяву Спонсор і далі говорив різко, не російською навіть, а спрощеною її версією, — лінгвістичним набором для виживання у постсовку. Вишень більше не було.

— Іноді ні. Іноді само приходить, і вдіяти не можу нічого... майже. Ну, хіба вже зовсім забити... Включити якусь «Смехопанораму» чи серіальчик...

— Да от Петросяна, верняк, еще хуже, нет? А? — підколов він, і тут-таки посерйознішав знову, забарабанив пальцями по столу, загасив сигарету в скляній попільничці, — Ну, а специально вызывать это ты можешь?

— Що значить — спеціально?

— Ну, мозги-то включи, малец! Приходишь к больному, например, и — р-раз?..

— Ну... Якщо людина реально хвора... і людина нормальна, ну, не серійний вбивця, — тут я затнувся. Ніколи не бачив, як Спонсор убиває, але, судячи з його думок і того зв'язного холодку з глибини очей, а ще вигляду рядових його знаменитої у місті

«пехоти», — ймовірно, він таки відносно серійний.

— Ясно... Ясно, Костя, брат! Ты ге-ний!..

Я сидів тоді навпроти нього здивований — що б означало це «геній», — а Саша вже потирав руки й усміхався задоволено, ніби продати збирався — мене продати, вигідно, як партію б/у іномарок, пригнаних з Європи без розмитнення.

Я запитав, як же обирати пацієнтів, і він сказав тоді лише:

— По барабану! Бабло... — і він довго ще говорив про «бабло», розписував «схему» і ще щось, здається, казав про те, що ця «тема» надзвичайно гуманна — ні, він не вживав слова «гуманізм», звісно, але так я його зрозумів.

Моя ненормальність, моя вада, як виявилось, мала комерційне застосування. Ще й яке! У світі тисяч стресів добре продається снодійне, у місті, де заклопотаних мешканців мучать мігрені, — знеболювальне. А я був ліками від безвиході — у місці і часі, де безвихідь перемагала. І навіть вічний прокльон людства, той факт, що помирати доводиться на самоті, самому-самісінькому, я — ставив під сумнів. Цавет танем, твій біль беру на себе... Недорого.

Я не знаю, скільки за це брав Саша.

«Пехота» була розпущена, Саша показово ходив до церкви, ще частіше їздив у дитячі будинки, місцевий телеканал і газети знову говорили про нього як про фаворита у майбутніх виборах в обласну раду. Хрестик

Спонсор носив тепер поверх сорочки Версаче, втім, можливо, це тут ні до чого, просто мода така була.

Основний дохід йому приносив я, тобто моя хвороба — чи мій дар.

Схема працювала так. Саша сам приходив домовлятися до хворих, що вже не сподівалися одужати, та до найзаможніших пацієнтів хоспісів (чи їхніх родичів). Про його надприродні можливості вже чули — деталей воліли не знати, чи, може, навіть побоювалися дізнатись. Далі Саша йшов до хворого вже із помічником, сидів коло ліжка, розпитував про життя, наче священник на сповіді, — якщо хворий міг говорити. Коли ні — говорив із родичами. У будь-якому випадку, помічник усе знімав на відео.

Мене ніхто не мав бачити — я лише дивився відзняту плівку на відику. Думав, уявляв, співчував, вживався у чужу шкіру. Це приходило. Неодмінно.

— Всі люди співчують за гроші? — розмірковував я з єдиною людиною, яка мала до мене доступ (окрім самого Саші, звичайно), — господинею Надією, що наводила лад у моєму домі й іноді у моїй голові.

— Як це?

— Ну от ви, Надіє, співчували вчора Олександрю: як він, бідолаха, стомився! Співчували?

— Ну... так. Як стомилась людина за день, що ж тут...

— А не скажіть. Що ж ви, Надіє, співчуваєте тому, хто багатий і гроші платить, а як свідки Ієгови приходять — проганяєте без співчуття?

— Так! А яке до цих нелюдів співчуття?

— Ну як яке? Обдурені люди, обібрані, мабуть, до нитки, квартири свої віддали цій організації, а ви матом на них...

— Я? Матом? — борониться добра жінка.

— Та годі вам. Чув я.

Вона червоніє і старанніше змітає неіснуючу пилюку з полиць.

Це було нескладно — допомагати за гроші. Кожного можна зрозуміти, навіть тих бандитів, які зазвичай ставали нашими із Сашком клієнтами. Про їхні гріхи мені ніхто не розповідав — крім них самих. Власні гріхи постійно були у їхніх головах. Ці люди настільки нещасні, що якби про це довідались бюджетники і тому подібні верстви — думаю, кипіння праведного гніву принишкло б трохи — натомість відкрилося б розуміння свого, бюджетного, але нічим не обтяженого щастя.

Траплялись нам і нормальні хворі — наприклад, відомі артисти, один головний редактор телеканалу, що захворів на рак, діти заможних батьків. З такими працювати було найтяжче, і водночас саме їм я міг найбільше допомогти — я б, може, і безкоштовно взяв їхній біль. Знати б, що допомагає... Принаймні людям ставало легше. Вони спокійніше прощалися з рідними, легше відходили. А це й усе, що обіцяла фірма Сашка. Дехто видужував — не знаю, чи завдяки мені, але Сашко хвалив мене і видавав премію: приводив гарну дівчину — шльондру...

Ті дівчата були такі чудові, що їх не хотілося називати шльондрами, у них була навіть якась чистота — така ж, як у новому стилі життя Сашка, мабуть.

Здається, я добрішав і мудрішав. Спочатку... аж до того моменту, поки не збагнув, що інші біди, неоплачені, більше не приходять до мене, як раніше. Я вдосталь співчував за гроші, тож іншому стражданню було не пробитися до моєї свідомості. Хлопчик Іван із Чечні зник без сліду — це, може, й на краще, я не витримував його ненависті. Та може, варто було б допомагати, наприклад, хворим дітям, і облишити помирати деяких багатих стариганів, на совісті яких не одна лиха справа, а іноді і жива душа?

Ці думки, мабуть, отруїли мене.

З кожним разом мені ставало все тяжче і тяжче виконувати свою «роботу». Поки одного дня Саша не попросив попрацювати «почти безплатно», мовляв, постраждав його друг, колишній охоронець, нині сам успішний «бізнесмен». Я сидів на веранді свого будинку (тоді я думав, що будинок і справді мій), як водиться у багатіїв — у плетену кріслі, із горнятком пахучої кави, дивився у сад, слухав пташок і намагався розслабитись. Все-таки, як і будь-яка робота, пов'язана з людьми, моя була не з легких.

Я почув, як роз'їжджаються автоматичні ворота, тихо, майже не порушуючи солов'їного співу, і так само тихо в'їжджає «Мерседес» Сашка.

Спонсор швидко піднявся сходами:

— Ти двері не зачинив.

— Що?

Я сьорбнув кави, зображаючи з себе чортзна-кого.

— Я не чув, як стукнули двері. Знаєш, це затворництво робить мене дуже спостережливим.

— Не до філософії, Костя! Другу моему помочь надо. Лучшему! — він плюхнувся у таке ж плетене крісло навпроти.

— Я думав, це я найкращий.

Сашко подивився на мене якимось... не як друг, одне слово — здається, як колись у коридорі опікового відділення, як на слимака, подивився.

— Вот кассета.

— Поклади мені на стіл, — я пішов всередину, навіть не запропонувавши приєднатись до мене чи бодай випити чашку чаю, мабуть, відчував себе поп-зіркою, до якої приїхав набридливий продюсер, чи Чаком Норісом, рятівником всесвіту, не знаю... Всерйоз міркував, чого це я маю допомагати його другові, коли діти в Африці вмирають з голоду, і що без мене Саша пропаде.

Касету перевірів неохоче. Вставив ліниво у відеомагнітофон, натиснув на стерту від людських пальців кнопку і... пропав.

Поміж білих простирадл і подушок було воно — обличчя, бачене двічі у житті: у напівтемному коридорі опікового відділення і у свідомості жертви, за мить до того, як майбутня балерина, модель чи моя дружина

перетворилась на шматок обпеченого м'яса, непотрібний нікому, навіть... неважливо. Ворог. Це було обличчя мого єдиного справжнього ворога. Дивно, але він розчинився в повітрі того вечора, поклав квіти на подушку, коло забинтованої істоти, яку представили мені як Лізу, і розчинився десь... Чи це я просто стер його з пам'яті, як стирає час намальовані на кнопках відеомагнітофона символи, як стирає одна з таких кнопок незручні кадри. Я перезаписав цю ділянку своєї життєвої фотоплівки чимось веселим, смішним, можливо, похабним, лише після вісімнадцяти...

Ворог? Ненависть покинула його риси. Він хворів на рак шлунка, і хвороба жерла його зсередини, пекла нутрощі... У нього була тримісячна донька, молода довгонога дружина, охоронна агенція. Знаєте, бандити майже всі перекваліфікувались на охоронців. Найстрашніші — у хазяїв охоронних служб. Але їм і зараз усілякі ненадійні елементи тихенько та й передадуть за столик пляшку у ресторані. Як думаєте, добре вони когось там охороняють? Еге ж. Це, мабуть, той самий випадок. Клієнт мріяв переїхати до Іспанії і зістаритися там зі своєю довгоногою. Він трохи помилився — його довгонога хіба подорослішала б, так мало їй було років. Зістаритися їй доведеться набагато пізніше, уже, мабуть, без нього, та з його грішми...

Відчути. Відчути оцього. Я влігся на дивані, поклав ноги на журнальний столик (а шо?), крикнув Надії, щоб принесла коньяку. Алкоголь дуже допомагає співчуттю,

принаймні в моєму випадку. Кажуть, випивши, добрі стають добрішими, злі злішими і таке інше... Ніби алкоголь лише увиразнює людські риси... і вади.

Моя «хвороба» алкоголем однозначно загострювалась.

Чи думав я, що допомагати цьому типу не слід, оскільки він покидьок? Та ні, не думав. Не питайте, чому, не дивуйтесь — просто не думав і все. Працював. Пив і прокручував запис, пив і прокручував... Я пив так тиждень.

Саша шаленів зі злості. Боявся, що підуть чутки, і «бізнес» втратить репутацію, приносив мені ще коньяку, розказував мені історії про їхню дружбу з обличчям, називав те обличчя «Веня». Та не було у мене до Вені ані краплі співчуття.

— Собирайся, сволочь!

— А? — от і варто ж було вибиратись із дитбудинку, щоб знов до мене так звертались...

— Собирайся, говорю! В больницу! Будешь на Веню вживую смотреть, как он стонет, мучится, как супруга молодая страдает...

Я й по відео бачив, що «молодая супруга» страждає приблизно так само, як ми з коньяком. Намагається вона, звичайно, страждати. Але навіть сама собі збрехати толком не може — ось і видно це все. Та оскільки співчував я по найму (під час цієї історії якимось одразу стало помітно, що ніякі ми зі Спонсором не партнери, як би мені не хотілось — я всього-на-всього наймана

надприродна сила), то натягнув на себе щось таке, що не впадає у вічі, із того-таки Версаче, і ми погнали до лікарні. Прямо Чіп і Дейл спішать на допомогу, угу.

Настрій у мене був тоді занадто веселий для цієї роботи, розбишацький майже. І це при тому, що я сто років не виходив на вулицю — тож моє збудження помножилось на все, що ковтали мої спрагли сіро-блакитні очі.

Вулиць я не впізнавав. Місто виглядало просто як.. великий базар. Вивіски, білборди, кіоски, базарчики, натовп біля станцій і біля невідомо чого... Пластикові стаканчики попід бордюрами, хитросплетені візерунки на асфальті — з лушпиння, обгортки і недопалків.

Іномарок на дорогах побільшало — Сашин «Мерседес» уже, мабуть, ніяка не розкіш, а так, одна з машин у нескінченному дефіле успішності із затемненими вікнами.

Сутеніло; коли ми зайшли у палату, темрява вже була там.

Ні охорони, нічого. Так, ніби тут лежить не колишній (а чи справді колишній?) головоріз, а тепер хазяїн успішного бізнесу, а якась баба Люба з Гамаліївки, у якої із запеклих ворогів може бути лиш якась інша селяночка, чий город колись потоптало теля — ще коли Гагарін літав у космос. Хоча ні, баба Люба, мабуть, лежала б у палаті на десятьох, а цей, головоріз, — сам. Так і помре сам-один, у темряві, подумалось, і вкусив себе за язика. За язика — що його кусати, коли це не проказані уголос

думки, — і тільки вони, ті самі, що можуть накликати біду, якщо не думати лишень про хороше — так кажуть.

Саша одразу ж вислизнув, мовчки зачинив за собою скрипучі двері. Я не наважився вмикати світло, обережно присів на кривенький стільчик. Крізь вигини дерев і погано вимите лікарняне вікно вуличний ліхтар, далекий і чужий, посилав у палату тонкі неживі відблиски світла.

Хворий лежав на посірілій від сутінок білизні, на залізному ліжку, пофарбованому, облізлому і пофарбованому знов, — я не бачив цього у темряві, я просто добре пам'ятав такі ліжка ще з дитбудинку... Крапельниця крапала — все, як годиться, для помираючого хворого мафіозі: крапельниця, кривенький стільчик, скрипучі двері... Ще й дощ пішов. Дуже бубонів по підвіконню. Я слухав і шукав у собі щось добре — співчуття.

Чоловік на ліжку помирає, накручував я себе. Він, можливо, за життя не зробив нічого хорошого, але якщо я не допоможу, то вже і не зробить.

А якщо допоможу? І чи є закон, за яким можна обирати: кому допомагати, а кому?.. Кому давати другий, третій і сто третій шанси, а з кого досить лише одного, щоб оголосити: ти і є зло, сіра пошесть, звіряча паща.

Ні, закону нема. Є лише я, хворий, і моя високомаржинальна хвороба. Так-так, я вивчив такі розумні слова, розумівся тепер на бізнесі — можливо, занадто багато часу перебував «всередині» усіляких ділків, що так і не встигли отримати справжню бізнес-

освіту і жалкували за цим, майже як за втраченим першим коханням і чистою совістю. Майже, бо і без освіти були королями — монархами цього лушпинно-стаканчикowego міста-базара. Нічого. Не суди, й не судимий будеш — вмовив я себе, почуваячись майже святим. Ти сірий вовк, але і сірий вовк заслуговує на краплю співчуття.

— Цавет танем, — сказав я йому, чоловікові, що знищив Лізку.

Йшов дощ. Дуже бубонів по підвіконню. І я пропав, провалився у чорну свідомість, як був, без справжнього співчуття.

Порожньо. Дощ.

Ти або біжиш від себе, або приймаєш себе. У цьому, бляха, нічого такого нема.

Порожньо. Дихання. Дощ. Біль у правій руці, там, де грьобана крапельниця. І грьобані думки.

Раю нема, і пекла нема. Не було б кого відправляти до раю. Бо всі засранці.

— *Ти шакал!*

— *Хто це?*

— *Я Костя! Я друг тої дівчинки, яку ти покалічив! Милої доброї дівчинки, яку ти хотів згвалтувати, а коли вона запручалася, вилив на неї каструлю окропу на кухні, у дитбудинку...*

— *А... Он воно що. То я вже в пеклі?*

— *Ще ні... Покайся, наволоч! Ти хоч згадуєш про неї? Ти бачиш жахіття? Чи мучишся безсонням?*

— А ти?

— Що?

— Збав оберти, дружок дівчинки, яку я покалічив. Людям подобається тішити себе думками про те, які вони хороші. От бляха, подумай, всі вдають, що люблять дітей. Ти любиш?

— Я?

— Скільки тобі років?

— Двадцять один.

— Моя мати зробила абортів з десять. Я і з'явився, мабуть, лише тому, що вона так завила, що забула зробити аборт. Але ж річ не лише у таких, як вона. Кожна могла б бути на її місці! Кожна. Заверни на дитячий майданчик — думаєш, що почувєш дитячий сміх? Можливо. Але ще дикі крики мамаш: «Ти що, ідіот?», «Дивись під ноги, придурок!», «Мені потім прати ці штани!».

— Випусти мене.

— Іди, бляха, шо мені. Ядохну.

— Мені тебе шкода.

— Та не треба мене жаліти. У мене всьо було. Всьо, розумієш? Навіть батьком встиг стати. Гарна дівка виросте, але без Вені вже, без Вені. Мамашка, мабуть, закине її, нового хахаля знайде на раз. Їй лиш би ноги розсунути, шалаві цій.

— Мені тебе шкода.

— Нікого тобі, бляха, не шкода! — він зробив паузу, наче хотів вдихнути. — Я дізнавався про ту дівчинку. Їй жоден фраєр не допомагає, гниє собі серед інвалідів. А якщо тобі

навіть її не шкода, то якого біса ти б мене жалів? Вали звідси.

Я викотився чи то з його свідомості, чи то просто із власного сну. Адже ніколи раніше я не розмовляв із «пацієнтом». Спостерігав, співчував — а може, й не співчував, судив. Але їм трохи кращало, багато хто отримував шанс, значить, я творив добро. Значить чи ні? Що це все в біса тепер може означати взагалі...

Порожньо. Дощ. І зовсім темно.

Я обережно зачинив за собою двері, але вони скрипнули все одно.

А ввечері приїхав Саша, злий. Кричав, що Веня помер через мене. Мовляв, лікарі давали йому ще місяць, а тепер вони не встигли підробити заповіт, і все коту під хвіст...

— А хто це «ви», хто не встиг?

— Жена его и я...

— А...

— Это от меня ребенок, не от него.

— Ясно.

Я мовчав. Справді, було зовсім не шкода Вені, зовсім не шкода Сашка, його коханку, його немовля із чужим по-батькові «Веніамінівна» у свідоцтві про народження, і зовсім не шкода себе — без родини, друзів, професії — і здається, без особистості.

Тільки чого ж він, Саша, так просив допомоги? І кому, своєму, як виявляється, супернику? Яка в цьому логіка? Хіба що Спонсора мучила совість. Та він же

мріяти мав, аби той Веня помер чимшвидше, але ж ні, пригнав мене у лікарню!

А він знав, міг знати, що це та сама людина...

— Саш, відпусти мене.

— В смисле?

— В смислі, давай закриємо наш бізнес. Я не можу більше.

— Сдурел?

— Ну а раптом я ще когось вб'ю?

— Да ты... — він скочив і заніс кулак над самим моїм обличчям. — Да я тебя, заразу...

Страшно не було — було байдуже.

— Це ж не залежить від мене, Саш. Я старався. Здається, я щось втратив.

— Что?

— Впевненість, що це і є справжнє співчуття. По-моєму, це шарлатанство, а не диво...

Напевно, я сказав щось смішне. Саша розреготався. Встав посеред кімнати і реготав довго, закинувши голову догори, розкинувши вільно руки. А потім відпустив мене, сказав, уже майже без тої блатної вульгарності в голосі, яку і передати тяжко, тихо так, як добрий шкільний учитель із перспективами Макаренка:

— Конечно, не чудо. А как ты думал? Чудеса вообще не продаются — иначе уж я бы затарился. Сочувствие не товар — этот твой суррогат, для того и годится только, чтобы бабло сшибать. Это как музыка — настолько плохая, что становится популярной среди быдла

и приносить умным людям много зеленых. Думаешь, я не понимаю, что ты и пальцем не пошевелишь, чтобы реально кому-то помочь? Думаешь, я не знаю, что таких бесчувственных, как ты, еще поискать?

Він мав рацію, і я сказав йому про це. Хоча ні... я ж відчинив йому двері тоді, пораненому — щоб він не здох і мені було на що жити.

Я спитав:

— Можна, я гроші з сейфа візьму?

— Десять штук.

Я взяв і пішов. Рівно десять, акуратні пачечки, перев'язані жовтими тонкими гумками, мій гонорар.

Усе ще йшов дощ, а я так і крокував до міста, без куртки і парасолі, вздовж вибоїстого шосе, із пачками баксів по кишнях. Я не знав, що робитиму, але чомусь знав точно, чого робити не буду. Я не збирався ставати героєм — шукати Лізу, забирати її з інтернату для інвалідів і піклуватися про неї все своє жалюгідне життя, не збирався прислухатися, шукати тих, хто заслуговує на допомогу, кидатись до карет швидких — вам не потрібне співчуття? Безкоштовно! За уявне відбілювання моєї совісті... Ні. Але оскільки совість трохи мучила, я твердо намірився віддати їй половину грошей, ні, не совісті напругу віддати — вона, думаю, не бере хабарів, навіть у нашій незалежній. Я хотів віддати гроші Лізі. На лікування, на пряники, на телевізор із балеринами... Що ще їй може бути потрібно?

Отже, отак у двадцять один рік я став не лише вільною

і нормальною людиною — я сам тепер став спонсором. Адресу, куди надіслати гроші, знайти було зовсім нескладно — підказала Єлизавета.

Решти вистачило на те, щоб змастити гвинтики державної системи і відгризти в тітки квартиру, на яку я, за законом, мав усі права. І ще трохи грошеньт лишилось на прожиття.

Третій пасажир

— Це що, справжній аеропорт?

— Справжнісінький.

— І літак справжній буде?

— Ну а який же?

— Не знаю... А можна я біля ілюмінатора сидітиму?

— Лізо, вам все можна. Ви на цьому літаку — найважливіший пасажир.

— Я?

Чоловік продовжував говорити, ніби сам до себе:

— Мені навіть дивно, що ви тут опинилися. Я, навіть я, на інше сподівався! Але... знаєте, очевидно, ніколи в цивілізованих людей не буде все так, як в якогось задрипаного племені на березі океану, ніколи... Це утопія, цілковита утопія.

— Вибачте, я вас не розумію. Я ж останнім часом не могла читати багато, не говорила майже ні з ким. Вибачте мені, а яке плем'я? — засмутилась

і заперезивала тоненька висока дівчина із великими очима.

— Це я так, Лізонько, так... Ось сюди, сюди... Тут прохід через рукав, як у цивілізованих країнах. Так, у цивілізованих... Літак ми вже величенький замовили, бо пасажирів багато буде. Я, до речі, лише пасажирів першого класу зустрічаю, лише V.I.P. !

— Що, вибачте?

— Ой, Лізонько, ідіть-ідіть. Я не піду з вами. Там вас зустрінуть. Перекажуть вітання Ганні Гаврилівні! І плем'я там, до речі, теж є, теж воно бідолашне, хоч і не першим класом, звичайно... — він повернувся і пішов, продовжуючи бубоніти щось собі під ніс, і лише тоді вона збагнула, що у чоловіка не було обличчя. Чи просто вона його, обличчя, не змогла запам'ятати?

Людина без обличчя розчинилась у повітрі десь на повороті. А Ліза підійшла до скляної перегородки, що відділяла коридор рукава від дощу. Вже стемніло, і відображення було добре видно — жодного шрамика не лишилося.

Частина II

Розділ 10. Храм

Храми мають бути великими, такими, як палаци чи зали засідань політбюро, мають вражати і показувати мені моє місце у всесвіті — не принижене, ні. Бо що принизливого у ролі піщинки? Навпаки, без піщинок не буде піску, а значить, не буде берега, і замків на ньому, збудованих кимось із добрячою уявою і — чи то співчуттям, яке дещо відрізняється від того, що ми під ним розуміємо, чи то непереконливим для нас почуттям гумору. Так чи інакше, та церква не задовольняла цьому моему критерію — вона була занадто маленька, і влітку в ній, мабуть, було душно, і чути перешіптування прихожанок у хустинах, і запах ладану, і запах людського поту змішуються і вилітають надвір, розчиняючись у справжньому храмі, великому і безконфесійному, під безмежним небом. Та я, власне, шукав собі конфесію, тож мені було туди, всередину. Тим більше, що літню задуху я лише вигідавав, бо надворі лив дощ, змиваючи із доріжок маленького скверу недопалки і останні осінні сліди. І в церкву було так добре зайти — зігрітись і, замість чорного неба, що ллється на тебе нескінченним потоком чи то води, чи то чиїхось сліз, зібраних десь у іншому місті, з випарів нетутешніх

калюж, побачити дерев'яні балки і великий світильник з десятком псевдосвічок, круглий, як сонце — маленьке сонце, одомашнене і освячене, як яйце на Великдень. Воно було краще за безглуздість чорного неба, це сонце з електричними свічками, і я радше відчув, ніж зрозумів, — я так вчасно сюди прийшов. Тут спокій, і все має сенс, навіть моє існування. І волосся на моїй голові пораховане — так написано, я ж трохи читав, перш ніж наважитись переступити поріг...

Фігура в рясі застигла перед вітварем впівоберта, у дивній позі.

— Отче, я прийшов сповідатися.

— Так, слухаю.

— Прямо так?

— Слухаю!

— Льощ, це ти?

Я і йшов сюди з розрахунку зустріти Льощу, давнього товариша, такого давнього, що давніших у мене й немає. Кажуть, ми разом ходили у дитячий садок — я ледве пам'ятав, я взагалі все дитинство до школи майже забув, але його щокате обличчя там, на підкірці, було записано. Потім ми разом ходили до однієї школи, одного класу навіть, і це я вже пам'ятав добре. Я пересів за іншу парту, подалі від найкращого друга тоді, коли, як я тепер розумію, Союз вже тріщав по швах, дозволяючи релігії виходити на поверхню, сочитись із відкритих ран і говорити вголос, устами й дітей, яким батьки раптом сказали правду про те, у що вірять, чи дозволили

поділитися нею, правдою, яку діти знали завжди, змалечку повторюючи на колінах свої зворушливі молитви ідеологічно невихованих жовтенят. Це мій досвід. Можливо, десь у далеких селах віра нікуди не ховалась, не знаю. Можливо, я занадто багато уваги приділяв вирізкам із радянських газет і журналу «Юний технік», занадто вірив у технічний прогрес і те, що наші космічні кораблі от-от полетять на Марс (звісно, не без мене). Але я, піонер і майбутній, як виявилось, лише в моїй уяві, авіаконструктор (а ніякий не продавець реклами), щирої православної віри Льоші так і не пробачив — тоді. Тепер прийшов по неї — чи то по спокій і рівновагу, що вона могла мені дати.

— Мир вам, сину мій. Що ви хотіли? — священник повернувся до мене.

У руці він тримав стільниковий телефон, і я зрозумів, що розмова зі мною розпочалася лише тепер.

Мобілки тоді ще були розкішшю, їх були одиниці — у мене, наприклад, не було. Хоч Спонсор міг би подарувати — але ж кому дзвонити?

— Льош, це я, Костя. Впізнаєш?

— Костя? Нечай! Неч! — так давно-давно ніхто не кликав мене, «Неч» — забуте шкільне прізвисько.

Льошка був дуже радий, питав, як справи, і, не стримуючись, обіймав і плескав мене по спині, прямісінько під маленьким сонцем із псевдосвічок... Я сказав, що все добре, і тоді він спитав, чи справді я прийшов сповідатись, і я зізнався, що так, маю гріх.

Мій гріх, хотів додати я, полягає в тому, що я торгував тим, чим торгувати не можна. І ще я хотів поради — чи можна цього позбутися, того, чим я торгував і чим не повинні торгувати люди... Та Льоша вже говорив про своє життя, говорив зі мною так, ніби я і не відвернувся від нього у п'ятому класі, і так, ніби у нього був тепер дефіцит у такому спілкуванні.

Льоша оповідав, як відучився в семінарії, що у нього чудова дружина і двоє діточок, і недавно дали оцю парафію, добру парафію, прихожан багато і хороші люди, кожен, звичайно, зі своїми тарганами, але хороші, віруючі, і дружина, можливо, знову вагітна, і треба більшу квартиру, та це не так скоро... Він говорив багато, а я — відверто кажучи — думав про своє.

— Льош, а звідки у тебе такий телефон?

— Ну, купив...

— Тобто за це платять? За те, що ти служиш?

— Ну, звичайно. А як священнику жити? У мене ж сім'я.

Я не знав відповіді — я навпаки за відповідями прийшов. Виходило, що Льоша теж чимось торгував, чимось таким, чим, за моїми відчуттями, торгувати теж не належало. І я змовчав про свій гріх, вкинув у скриньку невелику пожертву і попросив про дрібничку — молитвослов. Справді, хотів навчитися молитись. Можна, звичайно, знайти у книгарні, але я хотів такий, щоб із церкви.

— Ти ж колись пропонував мене навчити — ще в школі.

— Я б з радістю, Костю. Але церковна крамничка зачинена, ключів у мене немає... В баби Люби ключі.

— А, ну ясно, ну нічого...

— Ти вибач, брате, я щось заморочив тебе, а ти ж не до мене, певно, прийшов, а до Бога. Давай, сину...

Було трохи смішно від того, що він примудрився назвати мене і братом, і сином в одному реченні.

— Та ні, отче Олексію, — жартівливо сказав я. — Сповідатись вже наступного разу прийду.

Він якось згас. Мабуть, і справді вірив у Бога, як тоді, коли, ще маючи у шафі піонерський галстук, наважувався приносити до школи тоненький самопальний молитвослов. Мабуть, боявся, що зрадив щось велике, і я тепер не прийду до Бога. А я теж боявся. Тому і прийшов.

— Та ні, все нормально, Льош. Справді. Я ще зайду. Чим займаєш? Та нічим поки що. Життя саме винесе.

— На все Воля Божа, — погодився він.

— Я ще зайду, чесно, — сказав я, прощаючись, — до Льоші чи ще до когось над дерев'яною стелею церкви. — От зароблю трохи грошей, приведу до ладу життя і зайду. А може, й раніше — якщо буде тяжко.

Я пообіцяв, але так і не зайшов ніколи — не тому, що Льоша був поганим священиком, навпаки. Просто те, що я побачив того разу, вписалось у те уявлення про світ, яке мені зручно було мати. Кругла церковна люстра з псевдосвічками зрівнялась із сонцем, і чорне небо, маскуючись, втягнуло пазурі. Це ж зручно, коли сонце

не сліпить очі — тоді можна будувати своє життя так, як хочеться. І я більше нічого не шукав у храмі, і Льошу ніколи не бачив — він навряд чи змарнував би другий шанс. Здається, він був хорошим священиком.

Розділ 11. Вихід у світ

Венеція давно не приходила по мене. Я мав всередині своє, не таке вже й погане місто. Воно піднімалося з коми, прочищало вулиці, як легені, — кашлем, вдягалося в рекламні щити сумнівного змісту, яскраві і привабливі — цього досить. Я любив рекламу, вивіски і білборди...

Як я жив? Просто! Тік, немовби вода, оминаючи перешкоди, і якщо й змінюючи хоч щось під себе, то дуже повільно, роками підточуючи камені, камені темних, пропахлих сечею тунелів під моїм містом.

Я ніколи не поїду до Венеції наяву — я вже був там. Ні, справді, мені нецікаво.

Ні, я брешу. Раптом я зустріну там його? Незнайомого чоловіка, що брав на себе мій дитячий біль і мою боязку, слизьку, як мокрий кахель у ванній, сутність — це ж моторошно. Співчуваючи, схоплюєш серцевину, якої і сама людина в собі, ймовірно, не тямить. Ви хочете знати, як ваш біль виглядає зсередини?

А побачив би дружину того араба — і впізнав би. Хоча ні, вона ж, мабуть, зістарилася, так що біла сукня уже й не налазить на огрядні стегна; і карнавал у Венеції здається безглуздим збіговиськом сумних клоунів, і син нарешті вирвав руку і втік — остаточно, назавжди, як всі сини.

Я не відчував чийого-небудь співчуття, а сам цікавився чужими проблемами, як усі, із допитливості чи злорадства. Втім, радше допитливості. Досвід перебування у чужій шкурі злорадству все ж заважає. Як камінець у туфлях: сидиш собі і не пам'ятаєш про нього, а спробуєш бігти... — е ні. Тільки досвід ніяк не витрусиш, не позбудешся — вони вже під шкірою, ці камінці. Тому і ходимо з віком обережно, мов з палицями.

Навчившись співчувати, пробачаєш майже усе. Вже знаєш: кожен, хто видається розумнішим, успішнішим чи — а чому б ні — щасливим, зсередини виглядає так само, як ти. І б'ється, як рибина — просто об інше скло, в іншому місці-акваріумі або — на іншому поверсі соціальної піраміди. Але точно так само. Та я не цікавився більше. Ні, мені вистачає, завжди вистачало, власних проблем.

Я чув їх все рідше, все слабше, були вони все невагоміші, фантастичніші, як у кіно — чужі почуття. Знаєте, чому зараз знімають стільки фентезі і фантастики? Дуже просто — і режисер радіє, що самовиразився на повну, і глядач ніби й розуміє, про що йдеться: ось вони скорені, як в «Аватарі», народи, ось вони сикливі, як у «Бетмені», політики, ось вони загиблі і понівечені, як у будь-якому куточку світу (чи ні, лише у кіно), люди.

Ось вони, але... глядачі хрумтять — доїдають попкорн. Глядачі виходять із кінозалу. Сміються, беруть таксі...

Не почули. Не приміряли.

Ось і я дивився свої нечасті тепер видіння саме так — як фантастичне кіно.

Щось наснитися: нічне жахіття, смерть, хвороба чи голод, рідко — нереалізованість чи зрада коханих. Але ти прокидаєшся і дивишся у дзеркало — живий, посправжньому коханих не нажив (ніби задля того, щоб не зрадили), на самореалізацію плювати з високого мінарету (а що воно таке, ця самореалізація?), біжиш до холодильника — ковбаски, йогурти, сири — все на місці, все куплено про запас, не голодуватимеш ще століття (якщо, звісно, не нападе ненажер у ніч з неділі на понеділок). А все жахливе — це не з тобою, це з іншого світу, може, навіть із півкулі іншої, чуже до неможливості. І спиш собі далі чи прокидаєшся і чистиш погані зуби масажною щіткою із пастою проти запалення ясен...

Моя дружина... А я взагалі казав вам, що одружився? Моя дружина була взірцем — взірцем перш за все дружини, але zarazом також взірцем всього, до чого я прагнув у взаєминах із людьми. Алла вміло, дуже вміло спілкувалась, заводила друзів на порожньому місці і, здається, не мала ворогів. При цьому не можу сказати, що Алла любила людей чи, не дай Боже, вміла співчувати. Навпаки, я чув від неї всі можливі кепкування з подруг, без винятку. А ці подруги, здається, обожнювали її, телефон не замовкав, всі хотіли перемовитися про щось особисте, кликали на каву, на «вінчик», посидіти

душевно і так далі, і тому подібне... Може, вони так само поза очі кепкували з моєї дружини?

Були і друзі-чоловіки. Про них Алла зазвичай говорила схвально, і — а оце вже було предметом постійних наших сварок і моїх розчарувань — часто ставила їх мені за приклад. То гроші я маю заробляти, як містер «Х», то біцепс мати такий, як пан «У», то бути душею компанії, як десять її колишніх...

* * *

Я познайомився з Алкою, коли ніщо чуже не зачіпало мене справді серйозно вже кілька років: так, якісь примари, але ж усім час від часу щось привиджується? Відтоді як Саша-Спонсор відпустив мене, я котився по життю так, як, здавалося, належало мені котитись із самого початку. Я десь надибав курси менеджерів з продажу — випадково. Потім влаштувався у рекламну агенцію — навмання подзвонивши за оголошенням. Мені таланило. Тепер продавав не знати що (повітря?) не знати кому: людям, яким насправді наплювати на ефективність реклами для їхньої компанії, а важливо лише, аби бос був задоволений і у короткостроковій перспективі підняв зарплату — у цьому і був ключ до продажів, моя суперфішка: виправдовувати справжні очікування, розуміти справжні цілі моїх клієнтів, без прикрас у вигляді корпоративних цінностей, даремно

видрукуваних на стильних візитівках (послуги з дизайну візитівок я, звичайно, теж продавав справно).

З колективом мені теж пощастило. Рекламу робили люди креативні і переважно розумніші за мене. За характером різні, як всюди. Іноді злі, іноді добрі — ніби і добріші, ніж у дитбудинку, але коли жорстокі, то вже без виправдання. Мабуть, креативність і доброта — не взаємозалежні. Ну так, часто-густо успіх одних викликав незадоволення інших. Але що тут такого? Я і не намагався ніколи бути занадто успішним. Загалом моя тактика була така сама, як і у дитячому будинку — не висовуватись, коли треба підтакувати, коли треба — підштовхнути того, кому колектив вже призначив падати. Без злості підштовхнути, просто тому, що будь-яка людська зграя — частина природи, а природу ж неможливо вмовити, викликати у неї співчуття. Співчуття — це явище неприродне, людська мутація. Ніякий лев не ставить себе на місце антилопи чи її дитинчат — бо здуріє, поки обдиратиме м'ясо з кісток. Ні, антилопа не з його зграї, тож нема чого! От і рекламники не співчували тим, кого «з'їдали» у колективі — відчували, мабуть, природність процесу.

Я був у курсі всього: Спонсор навчив мене палити, от я і ошивався в курилці. А оскільки всі знали, що я жодній душі на фірмі не друг, то при мені говорили стільки ж, скільки при рибках в акваріумі (рибок у курилці, звичайно, бути не могло — де б вони вижили у цьому диму від цигарок і перехресного вогню

заздросців та інтриг).

Хоча один друг у мене на фірмі все-таки з'явився, щоправда, цей друг не лише не палив, а й узагалі вдавав із себе милу та беззахисну істоту.

...Влаштувалася до нас в агенцію мила дівчинка, тиха така, непримітна — навіть не знаю, як потрапила до нас на роботу — може, просто була талановита? Дизайнер. Вірменка із дивним ім'ям Агуніка і довгим чорним волоссям, аж до кругленької.. ну, одне слово, досить довгим.

Агуніка завжди мені усміхалася. Хоча потім я помітив: вона із тих, хто усміхається всім, незалежно від статі і виразу обличчя у відповідь, — усміхається і все, ніби їй самій це потрібно. Та чомусь я повірив, що мені вона усміхається якось по-особливому: бачимо одне одного, і перемикачі «свій-чужий» миттєво спрацьовують, встановлюються у потрібне положення. Свій! Зовсім свій, до інтимності.

Секс у мене був, м'яко кажучи, нерегулярний і... не завжди безкоштовний. Інших шансів на пристойне статеве життя на горизонті ніби і не маячило, тож я вже малював нас разом у своїй уяві: я і Агуніка, маленька й ладна, з чорною копною волосся і приємним, ледь помітним акцентом. Але не встиг домалювати, як у Агуніки трапився день народження, хеппіб'орздей, як казали у колективі. Я, зі всіма своїми сподіваннями, прибув до кафешки і... все могло б скластися. Та на тому дні народження мене зустріла Алла (саме так, не я зустрів

Аллу, а вона мене). Ага, та сама Алла, про одруження з якою я майже забув вам сказати... Ну що ж, тепер знаєте.

Романтичної історії не було. Алла розуміла, чого хочу я. Я розумів, що вона розуміє. Ні, на дні народження вірменської дизайнерки нічого не сталося, але вже з першого побачення ми поїхали до мене на квартиру. Я саме закінчив ремонт у бабусиній сталінці недалеко від центру — це, думаю, і зіграло вирішальну роль. Алка знала, що робить, я був не проти, і за місяць ми вже жили разом.

Якщо не перейматися тими випадками, коли Алла вмикала бензопилу «Дружба» — чи її пилка, на відміну від відомого радянського приладу, мала б гордо називатися «Кохання»... Хоча яке, до біса, кохання? Просто двоє невдах за тридцять вирішили разом задовольняти деякі потреби і вгамувати ще сонну і тому слабку депресію через кризу середнього віку! Так от, якщо не перейматись випадками, коли Алла вмикала бензопилу, то я міг вважати себе щасливим. Тим паче, Алла підпилювала мене акуратно, по-жіночому мудро. Та й бажання у неї були цілком прийнятні, без розмаху аж до Владичиці Морської. Алла хотіла краще одягатись, точніше одягатись у кращих магазинах. Хотіла поїхати відпочивати закордон — всі давно їздили, а я щось причепився до Криму і ніяк не віз її в омріяний Єгипет. Та це ж такі дрібниці...

— Добре, Алло. Поїдемо колись обов'язково, — казав

я, як і всі, не відаючи, де на календарі це аморфне «КОЛИСЬ».

Та я не переймався — нічим, і з того самого дня, як викинув дурниці із голови (майже) і ставився до своїх видінь так, як і належить, — мовби до нічних жахів про чужу смерть, неприємних, та й не смертельних. Пив заспокійливе або вмикав телевізор.

Але чи то був за мною старий боржок перед незнайомим арабом, чи то просто забагато випив... Алка теж випила, а тепер роздяглась так швидко — гарна, пружна, не замала й не завелика, така, як треба, жінка, — стрибнула під теплу ковдру, вимкнула світильник на тумбочці... А я сидів і дивився в темряву, і здається, хтось із темряви поглянув на мене.

— Ти ж не спиш ще? — запитав я. — Поговори зі мною.

Я нутром відчував, що не можна мені зараз самому. Та Алла мовчала. Можливо, справді заснула одразу. Можливо, на щось образилась — вона ж не скаже, просто лишить самого і себе теж лишить саму і думатиме, як самотньо бути моєю дружиною, дружиною черствого чоловіка, якому іноді сняться жахіття. Алла лишила мене, а тиша пригорнула — як кішка пригортає кошения.

* * *

Аллах не чує мене. Не чує. Ніхто не чує мене.

Пил здіймався стовпом, і я, кістлявий хлопець, та мій маленький кістлявий возик, навантажений фруктами, рухались у хмарі того пилу. Соковиті фрукти тьмяніли, припорошені. Я кашляв. (Чого знов забув пов'язку на обличчя?)

— Салям, Наїме!

— Салям, Мухаммеде! Як твоя мати і брати?

— Добре, — я знов закашлявся, — дякувати Аллаху!

І сестри теж...

Ринок був близько, сонце — високо. Ще один день, щоб подякувати. Буде ще тисяча таких днів. А потім, можливо, щось зміниться.. Я куплю гарне авто, великий фургон, возитиму більше фруктів, сам продаватиму їх по точках, може, навіть до великого міста поїду. А якщо зароблю багато грошей, повернуся у свою школу у Сіді-Салах, школу з єдиної кімнатки, де вчать такі, як я, маленькі і вже нещасливі, і скажу у класі промову, і пообіцяю збудувати велику і гарну школу — для всіх.

— Базбузо!

— Що, маленький ледарю?

Хлопчик дивиться на мене чорними оченятами, сміливо і віддано, не сумніваючись, здається, жодної секунди, що й цього разу Базбуза (так кликали мене у містечку) вибере один апельсин, не найкращий, але все ж і не найгірший, і простягне його з якимись простими словами:

— Бери, гамай.

— Дякую! Нехай Аллах благословить Базбузу!

— Віддаси, коли виростеш, — сміюся я.

Приємно ж зробити щось добре, і Аллах усе бачить. І чому всі люди не спроможуться на добро?

Хлопчина втік, а я повернувся до своїх буденних мрій. Ні, насправді я знав, що школу мені не збудувати ніколи, такого не буває в моїй країні, щоб простий хлоп так піднімався. Але я точно куплю фургон, віддаватиму мамі більше грошей, переїду до більшого міста, одружуся... можливо, навіть заберу у місто Лазізу, гарну роботящу дівчину, дочку торговця солодоцями із сусідньої будки на ринку. У мене самого ніякої будки ніколи не було, лише оцей маленький возик і місце, на якому добрий торговець солодоцями не забороняє Мухаммеду Буазізі й собі заробляти поруч на шматок хліба.

Хтось кричав.

Яка радість! Сьогодні замість Хасира торгує Лазіза! Цілий день усміхатиметься мені крізь темну тканину нікабу — така скромна й добра ця дівчина. І гарна, мабуть.

Раптом очі Лазізи — тільки ж їх і видно — стали тривожні, Лазіза нахилилась вперед, потому глянула на мене — прошепотіла щось, лиш вітерець наче поворушив чорні складки правовірної одежі.

— Що, Лазізо? — мені з мого місця дорогу було не видно.

А вона поспіхом забирає тканину з обличчя — яка ж вона насправду гарна! — «Поліція», — шепочуть губи.

Поліція! Я злякався. Вони вже приходили до мене, кричали, що не маю ліцензії, вимагали штраф або забиратися з ринку. Це зі мною постійно так, відколи працюю. Забиратися мені було ніяк не можна, бо тоді я не мав би чим годувати

родину — матір та молодших братів і сестер. І найстарша не змогла б вчитися — а я так мріяв, щоб вона вчилася. Штраф? По-перше, якого біса... По-друге, у мене немає грошей... окрім тих, що я відкладаю на фургон. З п'яти років копійчину заробляю, як проклятий... Батько помер у Лівії, будував комусь заможному велетенський дім... Кажуть, схопився за серце і вже не підвівся. Все здоров'я забрала бідність. І мені вибору не лишилося. Не чекати ж, поки приїде багатий дядечко і дасть грошовиту роботу? Я пішов на ринок — ну як ринок, місце посеред Сіді-Бузида, де деякі торгують. Подивився, що роблять інші, купив візок, домовився про місце на ринку — будку мені було не потягнути, тож продавав просто з візка.

Поліцейських було двоє. Чоловік і жінка — чисте неподобство. Хто взагалі це вигадав, жінка-поліцейський! Ні, я знаю, що на Заході жінки роблять усе, що їм заманеться, але ж ми не Захід, ми нормальна ісламська країна. Це ж просто смішно. Хто тільки візьме таку заміж? А ще врахуйте, що поліцейські витворяють з людьми (якщо вірити тому, що кажуть люди, — а люди дарма не казатимуть). Життя людини, її гідність у нашій країні нічого не варті. Влада належить системі, режиму. І псам режиму дозволено все.

— Знову ти тут? — грубо почав чоловік-поліцейський, жінка трималася трохи позаду.

— Ас-салям 'алейкум, — пробуркотів я. — Звичайно, я тут. Працюю, як чесний чоловік, щоб прогледувати родину. Слава Аллаху!

— Ти зуби нам тут не заговорюй! Це він? — втрутилась жінка.

— Він-він. Той, що я казав. Думає, йому все можна. Думає, можна працювати без ліцензії і не платити податки!

— Які податки? Моя мати і малолітні діти втратили годувальника, а держава не допомагає ані копійчиною! Я працюю і допомагаю замість держави! Я міг би поїхати у місто і знайти хорошу роботу, але як вони виживуть у цей час? А ви кажете — податки...

Хтось кричав.

— Та як ти смієш! — жінка-поліцейський наступала, тепер уже її напарник тримався у тіні.

— Чого ви причепились до нього? — раптом вигукнула Лазіза.

Хтось плакав і тряс мене, Костю, за плече.

— Замовкни, жебрачко!

— Вона не жебрачка!

— Значить, буде, бо ми і її торгівлю можемо прикрити.

Ану показуй дозволи, дівко!

Я не міг мовчати:

— Я поскаржуся на вас. Я до президента дійду!

— До президента? — жінка сміялась із мене, і це було так принизливо, як тільки, здається, може бути.

Довкола уже зібралися люди.

— Люди, та скажіть же щось на його захист! Хіба можна так? — переймалася правдолюбна, милосердна до мене Лазіза.

Тоді поліцейський підійшов до неї, нахилився над

прилавком, сказав щось із жахливим виразом обличчя — я не розібрав слів.

— Ну годі вже, — озираячись, промовила жінка-нелюд. — Ось квитанція. Мусиш заплатити штраф до п'ятниці, інакше будемо розмовляти у відділку. І торгувати без ліцензії більше не смій!

— Тобто що? І гроші вам заплатити? І не торгувати?

— А ти як думав?

— То що мені — з голоду померти?

Жінка знизала плечима.

— Жити за законом треба. Почав би з ліцензії — не треба було б штраф платити. Ходімо, Аміре.

Вони пішли, а я стояв посеред натовпу, принижений і самотній. Навіть Лазіза не підійшла до мене. І гнів закипав усередині, лютий і гарячий, такий, що навіть сам я боявся б його торкнутись. Я цього так не залишу.

* * *

— Костю! — хтось плакав мені в плече, а я не міг зрозуміти хто — Лазіза?

Розплющив очі, побачив руді кучері поверх покривала, білу руку із родимкою на зап'ясті — Алла.

Я все ще хапав ротом повітря, незасмічене піском, і намагався второпати, чому плаче моя дружина.

— Що сталося, кохана? — турботливо сказав я, видивляючись на екрані мобільника, котра година: уже

ранок, пора вставати.

— У нас все не так! — і це сказала людина, що виховувала мене уривками з книжок із сімейної психології, де сказано, що не можна узагальнювати свої претензії...

— Що не так?

— Що не так?! Та я плачу цілу ніч! Кричу! Плачу! Трясу тебе! А ти спиш, ще й повторюєш уві сні чуже ім'я!

— Яке?

— А ти не знаєш? Якась Ліза чи Лазіза...

Я зітхнув із полегшенням, адже мою коханку звати, звичайно ж, не Лазізою. Ну, і Ліза тут ні до чого. Все ж ясно: всього лише героїня так званого сну.

— Алл, я все поясню...

— Саме з цієї фрази починаються усі розлучення!

— Алл, пам'ятаєш, я казав, що у дитинстві бачив дивні сни. Пам'ятаєш?

— Так. До чого тут це?

— Я знову бачив такий сон. І там... там була ця Лазіза. Вона взагалі якась арабка, торговка з маленького містечка в Тунісі. Вся в чорному.

— У Тунісі?

— Ну, так, у моєму сні. Це ж не справжній Туніс.

— Вся в чорному? Чому? Хтось помер?

— Ні, ні. Просто так вони одягаються у Тунісі, деякі жінки...

Тут Алка знов розридалася, ненароком зачепив за живе.

— От краще б це був справжній Туніс! Скільки я вже прошу, аби ми хоч кудись поїхали, крім Одеси! Крім цього совдепівського Криму! Скільки?!

— А мені подобається у Криму, і, Алл, ну ми ж відкладаємо на авто... Ну, добре, я подумаю, що можна зробити. Тільки не плач вже.

* * *

З того дня, а точніше, з тієї самої ночі молодий араб переслідував мене. Та найгірше було те, що Алла теж не спускала з мене ока. Саме життя загрожувало перетворитися на жахіття — я мріяв, щоб у Мухаммеда Буазізі все скоріше владналося, і про премію, щоб повезти Аллу до Єгипту. Від Тунісу мені вдалося, на щастя, Аллу відмовити. Дивно, вона ж ніби завжди хотіла побачити піраміди, а тепер, аби переконати її не їхати на батьківщину Базбузи, довелося не лише нагадати про цю єгипетську мрію, а й визнати, що відіння про Туніс переслідують мене й далі... І тоді моя жінка геть оскаженіла, вила, як покалічений собака, про тяжку свою долю. Я нічого не казав, бо справді не знав, що сказати — все одно б вона не заспокоїлась. Тож я мовчав, і Алла скаженіла ще більше. У поверненні моєї «хвороби» винуватила Агуніку і книжки, які вона дає мені. Добре, що хоч не здогадувалась: Агуніка «споживає» не лише книжки... Це ж не Ліза.

До біса Лізу, її, мабуть, ніколи не існувало, як і Венеції! Та раптом Буазізі, борони Боже, який-небудь далекий родич того араба, що показував мені те проклятущо-красиве місто? Тільки не це. Борги ж потрібно повертати. Потрібно ж? Навіть арабам.

Може, я потроху дорослішав, все-таки тридцять три. Син Божий у цьому віці прийняв на себе все. А я лише Мухаммеда Буазізі. Чому його? Яка різниця. Так, я дорослішав.

До біса круте авто — куплю дешевше. Бажання купити майже новеньку іномарку — це наслідки спілкування зі Спонсором. Це треба чавити, разом із малиновим соком зі знакових піджаків. Краще повезти дружину в Єгипет, побачити світ — це буде новий етап. Етап... Байдуже, що в тому Єгипті вже були усі знайомі, а піраміди я пам'ятаю добре ще зі шкільного підручника і, якщо чесно, мені світ і так добре видно — краще б не дивився.

Та я здався, придбав путівку на січень. Відсвяткуємо новий дві тисячі одинадцятий рік, мине зимовий український рамадан, і махнемо тоді до Червоного моря... Ну добре, на цей час просто були дешеві квитки.

...Коли містечко серед пустелі знову прийшло до мене, я навіть спершу подумав, що це Єгипет, типові, цілком нормальні сни утомленого працею мозку офісного працівника — мрії про відпустку. Але молодий тунісець, той самий, переконав мене, що я не у мріях — я у Сіді-Бузиді, чорт його забирай, я і є той самий

тунісець.

— Мир тобі, і милість Всевишнього, і Його благословення!

— Салям, Лазізо!

— Ти сплатив штраф, Мухаммеде? — Лазіза дивилась серйозно.

Серйозні, аж до жалю, очі — єдине зі свого тіла, що вона лишала відкритим, якщо не брати до уваги хутких пальчиків, що так уміло і плетуть прості кошики, і тчуть туніські килими.

— Кепкуєш із мене? — чомусь запитав я, хоч бачив, що їй анітрохи не весело. — Який штраф? Ледве кінці з кінцями... Якби це була держава, а не приватне підприємство Зін-аль-Абідіна^[2], то це мені мали б допомагати грошима!

— Так, Мухаммеде, так, але... п'ятниця. Вони ж казали, що прийдуть.

— То я скажу їм! Це що, уперше? Я не боюся. Я покажу, хто на цій землі хазяїн!

Лазіза кивнула, поправила напівзаборонений владою нікаб.

А мені насправді було страшно. Що робитиму? Так, я скажу, що думаю. Так, правда на моєму боці. Але... чи сила за правдою?

Торгівля не йшла. Мої фрукти лежали переді мною, такі соковиті і гарні, та ніхто сьогодні не хотів купувати. Ніби відчуваючи навислу наді мною біду, йшли мимо, чоловіки і жінки, з дітьми і з повними кошиками...

Лазіза плела такі ж кошики, сидячи за батьковим

прилавком; батько саме десь відійшов — глянула на мене і одразу ж відвела очі. Мабуть, я їй подобаюсь, але чи подобається її батькові моя бідність?

Піднявся вітер і поніс пилюку над вулицею.

Я сів, згорнувся, мов дитя в утробі матері, — обхопив голову руками і заплющив очі.

— Агов, хлопче! — я скочив, я вирішив, що це поліція, — Ас-салям ‘алеїкум! Що хочеш за апельсини?

— Уа-алеїкум ас-салям! Півтора динара, пане! — ну, нарешті покупець.

— А, — махнув сивий чоловік. — За такі гроші я б сам вирощував апельсини! За рогом он дешевші.

— Може, й беріть за рогом, пане. Я заповував їх по динару двісті мілімамів за кілограм. Мені потрібно годувати родину...

Сивий чоловік хитає головою, йде геть... Таке дивне відчуття самоти і німоти, наче ніхто поруч не чує тебе. Але хтось же мусить чути. Чути, розуміти, бачити так, як бачиш ти сам. Лазізо, мила Лазізо, чому ж ти не поглянеш на мене? Не усміхнешся? Я б, може, теж тобі усміхнувся, і люди б прийшли за апельсинами до такого веселого торговця, байдуже, що за рогом трохи дешевше.

Лазіза плела кошика, зосереджено дивилась, як рухаються пальці і гнуть лозу.

Вони з’явилися раптово. Жінка і двоє чоловіків у чорній поліцейській формі, у хмарі пилу з піску. Мов карателі зі страшного фільму. Я прибрав руки від голови, глянув на них поверх своїх яскраво-помаранчевих апельсинів —

посміхнувся, мабуть, невесело. «Хтось же має чути», — крутилось чомусь в моїй дурній голові. Жінка та сама, що й минулого разу, чоловіки інші.

— Це він? — спитав один з поліцейських.

Жінка кивнула і мовчки подала якийсь знак. «Вперед? — думав я. — Вперед на нього? Що вони збираються робити зі мною?» Але не зі мною... не зі мною, а з моїм візком. Двоє чоловіків нахилилися і вийняли камінці, що підпирали колеса, — вулиця була трохи похила, а я так боявся навіть пошкодити візок, — взялися за ручки.

— Що ви робите?

Жінка — хоч яка вона жінка, у цій формі, зі зведеними бровами, що утворюють купу зморшок на її недоглянутому темному обличчі, — подивилась на мене, як на комаху. Серце калатало божевільно, руки раптом стали крижані. Я не розумів, що роблю, забув, що збирався їм сказати.

— Ми попереджали тебе у середу, правда ж? Чого мовчиш? Попереджали чи ні?

— Та ви... ви злодії!

— Замовкни, бовдуре, — буркнув один з чоловіків, — а то офіцер Фаріда ще образу поліцейського на службі тобі впаяє. А за це тобі світить за ґратами не день-два.

— Образу поліцейського? А моя, моя образа чогось варта в цій країні?

— Мухаммеде! — втрутилась жінка, офіцер Фаріда, і кожна нота в її голосі видавалась мені повною гнилого сарказму й зневаги. — Чи як там тебе? Ми конфіскуємо візок і товар.

— Конфіскуєте?

— Ми конфіскуємо візок за борг.

— Борг?

— Штраф — це те, що ти винен державі. Це твій борг.

— Але я не матиму чим годувати сім'ю...

— Це нас не обходить. Є закон.

— Це лайно, а не закон! А ви покидьки!

— Думай, що кажеш! За образу офіцера поліції потрапиш за ґрати!

— Ні! — це пискнула тихенько Лазіза, що до цього притихла, налякана, в тіні своєї ліцензованої торговельної буди.

Двоє нелюдів у поліцейській формі знову взяли за свою підлу справу, і тут мене прорвало.

Я схопився за візок. Міцно. Так схопився, що не лише ці троє, а й уся поліція сорокатисячного Сіді-Бузида не вирве з рук! От нехай! Нехай збігаються! Це мій візок...

— Це мій візок, — процідив я крізь зуби.

— Це власність держави, що конфіскується задля погашення твого боргу республіці Туніс!

— Ні, це республіка Туніс і особисто продажний Зін аль-Абідін бен Алі винні мені за мої страждання! Замість того, щоб стажуватися на фірмі, я мушу забезпечувати матір та своїх братів і сестер, про яких держава Туніс мала би піклуватись.

— Віддай візок! — поліцейські тягнули мій скарб на себе.

— Не віддам!

— Віддай!

— Не віддам!

— Що ти собі думаєш? Це ж кримінальний злочин — непокора поліції.

Я чув, як Лазіза ахнула. Певно, вона вже на смерть налякана цією сценою. Та я не збирався відступати.

— Що я собі думаю? Я собі думаю, що цій державі давно потрібні порядок, свобода, справедливість. Ви чули таке від політиків? Вам самим-то не набридло бути прислужниками тих, хто плює на людей? Відбирати в бідних і віддавати багатим, трохи набиваючи кишені й собі? Як ви в дзеркало дивитесь? Що кажете своїм дітям? — я спіймав справжній кураж і лише посередині своєї промови помітив, що навколо мого непримітного візка з фруктами зібрався уже справжній натовп, набагато більше людей, ніж кілька днів тому, і це лиш надихнуло мене. — Порядок! Свобода! Справедливість!

У цей момент я, мабуть, уявив себе справжнім оратором, героєм, лідером — я безстрашно і дуже необачно підняв догори обидві руки, потряс кулаками у повітрі. Лунали схвальні вигуки. Кільце людей змикалося навколо поліцейських. Та кулаки мої все ж виявилися безсилі.

У той самий момент, як я, вигукуючи заклики до справедливості, потрясав кулаками у повітрі, поліцейські зсунули з місця мій візок — легку здобич.

— Не смійте чіпати мій візок! Не смійте чіпати мої апельсини! Люди, ви тільки-но подивіться!

Натовп ніби й підтримував мене, але нерішуче.

І тут...

Жінка-поліцейській — та, що її звати Фаріда, — вихопила свисток. Різкий звук розірвав простір — гамір стих, і тиша запанувала над будами.

— Цей чоловік — злочинець. Торгівля без ліцензії — злочин за законами нашої держави.

— Злочин — це те, що ви робите! — раптом подала голос Лазіза.

О Аллах, як же я любив її в цю секунду, скромну, чудову, таку сміливу Лазізу. І що вони зробили?

— Злочином є порушення закону. І в Тунісі заборонено носити релігійний одяг у громадських місцях.

Фаріда двома-трьома великими кроками подолала відстань до моєї маленької Лазізи і... різко потягнула темну тканинку нікабу! Обличчя Лазізи відкрилось — миле й гарне личко, таке перелякане! Тканина сповзла донизу, відкриваючи і волосся, а надто — шию і частину плеча.

— Та як ви смієте! — вигукнув хтось.

Потім — ще один, другий, третій — всі підтримували нас.

Але страх і тільки страх — альфа і омега всіх на світі несправедливостей. Офіцер Фаріда знову засвистіла, а потім вихопила пістолета...

Що ж це, зі зброєю на бідного торговця фруктами? Що їм закони, цим слугам беззаконня, цим язичникам, що навіть чистоту моєї нареченої ладні осквернити.

— Нелюди! Язичники! — закричав я.

— Як смієте ви таке чинити! — якийсь старечий голос із натовпу підтримав нас із Лазізою.

— Схаменіться! Всі у відділок підете.

— Як ти смієш! Ти слуга цьому народу! Біс, а не жінка!

Я зробив до неї крок, другий — швидко — я не одразу навіть усвідомив, що сталося. Офіцер Фаріда, жінка — помилуй Аллах — вдарила мене. Вдарила мене! Вдарила мене по обличчю!

Це не було боляче — це був кінець. Приниження, відчай, безправ'я. Я не втримався на ногах. Падав, ніби у сповільненому кадрі голлівудського фільму, що крутять у єдиному в нашому місті маленькому кінотеатрі. Я бачив, як зачіпаю край візка, порушую його рівновагу — поліцейський відпускає — мабуть, тому що дивиться на мене, так зачаровано, ніби розуміючи, що діється щось невідворотне, щось, після чого не буде уже нічого так, як було. Я дивлюсь, як сиплються на землю яскраві, чудові мої апельсини ціною у півтора динара, як люди відступають, бо апельсини котяться їм під ноги. Якийсь маленький хлопчина першим хапає розсипане моє багатство. Бачу, як притискає брудними пальцями до серця, ніжно так, як кошенятко, і ховає під розірвану сорочку... Півтора динара за кілограм, брав по динару двісті мілімамів...

Я лежу на землі, і поліцейські стоять наді мною. Двоє чоловіків і одна жінка. І я чомусь не знаю, чи натовп мовчить, чи гуде, чи вже розійшовся.

Я програв. Програв! Розсипані в пилюці мої апельсини. Лежить перекинутий мій візок. Єдине джерело нашого існування, єдина моя надія. Я програв, привселюдно і повністю. Бо хто я такий? Хто ти такий — Мухаммед

Буазізі?

Ніхто. Сам. Сам проти цілої системи. З'їсть, перемеле. Ти злидар, невдаха, один із двадцяти відсотків нужденних у країні, успішній країні, що пишається своїм великим середнім класом — так нам кажуть газети!

І, ніби підтверджуючи мої думки, один із поліцейських — не той, що радив не сперечатися, а інший, товстуватий, зі злим обличчям — підходить впритул, дивиться, як на огидну комаху, а потім бере та й плює мені в обличчя!

Я заплющую очі. Мухаммед Буазізі, безробітний, торговець фруктами, в якого немає вибору. Мухаммед Буазізі, якого немає. Ніхто.

* * *

Я розплющую очі. Костя Нечай. Часто кліпаю. Господи, треба ж отак... Дісталось хлопчині. Хоча він і сприймає якимось... аж занадто. Ну, чого не бувало у дитбудинку? Як били, як принижували. Лізка врешті-решт...

Тільки-но я згадав про Лізку, тут-таки захотілось пройтись, може, зробити кави — ще б пак, я вже марю на робочому місці. Не приведи Господь, хтось із колег побачить.

Я вийшов у коридор.

На фірмі було затишшя. І грудень, і січень не найкращі місяці для продажів реклами. Вся новорічна реклама уже

запущена, про все інше наші замовники подумують «після свят». Грудень тягнувся нудно, і співробітники на коридорі... бавились. Так-так.

Дизайнер Сеня і системний адміністратор Толік запускали в холі вертоліт. Маленький такий вертоліт, не справжній, як у Віктора Федоровича, а іграшковий, на радіоуправлінні. Коли я вийшов у хол, апарат саме піднімався у повітря.

Дівчатка навколо сміялись. Симпатична Светка так взагалі гиготала так... хоча, як завжди — Светка завжди гиготала голосно, мабуть, тому я її й помічав і пам'ятав навіть, що вона симпатична. Жінки ж насправді дуже хитрі — не просто так регочуть. Агунічка теж була тут. Виглядала з-за Светчиного плеча, усміхалась задумливо.

— А-а-а! — кричав сисадмін Толік в той час, як керував вертольотом дизайнер Сеня. — А-а-а!

Вертоліт бився об стіни, Толік кричав ще голосніше, дівчата сміялись ще природніше. Одне слово, було весело. Їм. Я чомусь не розвеселився — згадав дитинство, моделі літаків... Одна моделька вертольота в мене також була. Тітка викинула, щоправда, всі мої моделі, поки я був у дитбудинку. І коробочку сіру викинула, яку лишала мені бабуся, ту саму, важливу коробочку з кúльками.

Усі реготали, а я стояв оце і думав — соціопат якийсь. Раптом підняв очі, а Агуніка вп'ялася в мене, дивиться, очей не відводить, і теж така сумна.

Я тоді подумав, чого це раптом? От чому їй

не смішно. І ніколи ж не знаєш, а раптом... Ну, може ж таке бути? Що Агуніка така сама, як я. Ненормальна. Можливо, поки я боровся за справедливість всередині Мухаммеда Буазізі, Агуніка ахала і переживала всередині цнотливої туніської дівчини Лазізи? Ну, от скажіть, може ж таке бути? Бо всі ж і про мене думають, що я ото сидів у своєму кубрику, малював план продажів на наступний квартал чи там листувався з клієнтом, чи бавився в якусь «стратегію»... Для всіх же я теж виглядаю нормальним! До тої ж міри, що й Агуніка. Трохи не такий веселий, трохи задумливий. Дрібниці, інтроверт, бука — не найкращі, відверто кажучи, риси для менеджера з продажів, але ж і зарплата тут, без образ, не найкраща, а за соціальний пакет вважають всього-на-всього оплату проїзду на місце зустрічі — у громадському транспорті...

Вертольотик розігнався, рвонув догори і боляче вдарився об стелю. Боляче?!

Тепер уже мені хотілось сміятись. Боляче? Іграшковим вертольотам боляче не буває, навіть справжнім і то не буває. Чи я вже все на світі сприймаю як біль і весь світ як єдиний великий біль? Чи всередині кожної душі я міг би опинитись, бо там лиш біль? Чи всі ці надії і страхи, якби сплелись у єдине ціле, не сформували б дещо сильніше атомної бомби, чи не розірвали б всесвіту?

А з іншого боку: не помиляюся я, не вигадую всі ці емоції торговця-араба? Як оце щойно приписав

емоцію пластиковій іграшці. Та, може, для Мухаммеда ця історія — лише пригода? Можливо, це лише я, «сидячи» всередині нього, сприймаю все отак, близько до серця. І чи воно того варте?

Я втрачаю дружину, я ризикую втратити роботу — адже якщо отак вирубуватись посеред робочого дня, щоб думати про соціальні проблеми на тому кінці Середземного моря, то саме так і станеться — наймуть іншого менеджера з продажів, бадьорішого. Байдуже, що соціальний пакет у нас в компанії не бозна-який.

А минулої п'ятниці он замість іграшкового вертольота була інша розвага: нагрянула податкова міліція — хлопці, може, й симпатичні, але ж цього не видно за масками. Вклали обличчям в підлогу шефа — єдине, що потішило. Погрожували вилучити документацію і жорсткі диски, та скоро шефу дозволили піднятися з підлоги і дійти до сейфа з готівкою — після цього наш шеф і їхній зачинились удвох у кабінеті, і агресія пішла на спад. Дівчат взагалі не чіпали, та ті і без того перелякались, і потім Толік всіх лікував своїм коньяком і байками про те, як він із другом у середині 90-х мав невеличкий бізнес (збирав комп'ютери) і як вночі пояснював правила «косинки» — улюбленої гри наших бухгалтерок — не дуже тямущому, але допитливому братку, який кришував ту їхню не вельми прибуткову справу майже на меценатських засадах — за безкоштовний комп'ютер і отаку-от цілодобову службу підтримки чисто конкретних користувачів. Тобто закінчилось все добре.

Ну, але іграшковий вертольотик мені більше подобається як вид спонтанного тімблдингу.

І, що не кажіть, цю роботу втрачати не можна — і мова не лише про гроші. Потрібна рутинна — щоб тримати думки в стійлі, і оцей колектив веселих, нормальних людей — щоб правильно розуміти коло своїх проблем. Сприйняття повинно обмежуватись питаннями людськими, близькими і зрозумілими — новий фільм, нова книжка відомого автора, яка доставка суши найкраща і чи крастимуть далі наші слуги народу, чи все вже накрали і тому робитимуть щось для країни — сміх крізь рев кавового апарату і стукіт офісних каблучків. І все це так приємно і слушно, що, коли під'їжджаю до роботи, особливо в дощ, коли думається про кепське і рятує лише радіобазікання, я вже уявляю, як питиму каву на маленькій офісній кухні без вікон, такій крихітній, що в ній поміщається лише кавовий апарат, кулер і наша весела компанія. І я слухатиму, і киватиму, і сміятимусь зі всіма — щоб самому ненароком не стати об'єктом співчуття. Я ж не є об'єктом, правда? Ні, мабуть, не є — я ж зі всіх сил намагаюсь бути щасливим. І Агуніка усміхатиметься мені особливо, і мені здаватиметься, що якась частинка мрії, найнормальніша, є у мене — дивна річ — з коханкою двічі на тиждень. А вдома чекає Алла, і щось готує, і все знає, все-все, і сумує лише кілька разів на рік — коли я уві сні вимовляю чуже жіноче ім'я.

А робочих місць для таких, як я, зараз не надлишок. Вакансії торговця фруктами не пропонувати...

Розділ 12. Повернення Вамби

Це був той самий вечір, коли моє життя, здається, вдарилося об стіну, як той іграшковий гелікоптер. Можна, звичайно, говорити, що у цьому роль і призначення іграшкових гелікоптерів, так само як і паскудних життів — битись головою об стіну, аж поки не потріскає — голова або стіна, та все ж... добре було б мати поруч когось, хто знає, як буває паскудно, когось, кого називають справжнім словом «друг», а не віртуальним «френд», діловим «колега» чи незначущим «приятель».

Не те щоби у мене не було нікого більш-менш близького. Агуніка частково замінила мені ту діру, що утворилася, коли з мого життя, давним-давно, зникла Лізка. Агуніка давала мені книжки, і ми потім листувалися в скайпі, ділились чимось, іноді ніби важливим, частіше — ні... Сміялись з шефа і з того, що Толік закоханий у Леночку, але де там... Лізка не обговорювала б таких речей ні за що у світі. Лізка була ідеальна, і тому не могла існувати. Тому і не існувала більше — принаймні, в моєму вимірі. Я не порівнював тоді, я взагалі про минуле не думав, просто помітив якось, що є якась чи то діра, чи то фантомний біль — чогось чи когось такого немає поруч, потрібного. Щось промайнуло, коли Агуніка скинула мені декілька поезій. Хороші поезії, правильні такі, без недоліків і нерівностей,

як здорове серцебиття, як сама Агуніка. «Цавет Танем» — це ж мені читала... А неважливо, хто читав. Було колись.

Я сидів — і на дивані, і в Інтернеті одночасно. Ноутбук приємно грів коліна, і якимось добре, по-домашньому дзвеніли тарілки на кухні. Я саме перекидався з Агунікою черговими філософсько-беззмістовними фразами про офісне життя, коли скайп просигналізував щось неймовірне:

«Vambo1989 хоче додати вас до списку контактів. Прийняти?»

Прийняти? Ні, не прийняти — здуріти. Здуріти! Vambo1989! Ну хто ще, скажіть, це міг бути?

Я прийняв. Декілька фраз. Де зустрінемося? Я глянув адресу на гугл-картах, тихо прослизнув повз кухню і втік...

І вже через півгодини у барі, одному із тих, у які частіше заглядають після роботи інтелігентні українські сантехніки, ніж пустоголові менеджери з продажу реклами, де на дзеркальних полочках за спиною тьоті Люби-барменші самі лише найкращі взірці горілчаного виробництва і один — о Боже — коньяк «Жан-Жак» — саме в такому барі я сидів напроти араба, на вигляд десь років сорок (але чи я розбираюсь у віці арабів?), пив той-таки багатозірковий «Жан-Жак» і не вірив...

Не вірив, що все це могло статись з моїм другом, друзями... Пропускав повз вуха, як він весь цей час мріяв помститись кривднику Лізи, як це стало сенсом його життя, тим, що тримало і не дало зламатись

у спеціалізованому виховному закладі для маленьких звірів з особливо важкими... Як, коли вийшов, то геть забув про помсту, бо треба було виживати, а грошей не було і на кусень хліба, і житла не було, і нічого взагалі. Як прийшов на могилу до дядька і матері — могили були його єдиними родичами. Як Єлизавета прогнала його з порога і не дала моєї адреси, бо він «уголовник». А я і не шукав його... Як знайшли старі «дружки» з виправної, що раніше били, а тепер не проти були підкинути брудної роботи тямущому хлопцю. Як відмотав строк у колонії справжній, дорослий... Як сказав собі, що краще помре з голоду, але більше ніколи... «Жан-Жак» допомагав переварити цю історію, як з поганих серіалів 90-х... Тільки то був не серіал, а реальний друг, якого мені, виявляється, — аж дивно — дуже не вистачало.

— Як зараз? — перервав я його, вдаючи, що милуюсь «Жан-Жаком» на просвіт — благо із забігайлівки відкривався чудовий краєвид на горбату дорогу із ліхтарем.

— Нормально, влаштувався... Не так, як хотів, але все ж.

Я мовчав, питати прямо, що ж він робить, було незручно. Хоча, з іншого боку, продаж реклами, можливо, теж не верх кар'єрної драбини.

— У автомайстерні я працюю, заробляю непогано. Починав із мийки машин, підучився... От назбираю грошей — і відкрию свою.

— Круто. Реально круто. Ти молодець.

— Правда от витратився, купив комп'ютер, провів Інтернет — зараз же без цього нікуди. А я вивалився із зони, ніби з минулого століття. Нічого, я швидко в усьому шурупати починаю. І гроші економлю, усе в мене буде. Але от...

— Що?

— Та... пам'ятаєш, я казав, що у мене батько є, живе у Венеції...

Я напружився, втиснувся в сидіння, так що краї дешевого табурета, виробленого, певно, без зайвих роздумів про ергономіку, мабуть, лишили червоні смуги на деяких моїх місцях. Що ж воно переслідує мене?

— Так от. Я ж для чого насправді Інтернет провів — хотів знайти його. Зараз же людину найпростіше в Інтернеті знайти.

Сам не знаю чому, я перестав дихати. Ну яка різниця? Але от...

— Я його знайшов. Досить просто, так просто, що складно повірити.

Він відпив коньяку і відвернувся, ніби соромлячись своєї слабкості. Коньяк злегка погойдувався і мерехтів бурштиновими відтінками — у Вамби тремтіли руки.

— Чому тоді так не можна було? У вісімдесят дев'ятому. Я тоді і англійську краще знав, це зараз забув. І він, можливо, ще щось пам'ятав із російської. Може б... Та ладно.

— Так, що було, то було, — погодився я. — То ти вже

говорив із ним?

— Я йому навіть не написав...

— Чому?

— Ой, Кость, ти як питаєш... Що я йому скажу? Ламаною англійською... Питає, як я, хто я... А я йому про дві судимості і посаду молодшого піднощика інструментів?

— Ні, ти просто скажеш, що працюєш у автомайстерні і мрієш відкрити свою. Так і є, Валер. Серйозно. Ці судимості не мають значення.

— Через ці судимості я не можу зробити собі закордонний паспорт. А от запросить мене до себе — і як?

— Вамбо, ти як дитина, їй-богу! Хіба є такий закон, щоб закордонний паспорт людині не видавали? Дурниці! А й навіть якби був... коли в цій країні дивились на закони. Запросить — даси хабара, і буде тобі паспорт.

— Може... Хоча я, знаєш, справді зав'язав. Хочу все по закону робити. Так, держава наша — лайно, але ще примножувати лиха не хочу. Хай ті, хто наживаються, у пеклі горять.

Я промовчав — ніколи не був таким прямолінійним. Якщо й думав про справедливість, то тримав ці думки при собі, аби не вибиватись... Вамбо був інший, кращий за мене. Це в нього, а не в мене мав би бути дивний мутантний ген співчуття, дар чи що там воно, — Вамбо, ймовірно, мудріше розпорядився б ним.

— Кость, друг, а допоможи мені.

— Кажи, — я очікував, що він попросить грошей.

— Допоможи мені із батьком...

Ми допили коньяк — Вамбо розрахувався, а я й не протестував особливо, хоч, мабуть, йому гроші давались тяжче, та й накопичував я на потреблядство, якусь там автівку круту, квартиру ж уже мав, а він — на своє майбутнє, мрію. Хоча зрештою, мрія у нас була майже однакова. І він, і я хотіли жити нормальним життям — ось так мало, дрібниця, яка більшості дається одразу, задарма.

Мій друг тікав від кримінального світу, а я від... від усього світу, здається, тікав. Різниця лиш у тому, що мою мрію неможливо купити за гроші. Хіба в аптеці спитати бабусину білу кульку у сірій коробочці. А ну як ними торгує хтось, як наркотичними препаратами, з-під прилавка?

Ми приїхали до Вамби (у забігайлівці ж вай-фай не передбачався, як не дивно).

Вамбо заварював чай. Смішний такий, високий, суворого вигляду араб, у татуюваннях, що оголили свої морди, хвости, хрести і шрифти, коли він стягнув светр, щоб переодягнутись у білесеньку, зовсім ще не розтягнуту майку, він клопотав над двома симпатичними горнятками з якимись котиками, зайчятами на білосніжних боках і голосно, на всю невеличку квартирку, розповідав мені, як мріяв, щоб до нього в гості нарешті прийшов хтось, хто п'є чай. Всі відмовлялися, хотіли переважно горілки. Такі вони,

автослюсарі, серйозні суворі мужики. Не те що я, хворобливо-емоційний продажник: чай так чай. І добре було б з лимоном. Це ж треба скільки щастя: лимон у нього є, і блюдечко спеціальне, білесеньке, як новенька майка, премилі горнята і Вамбова душа. Йому б дівчину гарну, таку, щоб любила його з усіма судимостями, татуваннями, правдолюбством і заячочотячими сервізами. Бо є ж за що.

Його батько був схожий на нього, тільки, може, худіший. Фотографія у профілі була одна-єдина, дрібна і офіційна, ніби зроблена у фотоательє на документи, і життя, правду кажучи, на сторінці видно не було — так, якихось пару дописів від френдів чи спамерів незрозумілими арабськими карлючками. Хто його знає, чи він взагалі розуміє англійську — цей Тарек.

— Що писати?

— Так це...

З'ясувалося, що я не просто перекладач... Ну що ж:

— Dear Mr. Tarek... — взявся сам собі диктувати я.

І так буває. Написати за когось першого листа батькові.

Після нашої зустрічі Вамбо дзвонив мені щовечора — повідомити, що відповіді від батька немає.

Тож коли його дзвінок застав мене за чищенням зубів о сьомій ранку, я вже знав: напевно, це воно.

«Вітаю тебе, Валерію», — перекладав я дослівно, вдивляючись у дрібний шрифт на старенькому моніторі.

Батько Вамби нічого про нього не знав, ніколи, аж до цього листа. Він не міг чекати Вамбу у Венеції, як про це проникливо розповідав у сирітській столовці худенький хлопчик-напівараб. З якоїсь невідомої причини мати Вамбо промовчала, не видала себе нічим, хоч і листувалась зі своїм першим коханням ще декілька років після університету. Може, боялась, що той захоче забрати дитину? Але тепер містер Тарек повірив, легко, не випитуючи деталі, не сумніваючись — дивно, наші так не вміють — відписав Вамбі, що дуже любив його матір, що шкодує про її наглу смерть.

«Хочу бачити тебе, щоб обійняти і попросити вибачення. Чи зможеш приїхати до Тунісу? Я буду тут ще пару тижнів. На цей сезон перебираюсь до будинку батьків моєї дружини-єгиптянки, у Каїр. Сподіваюся заробити, буду нав'язувати людям фотографії з облізлим верблюдом. Знаю, це неправильно, але твоєму брату Ахмеду потрібно навчатися... Хочу вас познайомити. Чекаю на тебе. Наш дім — твій дім. Тарек».

Зараз я міг розгледіти за втомленим життям чоловіком маленького Вамбу, не того, що величезного через коридор ганьби, мокрого від каналізаційної води — того, що захоплено розказував про батька, не боячись нічого: «Ви знаєте, наприклад, що існує місто на воді? Мій тато там живе. Там гарні будинки і вулички, і човни замість трамваїв, і люди привітні. Це в Італії. Вам ніколи не побувати там. А я, як виросту, втечу туди, до Венеції. Тато давно чекає

на мене, тільки забрати не може».

— Він чекає на мене, — тихо повторив дорослий Вамбо.

— Що відписати?

— Як що? Ти ж сам казав: «Працюю в автомайстерні, мрію відкрити свою».

— А про зустріч?

— Яку?

— Ну, у Каїрі, мабуть. Сам же казав, що він на тебе чекає.

— У мене ж паспорта нема...

Вамбо сипав причинами, одна за одною, одна за одною, і що далі, то більше я розумів, що річ не в тому. Вамбо не поїде. Він боїться.

— А ти ж і так їдеш, Костю! Давай відпишемо, що заїде мій друг, а?

— Що?

— Ну будь ласка. Я передам сувенір з України, грошей, ти розкажеш йому про мене... У тебе краще вийде.

— Грошей? Ти йому збираєшся гроші посилати?

— Ну, він же пише, що на навчання треба...

— Так, ти зовсім божевільний. Цей... окей, цей чоловік кинув тебе малого, а тепер його другому сину треба вчитись в інституті! Ти сам що закінчив, Вамбо?

Він зжер мене поглядом, ніби я посягнув на святе. І я зупинився, я майже зрозумів його — міг би зрозуміти, адже теж багато б віддав за зустріч із батьками, навіть тепер.

— Вибач, — тихо сказав я. — Я передам, що скажеш. Якщо, зрештою, в цьому сенс, а не в автомайстерні, значить, на то і гроші. Але, послухай, хіба ти не хотів би побачити його?

— А я побачу! Побачу! От назбираю грошей, відкрию автомайстерню... Онука йому зроблю — він же і про онуків питав... і ми приїдемо в Туніс! Такі, знаєш, — справжня родина. Татуювання я виведу, всі. Щоб він бачив, що я...

— Що ти чудовий, Вамбо. Добре, я розкажу йому про те, що ти чудовий. Каїр — це ж там, де піраміди? Моя дружина дуже хоче тих пірамід.

Вамбо зачаровано кивнув, і ми взялися писати відповідь.

Місце зустрічі змінити не можна: друг якраз буде в Єгипті, і звичайно ж, як культурна людина, відвідає Каїр, щоб побачити піраміду Хеопса і все таке. Він буде із рудою жінкою, і обов'язково із книжкою в руках. Це природно, адже абсолютно всі знайомі Вашого сина, містере Тарек, освічені, начитані люди. Сам син досить зайнятий. «Справи у моїй автомайстерні ідуть вгору, тож потрібно постійно тримати руку на пульсі. Вибачте, що не відкладаю справ і не приїжджаю одразу. Гадаю, за рік-два ми з дружиною теж зможемо вибратись».

— Ну, про дітей не пишемо, бо ще поцікавиться, хлопчик чи дівчинка.

— Так, можемо не вгадати...

Ми посміялись і все-таки витерли й про дружину.

Ні, у тому, що Вамбо буде щасливий, я не сумнівався, і в його орієнтації теж — просто мій друг-рецидивіст запевнив мене, що брехати не можна. Як і давати хабарі. Ні в якому разі. А про майстерню ми не брешемо: справи на правду ідуть вгору, і працює Вамбо з таким старанням, ніби це справді його автомайстерня.

Розділ 13. Наука про справедливість

За вікном було холодно, під мінус десять, ще й похмуро. У такий день якраз добре мріяти про відпустку і січневу спеку Єгипту — у туристичній агенції мені обіцяли спеку і взагалі, що все включено. Але на календарі було лише сімнадцяте грудня, п'ятниця — добре хоч п'ятниця, хоча б із днем тижня мені таланило. І тільки я оце подумав, як карта пішла всьому офісу. «Пі-пі-пі», — зойкала техніка звідусіль. «Пі-пі-пі», — тільки так і можна переповісти те, що вигукували співробітники, які не встигали зберегти всі свої доробки — як в телевізорі, запікати нецензурне.

— Спокуха! Щас все починим! — гучно сповістив Толік, але я чув наче крізь товщу води.

Треба піти зробити собі кави, щось думки розбігаються... І світла ж усе одно нема. Та нікуди я не пішов, із запізненням зрозумів, що кави не вийде — кавоварки працюють на електриці, а не на емоціях офісних ледарів, які — вже чути каблучки і розмови — злітаються до темної кухні. Ні світла, ні кави, ні грошей, ні надії... Що? Що за маячня?

Мати зовсім постаріла... Скільки вже років батька нема?

Сьогодні приходив єгиптянин Наїм, просив грошей позичити. Де там! Сам не знаю, що робити. Зі злості я пхнув

ногою каменюку — лише завдав собі болю. Ідіот! Що буде з матір'ю, сестрою, братами, якщо я не зможу піти на ринок!

Треба звикнутись, просто звикнутись із думкою, що ніколи я не буду жити гідно. Треба звикнутись із приниженням, із тим, що я ніхто, а люди у погонах — мають необмежену владу. Ніби у язичництві, у нас є маленькі боги — чиновники, поліцейські, і великі — президент, міністри. А я лише смертний. Чи на це є воля Аллаха? Але хіба Аллах може бути покровителем таким лихим людям? Ні-ні, Коран вчить доброго, а ці люди, що принижують гідність вірного мусульманина, не мають і права називатися мусульманами.

Так я думав дорогою до мерії. Не помічав перехожих, не помічав, як махає мені рукою хтось збоку, аж поки Лазіза не наздогнала мене.

— Куди ти, Мухаммеде?

— До мерії.

— До мерії? Що ти затіяв? — Лазіза схопила мене за рукав. Це нечувано, але приємно.

— Хочу відновити справедливість.

— Ні, Мухаммеде, не роби цього. Все одно нічого не вийде, тільки більше лиха накличеш на нас.

Лазіза сказала «на нас», і щось у цьому було таке... Може, справді ми були б щасливі разом. Але чи віддасть її батько за бідного торговця фруктами?

— Зачекай, я закличу батька, він тут неподалік.

— Що? — я не встиг перемкнутися зі своїх думок.

— Ну, батько тут, поруч, домовляється про щось із родиною Мухді. Я покличу.

Лазіза побігла назад, до будинку Мухді... А я, я лишився стояти посеред вулиці, залишений без будь-яких сподівань взяти Лазізу за дружину. У заможній родині Мухді двоє синів. Один такого ж віку, як Лазіза, другий набагато старший... Про що її батько може говорити з батьками двох синів? Лише про одруження одного з них із Лазізою! Вигідна, така вигідна пропозиція, не те що бути дружиною невдахи... Якби ця країна була справедлива, він мав би гроші на комп'ютер і час на навчання, бо мати отримувала б гідну пенсію і виплати на малолітніх дітей. І він знайшов би гідну роботу. Він же не просить нічого задарма! Лишень дайте можливість знайти роботу! Він працював би так добросовісно, що сам Пророк пишався б ним, і батько був би щасливий на небесах. Але країною тут правлять ці язичники, що лише в собі бачать богів, вороги Аллаха!

Я не став чекати повернення Лазізи, не хотів, аби вона і її батько зупиняли мене. Я рішуче покрокував до мерії мого забутого світом туніського містечка.

Відвага заповонила мене, прийшла на зміну відчаю. Зміни можливі. Можливі! І справедливість можлива! Ніхто не сміє бити і принижувати гідність людини! І хіба для того західні жінки боролися за свої права, щоб тепер наші принижували чоловіків! Щоб зривати нікаб з обличчя його дорогоцінної Лазізи! Ну добре, не його, не його — ніколи вона не буде належати йому — і все через цю державу, що плює на своїх громадян...

Я нікого і нічого не чекатиму. Я зроблю все сам, Іншаллах^[3]. Відвага. Відвага. Відвага — у серці і у кожному кроці. Сходи здаються спочатку такими високими. Але в мені змінюється щось, і ніби я знаю: підтримка поруч.

— Ти куди, хлопче?

— Я? До мера, звичайно. Вас що, не попередили, що я прийду?

— А хто ти?

— Громадянин.

Він пропустив мене — тому що відвага, як диво, йшла поруч, і коридори мерії розкрились переді мною.

Щось голосно траснуло коло обличчя. Ще раз. Коридори мерії темнішали, чиновники, як тіні, розчинялись чорнилами у воді. Ще раз. Коридори сміялись. Ще раз. Відвага теж розчинилась, розтанула разом із тьмяними фігурами в розплавлених коридорах, змінилась розгубленістю...

Я прокинувся. Сміялись не коридори — колеги обступили мене щільним кільцем, як раніше обступали іграшковий вертоліт. Дехто ще плескав у долоні.

Я провалювався назад, туди, де йшов коридорами мерії худенький тунісець Мухаммед, торговець фруктами.

Великі білі двері... червоні доріжки... Це палац чи місце служіння народу? Відвага. Я штовхнув двері двома руками, як штовхають воду, щоб виплисти на поверхню.

— Мир тобі, і милість Всевишнього, і Його благословення! — сказав я.

Голосно і спокійно. Я не боявся, ніби сам Аллах прийшов

сюди поруч зі мною вимагати справедливості.

Людина за столом підняла голову... і задрожала... Кабінет захитався разом із дорогими килимами і портретами... Сміх. Крики...

— Костю! Та що тут відбувається врешті-решт? Що ж це таке!

Шеф лютував. Майже як тоді, коли зірвався контракт... через мене... зовсім недавно. Колеги припинили реготати, навіть дівки.

— Павел Николаич, так он, наверное, неспециально же, это болезнь, наверное, какая-то, — зашебетала сердобольна Леночка.

Павло Миколайович зиркнув так, що Леночка прошмигнула за спину колег і заховалась там. Мій погляд ковзнув по них... Агуніка. Вона виділялась у натовпі — їй було не смішно, — стояла і дивилась, мовчки, з нерухомим поглядом єгипетської фараонші зі старих фресок, вірменська холоднокрівна Клеопатра посеред офісної юрби, дивилась, ніби — чи це можливо? — розуміючи, що відбувається. «Цавет танем»... Що там, цікаво, з моїм Мухаммедом?

— Костю, — тоном, наповненим одразу усім металом Кривбасу, пробасив шеф. — Дуй до мене в кабінет. І.. хай буде з тобою милість Всевишнього і благословення Аллаха!

Дівчатка знов зареготали, тільки Клеопатра лишилась стояти твердо, і чорне каре навколо красивого личка не поворухнулось, наче підкреслюючи — вона

намальована, несправжня, породження моєї ненормальності і її відображення. Але й вона — та ні, вона перша — кине мене, якщо я стану ніким, втрачу роботу.

— Павле Миколайовичу, а можна трохи... — шеф дивився на мене так, що я вже знав відповідь, але все ж договорив, — пізніше?

Він просто пішов, і я чув, як грюкнули двері у великий солідний кабінет, так, що задзвеніло скло у вікнах і коньячні бокали на шафі у сисадміна Толіка.

— Кость, краще піди... Він пробачить. Ти ж хворий, так? Ніс щось про справедливість.

— Ну, звичайно, якщо про справедливість, то хворий, — відрізав упевнений жіночий голос зі слабким вірменським акцентом.

Я підняв очі, але Агуніка вже крокувала за спинами, і стукіт маленьких каблучків розчинився за рогом коридору. Чого вона хоче?

— *Я вимагаю справедливості*, — відлунювало в голові щось не моє.

— Кость, ти б зайшов до шефа...

— *Я маю право, кожен має право на гідність. І моя мати...*

— Ні! — заверещав я — не я, не до них... Буазізі...

Усі витріщилися на мене — я розумів, що вони думають... Але справді, ні. Ні! Досить. Потрібно зупинитись. Інакше я втрачу все, буду нічим не успішніший за цього Мухаммеда. Я не вмію торгувати фруктами, я не стану лоточником на стихійному

київському базарі коло метро.

Шеф не кричав на мене. Я сказав, що втомився, що все під контролем. Я брехав, що мені просто наснився сон... Так, про мусульман, а що такого? Ні, це не страх перед ісламськими фундаменталістами і терактами у метро (ми ж не в Росії), просто я скоро їду в Єгипет — певно, через це.

— Добре, сподіваюсь, відпустка піде тобі на користь, — шеф часто повільно смакує слова, особливо, коли сидить на тому кінці довгого блискучого столу з якогось рідкісного дерева — може, пальмового?

Коли я вийшов із кабінету, всі вже були на своїх місцях, але я знав: крізь скляні перегородки вони дивляться на мене, нормальні люди, що побачили мутанта, менеджера з продажів, який проживає уривки життя маленького араба — торговця фруктами, так і проживає, у звичайному офісі, між переговорками і килимками для мишок у формі жіночих грудей... Ненормальний.

Зупинитись і звільнити свою голову від зайвих думок, щоб стала чиста-чиста, біла-біла, як чарівна бабусина кулька всередині сірої коробочки, кулька, якої я ні разу в житті не бачив.

— Костя! — наш сисадмін, як завжди, спритно відштовхнувся ногою від столу і викотився зі свого кубрика у коридор.

— Що, Толь?

— Я, это, ну как бы... Ты извини, что мы смеялись.

Ты выздоравливай.
— Спасибо, Толь.

Розділ 14. Наслідки

Близько двох тижнів я боровся з собою — чи, може, з кимось набагато вищим. Тьмяні гарячі жахіття будили мене серед ночі, мене лихоманило, мене перевертало з обурення, з почуття страшної несправедливості — я задихався. Я стискав зуби, підходив до вікна і дивився на нічну вулицю, аж поки моя реальність не брала гору. Я не будив Алли. Йшов у душ і стояв під холодними струменями води, ніби гасив якусь внутрішню пожежу. Допомагало — під ранок.

Тоді я згадав свій старий трюк, ще з часів, коли працював нічним сторожем в офісі Спонсора, — випадково віднайшов у новорічну ніч: потрібно дивитись розважальні програми, бажано гумористичні, краще із гарними жінками, ще вірніше — п'яним. Це неабияк відволікає. Жодної документалістики! Не дай Боже, авторське кіно! У жодному разі не читати книжок! І тільки не новини, правдиві чи брехливі — немає значення. Щастя, що тепер розваг було повно і в Інтернеті — веселись хоч цілодобово. Одного разу так і дивився всю ніч новий гумористичний серіал. Спочатку було не так уже й смішно — але трохи пива, трохи жартів нижче пояса, і от вранці... я був знову ніякий, але вже не від примар — які там примари? — і це була моя перемога над хворобою.

Я вирішив, що знайшов вихід, що все — життя налагодиться знову. Навіть запросив Аллу повечеряти і вже точно знав, що скажу їй, репетирував простеньку, беззмстовну по суті фразу цілісний день:

— Я обіцяю, що знову стану нормальним. У нас все буде. Не гірше, а краще, ніж в інших.

Я сам не певен був тепер, що це таке, ця омріяна мною нормальність, але Алла сприймала її досить просто, по-жіночому:

— Ніякої більше Ла... Як ти називав ту жінку? Ліза? Лазіза?

— Ніякої Лазізи. Ніякого Мухаммеда. Їх ніколи не було. Всього, що я бачив, ніколи не було. Це ж лише моя уява.

Алла потягнулась до мене, торкнулась моєї руки, розкрила долоню, ніжно так, ніби між нами було колись щось схоже на почуття Мухаммеда до Лазізи. Тьху! Не думати більше, віднайти ту білу кульку всередині себе і з'їсти, зжерти, запивши склянкою теплої води.

— Ти занадто чутливий, коханий, вразливий до новин. Звичайно, це тяжко уявити — дійти до того, щоб палити себе живцем^[4]... Але в тому-то і справа, що цього нормальній людині уявляти не треба.

— Палити себе живцем? Про що ти?

— Ну, те, що у новинах було, про араба...

— У яких новинах?

— Ну... як... Ти хіба не бачив? Заворушення у... Тунісі, здається, чи ще десь в Африці. Весь безлад через

те, що якийсь придурок підпалив себе на знак протесту проти несправедливості. Видно, слави захотів — тепер має. Я подумала, тобі через то і снились жахіття. Якби кожен себе через таке підпалював, навколо самі свічки були б, а не люди!

— Як його звати? Цього придурка, — я підвівся.

Алка дивилась на мене перелякано, та, мабуть, і всі відвідувачі зиркали вже в наш бік.

— Звідки я знаю, Костю! Сядь, будь ласка! Кажу ж, якийсь араб! Цього не досить?

— Як він виглядав? — я нахилився над столом; здається, мене колотило.

— Та яка в біса різниця! Ти що, не знаєш, як араби в Африці виглядають! Якийсь чорний! Худий! Брудний!

— Араби не чорні, — процідив я. — Алло, ти хоч розумієш, що верзеш! Людина у такому відчаї, що підпалює себе! Ти хоч на секунду можеш таке уявити? Цей біль!

— Не можу! Звичайно, не можу! І головне, не хочу. Бо я не маю нічого такого уявляти! Я нормальна людина! Я живу в Україні, я християнка! Я продвинута особистість, врешті-решт!

— Що? Продвинута особистість? Та тобі наплювати на всіх, крім самої себе! Ти ж мрієш їхати в Єгипет, до арабів!

— До арабів? До чого тут араби, я хочу на море і до пірамід...

— Ти хоч подумала, що мало б з тобою статися, щоб

ти підпалила себе — щоб піднесла сірник і відчула, як займається шкіра...

Чорт, я так і сказав їй, так і сказав! Сказав, і сам уявив: шкіра, певно, зайнялася б із найтонших волосин, що ростуть у неї на руках, скільки б вона не робила епіляцію.

— Мало що і де у світі відбувається! Он діти в Африці недоїдають, а ми ж отут всі сидимо в ресторані. І нічого! І сидимо! І добре, що сидимо! І ти сидиш, Костю, — вона стишила голос і озиралась навколо, ніби перелякана руда кішка, яку викрили у товаристві благородних левів — дворова, попри всі мрії.

Вона шипіла, але тиша навколо була така важка, що чув, імовірно, весь зал. Я зрозумів, що неправий, що зараз втрачу її через цю розмову.

— Все добре. Все добре, панове! Ми вже йдемо.

Офіціант дивився із підозрою. Мабуть, він вважав ненормальних переважно не дуже платоспроможними.

— Цікаво, — раптом голосно, із викликом заявила білявка з яскраво-червоними губами, яка привернула мою увагу ще до того, як я дізнався, чим закінчив, імовірно, мій Базбуза... — То ви як хочете, щоб ми всі себе спалили замість того, щоб тут жерти? Я особисто завжди казала, що кожному своє.

— Правильно, с кожного по способностям — кожному по труду! — крякнула якась дама, не дуже твереза і не дуже насправді й дама — баба якась, товстезна й бура на обличчі від випивки.

— Це ж араби... Що ви хочете, — парирувала білявка.

І її супутник, сивий чоловік, схожий на професора, раптом не змовчав, сказав, здається, лише їй, але почули всі:

— А яка різниця? Араби ж — не інопланетяни. Знаєте, Анжелочка, коли в тисяча дев'ятсот шістдесят восьмому до Праги ввійшли радянські танки, польський — уявляєте, польський, навіть не чехословацький! — бухгалтер підпалив себе на знак протесту. Цього ніхто, правда, не помітив, крім, аж тепер, істориків, і масових протестів ніяких не сталося. Я ось навіть не пам'ятаю його ім'я... — Він зробив значущу паузу. — Але жертви все-таки розхотілося. І залік вам ставити, Анжелочко, теж...

Він кинув на стіл декілька банкнот і попростував до виходу, несучи перед собою професорське пузо і гордість.

Офіціант навіть не поворухнувся, звісно, професор же он заліки у ресторанах призначає... Ну нічого — я теж підірвався:

— Ходімо, Алло!

Та залишати гроші на столі все ж було б неекономно, тож я ткнув офіціанту двохсотку. Не те — зрозумів із погляду, додав сотню — знову не те...

— Дайте чек, будь ласка, — буркнув я, остаточно вертаючись із Тунісу на землю.

З чого це я в біса взяв, що арабські торговці фруктами єдині у світі, у кого є проблеми? Кожному своє — так білявка сказала? А таким, як професор, легко казати.

Він всього лише перевертень, з яким дівки ходять по кабаках за залік, а мудрі роздуми про те, що різниці між арабами і європейцями майже ніякої, — гра на публіку.

З Аллюю ми помирилися — перевіреним способом: я перепросив, сказав, що більше ніколи-ніколи, жодного кривого слова, та ще й на людях — отож моя голова стала вся чорна від уявного попелу. Я вів нормальне життя. І що нормальніше воно було, то більше мене нудило від новин, що лунали з екранів і очікували на мене в Інтернеті.

Самоспалення Мухаммеда мало якесь запаморочливо велике значення. Про торговця фруктами, якого я волів забути, тепер пам'ятатиме цілий світ. А він лежав обпечений у лікарні. Я знав це дуже добре, і не лише з новин... Я дивився на нього — у новинах, дивився в нього і з нього — у запаморочливо жахливих снах, які я більше не міг стримати. У лікарняну палату до Буазізі приходив президент Тунісу Бен Алі, і я — теж приходив. Було боляче, неприпустимо боляче, і разом з тим... я знав, що він прийшов до мене, окрайком свідомості, одурманений болем і знеболювальним, я — точніше він, араб — усвідомлював: справедливості немає. Немає, але він її таки випалив для себе. На власній шкірі, але випалив.

Я не хотів його чути, не хотів більше цього жахіття... Відповідальності за його самопочуття, за те, чи стане йому сил жити. Краще б просто його не було.

Всі терплять, і він зобов'язаний був терпіти, а не влаштовувати сцен на вулиці. Я ж не палив себе, коли ніхто й пальцем не поворухнув, щоб нас із Вамбою захистити від знущань. То чому мені тепер разом із ним лежати зчорнілою мумією у реанімації? Навіщо слухати крізь морок ридання матері і сестер?

Буває, щось безповоротно втрачено, а ти не віриш. Я знав, що сіру бабину коробочку я загубив, знав, що у квартирі її нема — знайшлась би під час ремонту. Та все ж я сидів посеред вітальні і знову оглядав рідні стіни, де колись висіли фотографії з міста на воді, — допоможете знайти? Порожні стіни, у модних бежево-золотистих шпалерах, ніяково мовчали. Інших ліків я не знав — розваги лиш ненадовго відволікали, тамували біль, але не знищували хворобу. Мене вже не влаштовувала шипучка для зняття болючих симптомів — я мріяв про антибіотик.

Туніс скинув свого президента, не зовсім без крові, звичайно — мусульмани ж, але скинув. А Мухаммед помер. Може, й на краще.

— І що ти дивишся? Що ти знову вишукуєш на тому ютубі? Нащо тобі ті дикуни?

— Чому одразу дикуни? Може, справді, не варто терпіти... Можна встати нарешті з дивана й зробити щось, — я казав просто так, щоб позлити її.

— Ага, і гори трупів.

— Ну, не гори... — але розум підказував, що гори, гори. Близько трьох сотень людей — це гори.

Я grimнув дверима — ні, я не пішов із дому. Просто вийшов на балкон — покурити. Хотів набрати Вамбу чи Агунічку, поговорити про щось, крім абсолютно безглуздих самогубств, що ведуть до безглуздих протестів. Та поки я вирішував, кому дзвонити, щось на мене найшло... Чиясь убита горем матір, що марить і марить обпеченим до чорноти сином. Я міг би знову піти під холодний душ, але ж це не змиєш. Це вже моє.

Четвертий Пасажир

— Що це таке?

— Літак, — розводить руками, — ви хіба не бачите?

— Я бачу. Що я тут роблю і навіщо мені в цей літак? Такі, як я, не літають на літаках.

— А на чому ж?

— Ні на чому, повзають по землі. І то допоки їм дозволяють. Я ніхто. Ми всі ніхто.

— Помиляєтесь, Мухаммеде. Ви пам'ятаєте, що зробили?

— Ні, — стискає губи, дивиться повз співрозмовника, у далечинь за вікном, минаючи поглядом застиглий в очікуванні пасажирів літак.

— Страшенну дурість. Неймовірну просто. Пішли й купили в магазині пляшку займистої речовини, не пам'ятаєте, якої?

— Я не пляшку купив, а каністру... каністру бензину, —

проговорив, не відриваючи погляду від неба, наче там, у далечині, сховались уже за межею людського зору інші, важливіші для Мухаммеда літаки.

— Боляче було?

— Неймовірно.

— Мухаммеде, проходите в літак. Там напої дають... хоча ви ж алкоголю не вживаєте, певно, ви ж мусульманин...

— Вживаю, що за стерео... — відмахнувся араб і пішов геть.

Уже біля трапу чоловік без обличчя гукнув Базбузу:

— Мухаммеде!

— Так?

— А ви зробили б це вдруге?

— Що саме?

— Ну, купили б каністру?..

Мухаммед Буазізі не задумується над відповіддю, просто дивиться вниз, на брудні ноги в простих сандаліях, і стискає губи, і, можливо, ще скрипить на зубах власний попіл — хто його знає, як воно буває і де грань між світами, реальністю і маревом снів:

— Ні. Звичайно, ні, не зробив би.

— А ви знаєте, що Бен Алі пішов у відставку? Через вас, через те, що ви почали. Вас знає весь світ.

— І що?

Людина без обличчя лише знизує плечима.

— Куди летить цей літак?

— Літак розіб'ється, це всього лише чужий сон...

- Тобто — я не живу?
- Ні, Мухаммеде. Мені шкода.
- А рай?
- Я нічого не знаю про рай. Про рай — це не до мене.

Розділ 15. Єгипет

Отже, відпустка. А насправді — законспірована зустріч із батьком Вамби.

Я вирушав із осторогою в серці й абсолютно щасливою дружиною в сусідньому кріслі — цікаве, скажу вам, поєднання. Я взяв із собою куплену поспіхом збірку віршів Ліни Аме про подорожі цілим світом. На якійсь там сторінці згадувалося і про Єгипет — може, зрозумію, нащо мені ті піраміди... і я, мабуть, уперше вибрав книжку сам, а не взяв підсунуте бабусею, шкільною програмою, Лізкою чи Агунікою. Якщо чесно, я ж обіцяв Тареку, що буду з книжкою — через те і купив.

Алка тягнула мене в Єгипет, скільки пам'ятаю нас разом. Їй усе кортіло побачити піраміди, хоч я здогадувався, що насправді формулювання це не зовсім правильне. Алла хотіла побачити не піраміди, а себе — на фоні пірамід. І фоточка така мала неодмінно з'явитися в улюблених «Однокласниках».

Автобус трясло, за вікнами віявся пісок, туристи сварились через запах ковбаси. Знайшлись диваки, які вважали, що гризти в салоні ковбасу — не комільфо... Ні, ну це ж треба! Не можна їсти ковбасу в автобусі, бо є й інші пасажери! Я лиш посміхався, радіючи прогресу чи співвітчизників, чи громадян братніх країн.

Це був дивний акомпанемент до моєї книжки. Ця лайка з говірками одразу Краснодарського краю і Львівської області (а може, Тернопільщини, я там знаю), ці люди, розпечені Єгиптом і роздратовані одне одним... А я читав вірші про Єгипет. Ось уже тричі один рядок — про ковбасу ж, насправді, цікавіше, життєвіше.

Дивні вірші, оповідають про Стародавній Єгипет так, ніби це був колись центр всесвіту, ніби Каїр і справді щось священне й утаємничене — Матір Світу. Це як? Як «Київ — мати городов русских»? Кожен, здається, намагається зробити зі свого всього лише шматка землі — пуп Землі. Чи це у поетів так виходить? Чи у правителів, які підгодовують поетів? Але ж то не єгипетський поет писав, либонь, наш, український. Чого тоді не написати, що центр всесвіту проходить десь у районі Золотих Воріт? Ну, а де ж іще... Там і про ковбасу всі знають що і як, тому беруть із собою всюди фляжку коньяку — він не смердить і спиш дорогою — і ще книжку з віршами — про Єгипет, хоч він і не Матір Світу, куди йому до станції «Золоті Ворота».

Алка спала, вірші (чи коньяк?) колисали й мене, хиткі, як пустельні піски. Їхав би з Агунікою, почитав би їй пошепки, уявляючи її справжньою Клеопатрою, і оцей би, певно, вона вподобала і подарувала мені себе як приз за хороше читання...

*Каравани пройшли крізь тебе і піски просочились, ніби
Вже тебе не існує більше, і розклалась душа на фібри.
Каравани пройшли крізь тебе, піраміди сховали тіло,*

*Вже тебе не існує більше, тільки спомин кружляє Нілом.
Каравани, піски зибучі, піраміди, де кожен п'ятий —
П'ятий кут, до небес прикутий, світ колисаний
і розп'ятий.*

*Матір світу, Єгипет чорний, каравани пройшли крізь
тебе,*

*Та пісок не зберіг нічого, вічних царств на піску
не треба...*

Отже, Єгипет, якого нема. Схований пірамідами, засипаний новим піском — саме так я і відчував це. Принаймні тепер. Ніби все навколо — декорація. Готель «у єгипетському стилі», із офіціантами «у єгипетському стилі», посеред країни «у єгипетському стилі». Себто країни, яка тільки й робить, що відробляє своє колишнє царство. На жаль, так буває... А може, це лише вигляд для туристів? Має ж існувати справжня Джумхурійят Міср аль-Арабія... З її кварталами, очима, вівісками про прийом на роботу й історіями кохання. Певно ж, і існує, але нас не запрошують туди, бо, у принципі, яке діло до неї цим чудовим жіночкам — і тій, що турботливо приготувала для чоловіка з вусами добрячий шмат копченої «Московської», і тій, що взялася подорожувати світом, не надто толеруючи слабкості інших.

Того дня я побачив піраміди. «П'яті кути», як у тому вірші, стирчали високо і ніяково-безглуздо. Ніби щось збудоване бути великим поставили в цирку, і тепер тим, хто впізнає справжній задум, доводиться відвертати очі, дивитися в землю і буркотіти щось із ввічливості, щось

про своє захоплення.

Відверто кажучи, я замаюся. Сфотографував Аллу сто п'ятдесят разів на фоні піраміди Хеопса — в окулярах і капелюшку, без окулярів і в капелюшку, без окулярів і... (моє знання математики підказує, що за наявності двох предметів, різних комбінацій всього чотири, тож як їй вдалося змусити мене зробити сто п'ятдесят кадрів?!), ще трохи з верблюдом... і з верблюдом і новим шаликом на плечах... Ще я купив папіруси дівчатам в офіс, хлопцям нічого не купив — їм не треба, їм куплю щось міцне у дьюті-фрі перед відльотом. Аллі сказав, що папіруси для хлопців. Папіруси для дівчат викликали б підозри, природу яких я не розумів чи не хотів розуміти — зрештою, лиш ті, хто зраджували чи зраджують самі, такі підозріливі. Ну, або ті, кого зраджували... Я запевнив себе, що причина саме у цьому.

Здається, саме ці мої роздуми Алла перервала пронизливим криком. Ні, вона не впала з верблюда, і в неї нічого не поцупили. Просто незнайомий чоловік, високий худорлявий араб із фотоапаратом і завітраним обличчям, яке і личить, власне, арабу, наступав на неї, повторюючи одне лише, теж цілком підходяще слово, а точніше ім'я — «Алла!». Навіщо було так кричати?

Розділ 16. Венеціанець

Завжди пам'ятатиму цю сцену. Всюдисущі арабські торговці — як тільки я міг одному з таких співчувати, — туристи всіх кольорів шкіри і моделей фотоапаратів. Клац-клац-клац. На фоні Хеопса. Зі штатива, професійно. З мильнички, на «Однокласники». З дзеркалки — на «Фейсбук». Ніби до них ніхто так піраміди не фотографував. Крикливі діти, що гасають біля підніжжя пірамід так само, як біля своїх під'їздів, десь там у Дніпропетровську, Воркуті, Будапешті. Так от, весь цей різноголосий різнокольоровий рій раптом розлетівся, полишив п'ятачок землі, на якому застигли всього троє: типовий араб у білому, високий, із сивиною на короткостриженій голові, дружина моя і його, тендітна жінка у білому платті, довшому, ніж вона зазвичай носила у Венеції, і руки трохи тонші, і шкіра, і обличчя втратило свіжість, і очі уже не ті, і хіджаб на голові — тут з мораллю не те, що у Венеції. А я ж, здається, майже любив цю жінку — чужими очима. Ми мали спільного сина, там, у місті на воді, коли в мене не було нікого, і стусани відносили туди, де лише човни б'ються об пірси, швартуючись швидко і нагло. Човни б'ються, лишають синці на моїй шкірі — не лишають спогадів. Я гуляв з нею під руку, слухав із нею на площі Сан-Марко те, що пізніше виявилось концертами Вівальді,

фотографував її на мостах, і високий гондольєр-італієць возив нас пропахлими тванню каналами, і її відображення у зеленій воді змішувалось із хмарами і шпилями веж.

— Алла? — вже тихо перепитував чоловік тої жінки в білому — мою дружину, високу, пишну, руду, яскравішу за тьмяну арабку у хіджабі. — Are you Alla? I am looking for Kostya^[5].

Розуміння прийшло, хоч і далось вкрай тяжко. Цей араб знав мою дружину так само, як я знав його Лотфію. Чи любив? Якщо моїми очима на неї дивився... певно, що ні. Так, давно не було Венеції, але мене і не били давно... Виходить, мої страждання заслуговували на свідка. А я й не помітив — думав, у мене нормально все, більш-менш. Якщо, звичайно, не враховувати божевілля із Буазізі. І пустку в серці. Значить, хтось може бути поруч, навіть коли ми цього не помічаємо? І цей мій «хтось» переді мною, і я можу розпитати його. Про все. Бо він такий самий, як я. Ненормальний. Хворий від співчуття — чи на співчуття.

Збіг? У таке тяжко віриться. Але ж ось ми, дивимось не всередину один одного — у самісінькі очі: українець, що півжиття існує таким собі пустельником, у пошуках «нормального» існування, і тунісець, який легко переїжджає з місця на місце, не міняючи лише жінку, котра не носить хіджабу в Європі, і манеру дивитися на все крізь об'єктив, навіть на облізливих верблюдів і туристів із СНД — із бажанням зрозуміти.

— Kostya? Do you speak English?

— I do^[6].

Виявляється, можна розуміти думки арабською, але щоб розуміти слова реальних людей, потрібно вчитися. Від моєї хвороби ніяких чудес — саме божевілля. І може, тому і не розуміють люди одне одного? Я з цією людиною співіснував роками, а тепер от стою... «I am Kostya. Nice to meet you»^[7], — ось і все, не клеїться розмова, і тільки Алла квокче поруч. Нічого, заспокоюю себе, оплачені компанією курси англійської не пропадуть, і валюта, дарована Спонсором «на підручники». Ну, здрастуй, здрастуй, чоловіче з Венеції.

Його звати Тарек. Дружина Лотфія ніяковіє, і я розумію — вона здогадується або й знає. І вже точно — розуміє, як розуміють лише жінки, незалежно від здібностей, освіти й ерудиції — розуміють усе про свого чоловіка, не серцем — мабуть, печінкою, сльозовими залозами чи ще хтозна-чим. Можливо, Лотфія розуміє навіть більше за мене. Як там кажуть жартівливо американці: «Ти хочеш поговорити із чоловіком, який тут головний? Чи з жінкою, яка знає, що відбувається?» Лотфія, здається, знає.

Я наплів Аллі, що це і є той самий партнер по бізнесу, з яким я планував зустрітися в Єгипті, і уважна до моїх бізнесових справ дружина поїхала у готель, а я лишився в Каїрі. Їхали довго, потім ішли пішки. Мовчки. Повз хлопців, що грають у футбол у шортах, і жінок у чорному з голови до п'ят, повз багатоповерхівки і жовто-кам'яні

нетрі старого Каїра. Спочатку говорили сяке-таке: Тарек говорив. Розказував про Каїр так, що я почав уже сумніватися, що знаю англійську мову: якесь місто мертвих, кладовище, предки Лотфії... і там жив — Боже милостивий, на кладовищах же не живуть — якийсь друг Тарека, схожий на нас чимось. Чим? Я не розумів. Ще не розумів, чому ми не можемо сісти, якщо не на таксі, то хоча б на автобус.

Думки попливли, розплавилась, і тільки окремі слова лишались у пам'яті, як сліди на розпеченому асфальті: «Місто мертвих», «аль Карафа», «мотоцикли», «режим», «студенти», «син»... Не знаю, коли він зрозумів, що я не сприймаю вже нічого — кроки, кроки, кроки, слова, як сліди підошов.

— Ще довго йти?

Вечері у дивному будинку дивного чоловіка, руки і почуття якого я пам'ятав, як свої, я пив смачний гарячий чай із солодощами і нервував...

— Тареку, я дуже радий, що ми зустрілися — це просто диво!

Я ніс щось незрозуміле, помножене на середню англійську і тому спотворене, мабуть, аж до повної нісенітничі. Але Господи! Я зовсім збожеволів, барабанний ритм стукотів у скронях — може, від спеки, може, від реальності цієї висушеної сонцем людини, живої людини, що вешталась у моїх думках стільки років. А чи ненавидів він мене так, як я ненавидів торговця фруктами із Сіді-Бузида? Чи заважав я йому жити? Якщо

не болем своїм, то своєю ненавистю, що так у мені і не прижилася — завдяки йому?

— Ти ж призначив мені зустрiч. Сам.

Це доходило до мене повільно, так, як підіймався пар із горнятка з пахучим чаєм — підіймався і танув десь вище. Призначив? Йому? Зустрiч? Арабу з Венеції?

— Я батько твого друга, розумієш?

Далі Тарек пояснював щось, так, ніби я прийшов звинувачувати. А я навіть тепер не думав про Вамбу — я хотів дізнатись про своє, те, що мучило мене все життя, але Тарек говорив і говорив.

— Його мати перестала мені писати раптово, ще у 1986-му. Вона на електростанції працювала, інженером, тож я подумав... Я дзвонив, але ніхто не відповідав. Сподівався, що нарешті одружилася і чоловік заборонив листуватися зі мною, що перебралися кудись. Їхати в Радянський Союз я не міг, я перебував у Європі нелегально... Просто завжди сподівався...

Тарек закрив обличчя руками.

— Хай Валерій пробачить мені. Я не міг приїхати. Бачить Бог, не міг. Я вже казав, я був у Європі поза законом... Але якби я знав, що у мене є син! Іншаллах, він пробачить мене!

Лотфія тихо вийшла з кімнати. Ніби так заведено було, що їй не треба бачити його почуттів, ніби боїться, що біль помножиться на двох, а не розділиться. А може, просто вийшла, а я навігадував собі.

Тарек розпитував про Вамбу найменші дрібниці. Який краєвид з вікна його квартири, який одяг він носить, із чим п'є чай. Кивав головою, стискав губи з дитячою образою, коли я не знав відповіді:

— Нічого, продовжуй, — казав розважливо, пробачаючи мені моє незнання, наче він і мій батько, не лише Вамби.

А чому мені, не йому, не Вамбі Тарек полегшував біль? Що є такого в мені чи у Вамбі? Чи що, Вамбі допомога була не потрібна? Він не такий слабкий? Чи просто збіглося — якийсь резонанс невідомих фізиці сил стався у той момент, коли я так палко позаздрив, так живо уявив Венецію, місто на морі, у якому чекає батько — не мене.

Ми сиділи на великих подушках, і лампадки мерехтіли по кутах невеликої вітальні в будинку Тарека, і щось вологе мерехтіло в його очах, і було так тихо, що, здавалося, весь всесвіт слухає. Адже запитання, відповідь на яке означала б для мене нову надію або повний відчай, вже готове було зірватися з язика. Я наважився і змінив тему:

— Тареку, цього можна позбутися?

— Чого?

— Цього. Співчуття.

Тиша. Одна з лампадок зашипіла і згасла переді мною, може, навіть від мого подиху.

— Навіщо тобі? — сказав так, ніби це в мене тюрбан на голові, і Аллах через кожне слово, і от я питаю,

де дістати вибухівку чи інструкцію з пілотування «Boeing-767». Мені буде соромно потім за ці думки, за порівнювання всіх мусульман, а особливо Тарека, до екстремістів, але тоді соромно не було... Я знизав плечима. В очі Тареку не подивився. У мене взагалі є такий недолік — я мало дивлюся людям в очі, майже не дивлюсь, кручу щось у руках чи роздивляюся якусь картину за правим плечем співрозмовника. Це для менеджера з продажів великий гріх, величезний... Тому я й не досяг великого успіху в продажах, так я думаю. Але в тій розмові це давало мені перевагу. Простіше розповідати про свої страхи темряві, маленькій лампадочці посеред зануреного у ніч бідного кварталу Каїра, ніж дивному тунісцю, який бачив тебе більш ніж голим — зсередини:

— Я хочу жити нормальним життям. Щоб робота, сім'я. Як у всіх. Щоб не тривожитися за завтрашній день, щоб возити дружину на відпочинок — от хоч би у ваш Єгипет чи Туніс — і вона тоді буде щаслива, нарешті... А це все — воно ж не моє. Ці біль, страждання, думки... Навіщо вони мені? Навіщо мені думати про митарства торговця фруктами з якоїсь діри в Тунісі? А головне — відповідальність. Грьобана відповідальність! — по-англійськи це звучало «fucking responsibility», зовсім природно, хороші в мене, виявляється, були курси.

— You don't wanna take responsibility?^[8] — перепитав Тарек без емоцій, вперся очима в одну точку, ніби енергія разом вийшла з його довгого немолодого тіла.

— No, I don't^[9], — звичайно ж, я не хотів, дивні ці араби — питати таке. Лишив би уже в спокої, скраєчку, де і належить бути, за означенням, моїй хаті.

Ніч падала на Каїр, затихала остання пісня муедзина, і звуки завмирили, тихі голоси сусідів змовкли зовсім... Я дивився на мерехтіння світла перед собою і чекав відповіді. Електричного світла в домі не було — я соромився спитати, чому. Як і електричного світла, не було відповіді. Довго, так що здавалось, уже й не буде ніколи.

Тарек мовчав, схиливши голову, заплющивши очі, похитуючись, мов у трансі — чи, може, так мені здавалося в нерівному світлі. Білий одяг підкреслював сивину, а зморшкуваті риси обличчя чорними тінями творили образ мудрий і урочистий, як гарна фотографія на надгробку.

— Так, можна позбутись, — сказав хриплувато і змовк, ніби кожне слово підбирав хвилинами. — Просто припини співчувати. Припини думати. Ніхто тебе не примушує.

Я зірвався. Я ж чекав його слів так довго, здається, так само довго, як Земля чекала Спасителя, а отримав таке! І я зірвався, зірвався і закричав, так що Лотфія і її батьки, мабуть, прокинулись і вслухались у темряві в мою ламану англійську:

— Але вони самі приходять! — кричав. — Приходять! Тунісець! Той, що спалив себе! Яке мені діло до його гробаного візка з фруктами? Скажи, яке? Чому він,

а не якась голодна дитина в Африці?

— Мухаммед Буазізі? Чи інший?

— Звідки ви знаєте його ім'я?

— Кожен тунісець знає його ім'я. Тепер.

— Боже... Ну так зрозумійте мене! Чути людину, що ладна себе підпалити! І врешті я не зробив нічого, я не допоміг! Бо у мене є своє життя, робота! Люди не можуть кинути всі свої важливі справи, клієнтів, замовлення, щоб тільки дослухатись, чи не дійшов до межі якийсь невдаха на краю світу. І що? Що, тепер я винен у тому, що він помер? У тому, що весь Туніс повстав?

— У тому, що повстане Єгипет... Kullena Khaled Said. We are all Khaled Said^[10], — задумливо і якимось співучо промовив мій співрозмовник. — Ні, ти не винен.

— Що? А що ви сказали? Що за Халед Саїд?

— Неважливо. Послухай, Костю...

І я слухав, слухав, ніби уві сні, сповідь людини, дуже схожої на мене — не шкірою і не кольором очей, не віком і статусом, і навіть не віросповіданням. І ми ж із ним не вирости на «одних букварях», але він, живучи своїм далеким від мого життям, чув мене, як перехоплену радіопередачу, мелодраму з елементами жахів, слухав, виявляється, без огиди і не жаліючи на це часу. Він, мусульманин, не називав мене невірним, не називав розпусником — він був, здається, толерантнішим до моїх слабкостей, ніж я до чужих. Він чув і змінювався, і легковажний студент по обміну, що гуляв колись

із Вамбиною мамою вуличками українського міста, перетворювався на людину, що слухає світ. Слухає, починає розуміти зв'язки і причини, наслідки кожної маленької дії і множинність можливих шляхів, і після цього ще вірить у щось, бо, зрозумівши, виявляється, починає більше любити.

— Кого любити? — питав я щиро.

— Ну як же? Світ. World, — пояснює він. — Людей.

Тарек не був сильним, ні — як і я. Може, це прокляття (Тарек називає це даром, та я все ще думаю, що це прокляття) дається лише слабким, найслабшим навіть. Лиш тим, хто не може співчувати ділом? Може, в нас просто вийняли хребет, а навзамін дали оцю недолугу нездатність відключитися від безкрайнього больового поля, і якісь випадкові хвилі долітають і долітають, примушуючи здригатись від почуття несправедливості. Але більше нічого, здригатись від болю і мовчати — ось що я можу. І хіба Тарек зробив більше? Хіба можна взагалі зробити більше? Не палити ж себе — це безглуздя засуджує навіть божевільний Тарек.

Я вже думав своє, я вже засинав майже, а Тарек плів мені свою лагідну неможливу казку:

— Прислухайся. Ти зможеш почути, як плескає вода, коли змучена жінка пере одяг у брудному потоці десь, припустимо, в передмісті Катманду. Чуєш? Чуєш, як плескає? Їй не боляче, другий її син живий та здоровий, вона пишається тим, який він міцний і які в нього щічки. Це першого забрала хвороба — звичайна діарея, від

антисанітарії — зневоднення й смерть. Вона справді радіє, хоч речі, які вона пере, носив колись її первісток — вона не забула його, просто вірить, що він переродився знову і десь щасливий тепер, з багатшими батьками. Щиро вірить, так само, як моя мати у пророка Мухаммеда і в те, що язичникам нізащо не потрапити на небо.

Мені не було до цього діла. Не було діла до Катманду, і най ця жінка народить ще сто своїх «непалят», я хочу прожити своє...

— А як здригається від ридань сусідка по квартирі? Це ж могла би бути твоя сусідка, це десь на околицях твоєї столиці... Вона заходить у ванну кімнату, вмикає воду на повну — розтрачує те, за що непалка віддала б півжиття, до речі, — і плаче. Вона зовсім сама, хоча в неї дорослий син, мешкає з нею і не збирається з'їжджати — від нього і ховається у ванній.

Я майже не сперечався з ним, але й погодитись не міг. А Тарек ніби співав пісню, пояснюючи самому собі, для чого витрачає своє життя, витратив уже майже повністю на спостереження чужого горя:

— Без зиску для себе, — говорив він. — Не так, як поети, що шукають слави, не так, як лікарі, що шукають грошей...

— А що тоді шукаємо ми?

— Не знаю. Можливо, сенс? Сенс тих страждань, тих дивних збігів? Доказ, що ми єдині і не відрізняємось нічим. Ніхто не відрізняється.

— Лише різновидами страждань і кольорами масок...

— Як у Венеції, ти пам'ятаєш?

— Так. Знаєш, Тареку, я тільки через багато років зрозумів, що чув когось із підводного човна, на якому і загинув дядько Вамби, твого сина... Якби не та трагедія у Норвезькому морі, ми з ним, напевно, ніколи б не познайомились, бо він не опинився б у дитбудинку. Але навіщо це?

Тарек подивився на мене якимось дивно, по-новому.

— А я збрехав тобі, Костю, тобто не сказав... Я нікому не казав, крім Лотфії. Я не просто читав чи бачив по телевізору — я чув, як вибухнув Чорнобиль. Я хотів допомогти Ірині, своїй колишній коханій, матері Вамби... Та натомість допоміг якійсь незнайомій жінці. У неї був маленький син, а ще каштанове кучеряве волосся — вона згадувала, як синочок, граючись, тягнув її за кучерики. Я втамував її страх, та, думаю, вона згодом все одно померла — якщо не від променевої хвороби, то від раку. Як Іра... але не вона.

За спиною Тарека, у будинку напроти, засвітилися вікна. Яскраво, так, що і в нашій кімнаті стало світліше. Тарек потягнувся рукою до стіни, намацав вимикач — і я примружив очі від болю. Після темряви очам боляче.

— У нас часто вимикають електрику. Влада не проти зекономити на простих людях.

— Наша теж не проти.

Мовчали.

— Коли чуєш світ, не лишається нічого простого

і звичного. Всі дрібниці набувають сенсу. Чуєш, як люди радіють? Вони ледь не пропустили футбольний матч, але світло включили якраз вчасно.

— Для цього не треба ніякого дару, — усміхнувся я. — Достатньо знати розклад матчів.

* * *

Того вечора я випив дуже багато чаю. Спав погано, а пізньої ночі (чи то вже раннього ранку), коли я вкотре вийшов у туалет, світла в домі свекра Тарека знову не стало. Я налетів на щось на крутих сходах, і воно покотилося донизу зі страшним гуркотом. Здавалось, я збуджу цілий квартал Каїра. Але на шум вибігла лише Лотфія. Одягнена в якусь гарну фіолетову робу, блискучу — так і сяяла у світлі лампадки у її тендітних ручках. Лотфія розмовляла англійською теж трохи краще за мене.

— Добре, що ви не спите...

— Чому? — здивувався я.

Я й справді не міг подумати, що людина, яка бродить вночі, порушуючи тишу і скидаючи речі зі сходів, — приємність для хазяйки, радше навпаки. Але Лотфія виглядала радісно збудженою, наче тільки-но виграла в лотерею щось значуще.

— Я хотіла з тобою поговорити. Але не при чоловікові... Це важливо. Можна?

— Звичайно-звичайно, — погодився я, думаючи однак, що спочатку було б добре дістатися-таки наміченого пункту призначення — після стількох-то піл чаю.

Лотфія не повела мене у вітальню. Озираючись, як маленька чорна кішечка, вона провела мене на маленьку задушливу кухню, пропахлу липкою пахлавою і ще чимось східним, кардамоном чи що...

— Сідайте, Костю.

Мова Лотфії була схожа на мову Тарека, не лише акцентом. Манера говорити, нахилиючи голову вбік, дивитися в очі, ласкаво, ніби вони розмовляють із кимось, хто скоро помре, і люблять, і не хочуть образити жодним словом. Але говорила Лотфія зовсім інше. Зовсім не те, що її чоловік. Не знаю, чи були вони щасливі у шлюбі, мабуть, все ж були, та погляди їхні виявилися несумісними.

— Мій чоловік — дуже хороша людина, але дорога, яку він обрав, веде у нікуди. І я не хочу, щоб він і тебе потягнув до божевілля, — почала Лотфія.

Жінка, як і я для себе, хотіла для Тарека спокійного людського життя. А головне, Лотфія не припускала й думки, що світу є хоч якась користь із таких, як ми — Тарек і я. А розплатою за безглузду «гру в ангелів» — так сказала Лотфія — буде нам божевілля. Мовляв, лише обмеженість Тарека не дає йому остаточно втратити розум.

— Ті, хто йдуть цією дорогою, або до кінця життя

мають хибне уявлення про світ, або божеволіють. І для перших завжди існує небезпека прозріння. Так було з кращим другом Тарека, його наставником... Аби допомогти якомога більшій кількості людей, він спочатку оселився у дивному районі Каїра, а потім взагалі поїхав геть далеко, туди, де, як він вважав, горя найбільше — піднявся вгору за течією Нілу і далі автостопом і потягами подався блукати Африкою. Так і не повернувся ніколи, але люди кажуть, що бачили його — жебрак у лахмітті, лепече щось нікому не зрозумілою мовою, плаче, просить води — але скільки йому не дай, все одно просить. Я думаю... він просить не для себе. Але що з того тим, хто хоче пити? Чи їх животи наповнюються тим його співчуттям?

— Думаю, ні, — визнав я.

Лотфія говорила і говорила, все те, що я давно хотів сказати — собі, а тепер і Тареку, — тільки не міг сформулювати.

— Це як рахувати кленове листя під час листопаду — божевілля, хвороба, мутація генів... Так задумано, щоб листя зжовкло і вмерло, це потрібно прийняти й одразу забути. Ні, не забути — навіть не думати про це!

— Звідки ви знаєте?

— Про що?

— Про листя? Хіба у вас тут в Каїрі кленові алеї?

Вона відмахнулась. Животи не наповнюються співчуттям, і рани від нього не затягуються, говорила вона. Як точно, як правильно. «Це не твоя біда», — казала

мені бабуся.

— Співчуття може лише полегшити чийсь страждання, місії Червоного Хреста куди ефективніші, — сказав я, так впевнено, ніби тепер розумів уже все на світі.

— Волонтери теж не завжди повертаються сповна розуму, — Лотфія відвернулась, ніби для неї із цим було пов'язано щось особисте. — Якщо намагаються нагодувати і вилікувати усіх.

Лотфія говорила досить очевидні речі, порівнювала із роботою лікаря: хірург звикає до смертей пацієнтів, а головне, він не думає, скільки людей померло, не назбиравши грошей на операцію. Бо що буде, коли він задумається? Злетить з катушок, зап'є, як після першого втраченого хворого, і так і не вийде з запою. А диваки можуть ходити навколо й запитувати: ну чому, чому цей чудовий хірург не зробить операції безкоштовно, і цілий світ мусить збирати кошти.

— А чому? — раптом запитав я.

— Бо життя — це природний відбір. Він не встигне вилікувати усіх — встигне лише тих, хто зможе зібрати...

— А якби...

— Якби що?

— Якби було більше лікарів? Стільки, що вистачало б рівно на всіх хворих.

Мені здалося, що Лотфія засмутилась. Вона так хотіла переконати мене, ніби мені... співчувала. А може, їй теж хотілось, щоб у світі просто стало більше лікарів? Чи більше співчутливих? Чи і тих, і других? І що було б

тоді?

— Можливо, ти маєш рацію, — тихо сказала вона. — Але ж це не так просто. Нема й не буде достатньо лікарів, достатньо викладачів, готових безкоштовно вчити на лікарів, достатньо пекарів і фермерів, готових годувати викладачів, поки ті вчать на лікарів, і лікарів, доки вони лікують хворих — безкоштовно. Так ніколи не буде. Тому...

— Що?

— Тому для таких, як ми, найкраще...

Вона знов замовкла.

— Кажи, Лотфіє, будь ласка, — замолився я.

— Є маленьке плем'я на крихітному острівці в Індійському океані. Я покажу на карті, і — добирайся, як хочеш. Плем'я консульєро. Тарек казав, що з дитинства вони вчать абсолютній довірі, абсолютному співчуттю. Вони можуть позбавити тебе...

— Цього? — здогадався я.

— Так, твоєї хвороби. Тарек каже, що це і є ідеальне суспільство. Мовляв, коли єдність є такою великою, будь-який біль ділиться на всіх і стає несуттєвим. Мій чоловік думає, так може бути всюди. Але це нісенітниця! Консульєро просто не уявляють собі ні торгівлі людьми, ні тортур, ні рабства, ні голоду... Нічого, що насправді відбувається не так далеко від них! Вони ізольовані, тому й щасливі. Це їхній маленький світ, що досі втримується на співчутті. Але менше з тим. У них є ліки — маленькі кульки. Той, хто хоче піти з племені, приймає рішення,

бере кульку — хто її знає, яка вона на смак і дотик, може, як м'ятний льодяник, а може, гірка пігулка, — ковтає, на знак того, що лише свій власний біль і свою власну радість він буде приймати повністю. Близні і дальні лиш тіні і декорації, чужі, сторонні, і голова його буде відтепер вільна від «зайвих» думок про несправедливість світу і сконцентрується на своїх мріях. І можливо, така людина стане щасливою — сама.

Лотфія говорила так швидко, мов читала з якоїсь книжки або просто думала про це стільки ночей, що слова вривалися у серце, чи, може, у сітківку ока, і проектувалися звідти, як на білий екран у кінотеатрі, у цю темну єгипетську ніч без електрики.

— Лотфіє, а це точно допомагає?

— Так.

— Хтось... пробував?

— Я.

* * *

Я тихо йду з дому Тарека і Лотфії, точніше з дому Лотфіїних батьків-єгиптян, яких я так ні разу і не побачив.

Тепер у вранішньому світлі, наповненому цвірінканням невидимих пташок, я помічаю, що був у ледве не найкращому будинку на всій вулиці, але і його ззовні складно назвати інакше, ніж трущобами. По вулиці з утоптаним рудим піском снують кури, стоїть недалеко,

намагаючись дотягнутись до власного хвоста, віслук — хвіст взяли в облогу великі мухи. Над усім цим тваринним світом нависають дроти, подекуди змотані у великі дротяні гнізда. Якась жінка дивиться на мене спідлоба, припинивши місити щось у великому бляшаному тазу. Я швидко закидаю рюкзак за плечі і кваплюсь покинути це місце. Лотфія казала направо, другий поворот, а далі все прямо, до самого шосе, гладенького, із високими сучасними будинками на горизонті. Каїр, він же різний, ось такий, із курками й віслуками, й інший, зі жвавим потоком машин, що наповнюють повітря смогом і звуками клаксонів, зі старими крамничками і сучасними кафе зі справжньою кавою і канапками, такими ж пластмасовими, як у їхніх західних «прототипах», із молодими людьми, що визирають на вулицю з-за ноутбуків і тримають пластикові горнятка у смаглявих руках — невимушено, і пишуть у соціальних мережах — сміливо, і ніколи нічого не бояться, навіть поліції, що замордувала недавно якогось блогера — Ахмед, син Тарека, розказав мені ранком про це, розпитував, як із цим у нас. Я відповів, що чудово, у нас такого не буває, де там Єгипту. «Ну так, цивілізована країна», — сказав Ахмед гірко і пішов десь нагору, певно, до себе в кімнату чи що там у них нагорі у цій кам'яній халупі...

У готель я більше не вертаюся — грошей і так замало, я не потягну і таксі до готелю, і літак до Коломбо, а там ще потрібно знайти якогось рибалку і доплисти...

Я просто пишу Аллі повідомлення і збиваю її єдиний дзвінок. Уявляю, що вона думає про мене зараз. Це вже точно буде розлучення — але тепер я остаточно стану нормальним і тоді легко знайду собі нову дружину. Гарну й нову, так. Може, навіть не побоююсь просити Агуніку...

Треба їхати, бігти ранішніми вуличками Каїра, повз темних чоловіків у світлому одязі, що тягнуть кудись свої візки з різним крамом — сувенірами, одягом, фруктами... Я спершу обертаюсь до кожного з них — ніби намагаюся відшукати серед єгиптян тунісця Буазізі. Але і його тут нема, і мені не можна шукати — змушую себе думати про крихітний острів, що врятує мене від божевілля, назавжди. Доки не пізно, доки я не зрозумів світ, доки я не почув його весь, як є.

Я згрібаю гроші з усіх карток: добиратися до закинутих острівців в Індійському океані — недешево задоволення. Переліт до Шрі-Ланки, а там — найняти рибалку чи вмовити капітана зійти з курсу, наважитися на гак — звичайно, за серйозну суму, серйозну за мірками Цейлону. Тільки б добратися до племені консульєро.

Розділ 17. Острів

Розпечене вугілля мало б обпікати ніжні підошви. Яскраві іскри мали б лишити болісні цятки на тоненькій дитячій шкірі. І звісно, широко розплющені очі повинні були б наповнитись жахом, чорним, як зіниці. Та вони, очі, сповнені вдячності.

Дівчинка танцює, маленька й боса — найбеззахисніша серед темряви лісу, майже прозора, найкрихкіша серед істот, зірочок-світлячків і тіней нічних метеликів. Зовсім дитя для мене, тридцятидворічного, блідого до синюшності дядька, що спостерігає поза колом, широким колом дивних, засмаглих і прокоптілих своїми вогнищами чоловіків і жінок. Вони — у солом'яних пов'язках на вузьких висохлих стегнах, вони — у дивних позах і зі скляними від сліз очима, вони — гоїдаються у такт із тим дивним танцем на тліючому багатті, і це на них тендітне дівча дивиться із щирою вдячністю.

Отже, це правда. Нарешті.

Потім, у напівтемній місцевій хатині, шоколадній із жовтими прожилками — так виглядає пальмове дерево, — я сидітиму навпроти вождя. Потім я знаками пояснюватиму йому — дикуну чи рідкісному ідеалу того, що так і виходить глевким млинцем, починаючи ще з Адама, щоб саме я шукаю на його острові. Я складаю великий і вказівний пальці — кружечок. І на другій руці —

два кружечки. Дві. Так, дві! Потрібно дві кульки. Біла, ось як ця ракушка... і чорна, ось як твоя шкіра.

Я витягаю монетки, говорю то українською, то англійською, то російською:

— Ну ось такі, розумієте? Like this, you see? Вот такие вот ша-ри-ки...

Ні, здається, не розуміє. А я ніяк не збагну, наскільки смішні мої спроби порозумітися за допомогою слів. З ними, хто вміє таке! Навіщо із ними слова? Але я у відчаї, розгублений до того, що ціле моє розгублене покоління там, в Україні, не може зрівнятися зі мною.

Вождь посміхається у сиву бороду і мовчить, за спиною в нього з'являється прислужниця. Я намагаюсь не дивитися на голі груди, але прислужниця молода, груди ще не обвислі, навіть при тому, що бюстгальтери в цій місцевості, на жаль, ще не винайшли — чи, може, якраз на щастя... Кружечки навколо сосків такі ж, як оці кола, що я складаю з великого і вказівного... Я задивляюсь на дівчину, дівчина ніяковіє і нерішуче ступає назад. Для неї я, імовірно, перший блідолиций, якого вона бачила у своєму короткому чи то дикому, чи то ідеальному житті острів'янки.

Вождь примружує очі, без осуду. Легенько змахує чорною рукою, ніби даючи пораду невинній істоті, що за одяг тільки й має пов'язку з соломи і дерев'яне намисто — йди, тікай з очей, рятуйся. Я червонію, незважаючи на свої тридцять три — зрештою, у мене вже

два тижні нічого не було: скільки я добирався сюди і скільки був у Єгипті... За цими приземленими роздумами одразу й не помічаю, що саме принесла дівчина на великій дерев'яній тарілці, теж шоколадній із жовтими плямками, забуваю на мить, для чого я тут...

Можливо, дівчині і сподобався високий світлий чоловік, що не спускає з неї очей, можливо, ще довго, у снах, вона бачитиме його, білого, як баранці хвиль на океані, і себе, чорну, як стовбури дерев у лісі, — разом. Та в цьому немає нічиєї вини: вимагати від білого чоловіка не дивитися... Не треба більше від мене нічого вимагати. Я беру білу кульку. Рука тремтить, коли я затискаю свій скарб у кулачку, як хлопчиськом затискав щойно спійманого жучка. Не випущу, мій! Мій порятунок. Раптом згадую щось насправді неважливе:

— А чорна? Black? — тикаю у чорні літери, напис на моїй розтягнутій футболці.

Вождь знову посміхається, хитає головою, і, може, це мені ввижається, а може, справді цей жест його зверхній, і до чорної кульки я ще не доріс. Що ж, добре... Смійся, смійся з мене. Дякую, що допоміг, і можеш сміятися.

— Дякую! Thank You! Спасибо! — Я кланяюсь, і це найпевніший знак вдячності з-поміж усіх мов.

Вождь розуміє.

Мій човен віддаляється, весляр мружить очі — чи то від сонця, чи то оцінює пасажира. Мені ніяково,

я відвертаюся, вдаючи, що хочу в останній раз помилуватися крихітною батьківщиною весляра, її високими травами і низькими деревами у кристалих капелюхах, її майже голими усміхненими людьми, що через одного дивляться на мене зворушливо-зверхньо, ніби на молодшого братика. Прихворів, зблід, ну так... ви ж знаєте, які ми всі там, на великій землі, безпорадні.

А гарне місце, у такому б жити до смерті.. Білий пісок, блакитні хвилі, смарагдові зарослі, як у рекламі про усіякі насолоди, райські і земні, п'ятизіркові готелі, як на календарі за якийсь бородатий, давно минулий рік, який повісив у коридорі офісу життєрадісний сисадмін Толік. От би переїхати з офісу на сторінку календаря чи хоча б до п'ятизіркового...

Маленька фігурка відділяється від зеленої стіни рослин, виходить до океану, повільно, задумливо, як чорна шахова королева на білому полі, ступає по розпеченому піску, туди, де вода малює хвилясті лінії із терплячих піщинок — чорношкіра богиня з тілом, що зводить із розуму навіть на відстані самим своїм існуванням. Вона ж, мабуть, тужливо вдивляється в далечінь, ця юна дівчина, що я її бачив у хатинці вождя... Вона ж, мабуть, думає щось романтичне, дівоче, що мені й уявити було б складно, бо що розбереш у тих дивних розповідях про метеликів у животі — що за метелики, що вони роблять там, у животах наших жінок...

Я не знаю і я трохи запізнююсь — запізнююсь випити «ліки», білу таблетку легковажності, що дасть мені змогу якщо не осягнути, то доторкнутися, відчути тріпотіння крил крізь тонку шкіру довгоногих красунь, що тільки й чекають на нормального, успішного чоловіка без дивних ілюзій. Я запізнююсь: щось далеке, страхітливе зтягує мене до себе з маленького човника, посеред Індійського океану, посеред тиші всемогутнього голубого зітхання, що несе мене далі від мрії, від чорної дівчини з великими грудьми, ймовірно, великим серцем і метеликами, яскравими тропічними метеликами в животі, що тріпочуть крилами на мою честь, десь там, у ній... Я запізнююсь.

Розділ 18. Мідан Тахрір

— Сину, одягни оце. Заради Аллаха, одягни.

— Що це? — буркнув Ахмед.

Ахмед супив брови, дивився зверху вниз на батька, що троху нижчий на зріст, худорлявіший і взагалі виглядає мілко і немічно поруч із войовничим сином.

— Бронезилет, саморобний... Я готувався. Не такий надійний, може... Але там ті ж металеві пластини, все, як...

— Батьку, ти що? Це мирний протест!

— Ахмеде... Іншаллах, він буде мирний, але...

— Так і буде! Ми мирні, розумієш? Салех навіть іде!

— Який Салех?

— Викладач з університетських курсів.

— То хай він тебе навчить! — я спалахую. — Ахмеде!

Не буває мирних демонстрацій проти диктаторів. Їх будь-що перетворюють на побоїща. Ти й незчуєшся, як жбурлятимеш каміння, а у відповідь летітимуть гумові кулі!

— Але ми не піддамося на провокацію!

— Сину, прошу тебе, одягни... Або не ходи. Прощу.

Дарма я це сказав — син кричить на мене, мій Ахмед, мій маленький хлопчик... Він виріс, виріс хорошою людиною, чоловіком! Але який же він наївний! Як же він вірить у те, що можна змінити країну революцією. Не буде так. Якщо й зміниться на краще, то не швидко. Мій хлопчик,

утілення тих романтиків, що революції роблять... Змилуйся над нами, Аллах.

— Не ходити? То ти один з них?

Мені страшно. Так страшно. Не за себе — за сина, і ще за інших, чужих синів, не моїх, але від того не менш дорогих — для когось, для їхніх батьків, а значить, і для мене. У мене не вистачить бронешилетів на всіх. Так, я готувався. Я з грудня приймав сигнали SOS із сусіднього Алжиру, з Лівану, Йорданії, тепер я плакав разом із батьками тих дітей, що палили себе, як Буазізі — так безглуздо, так боляче. Я не поїхав, щоб приєднатися, ні в рідний Туніс, нікуди — не знаю, чому. Може, я занадто старий, щоб вірити революціям? Я чекав. Я молився. Але сьогодні Єгипет — мій дім, і Каїр — мій дім, бо це дім Ахмеда і його матері Лотфії. І вибір зроблено — моїм сином. Вибір правильний, гідний. Напевно... Але для мене він, цей вибір, як винесений вирок. Так шкода, що не можу вмовити його одягнути жилет.

Вибір зроблено ними, молодшими, нашими синами. Вирок. І ми йдемо ранішнім Каїром, зустрічаємо знайомих, кличемо їх із собою.

— Навіщо?

— У тунісців вийшло. І в нас вийде.

— Розганяти ж будуть... — бурчать, недовірливо дивляться спідлоба згорблені, зігнуті злиднями городяни.

— Якщо нас буде багато, то не будуть, — брешу я, впевнено дивлюсь на сина — ну, правда ж?

— Будуть, але не розженуть. Не зможуть, — запевняє мене Ахмед, і я пишаюся ним у цю мить і ще більше боюся

за нього.

Я знаю, бачу майже, як у цю саму секунду сидить біля вікна Лотфія. Вона просилася з нами — я не пустив, пояснив, що не витримаю: досить із мене хвилювань за сина. Досі до різноманітних активісток режим Мубарака був іноді жорстокішим, ніж до чоловіків. Ці проплачені мерзотники, ці найманці, що нападають на жінок — хіба може так бути далі? Хто це зупинить? Хто зупинить Мубарака? Невже ми? Ми. Іншаллах.

Страшно.

На площі Тахрір так мало людей і вже є поліція. Невже наші не прийдуть? А поліцейські вже знали, що насувається — із наших же повідомлень у соціальних мережах.

— Нічого, прийдуть, — кажу сину.

Ми проходимо через скверик, повз пам'ятник Умару Макраму, борцю за нашу свободу — чую себе єгиптянином. Успіх Умара надихатиме нас тепер, та натхнення навряд чи здатне захистити. Чомусь згадую, що Умар випускник того самого знаменитого університету Аль-Азхар, де хоче вчитися мій запальний Ахмед — дивно, між ними майже два століття, а мусульманська духовна академія жива... Далі думки летять далеко, і поки доходимо до Єгипетського музею на площі, встигаю передумати все на світі, про сина Валерія, якого загубив і ніколи вже не виховаю мусульманином, про Ахмеда, якого виховав, можливо, занадто добре, аж до нівелювання небезпеки своєму життю, про Лотфію і її теперішні труднощі з сином, моїм молодшим сином — ніяк не звикну, що у мене тепер двоє синів.

Може, в Аль-Азхарі Ахмеда навчать розуму? І як далеко може зайти хлопчикова віра? Йому не подобається, що матір зберігає у домі свої фотографії, особливо ті, де вона у Венеції, у легкому вбранні, зовсім скромному за європейськими мірками, та й за мірками того Єгипту, у якому жили й виховували Лотфію батьки, цілком пристойному. Я казав Ахмеду, що сам ректор університету Аль-Азхар нікабу не схвалює, вважає таким, що зі справжньою мусульманською вірою має мало спільного, та Ахмед молодий і гарячий, на його думку, пристойна жінка не має всім показувати обличчя. Гарячує, не вірить ні нам з Лотфією, ні навіть шейху Тантаві^[11]. Раніше, у 70-х, думав, що західна культура врешті поглине Єгипет, але, видно, єгиптяни злякались цього настільки, що впадають у інші крайнощі. Нічого, Іншаллах, у Ахмеда це минеться, і лишиться спокійна розважлива віра. Іншаллах... Наша родина завжди була прогресивна, хоча й бідна. Її ж, Лотфію, і назвали на честь жінки, яка символізує боротьбу за рівноправ'я жінок. Давно, на початку минулого століття, у цьому ж великому місті Лотфія Ель Наді обманювала свого батька, кажучи, що йде на заняття — а сама... йшла на заняття, на заняття у льотній школі. І тяжко повірити: єгиптянка кружляла небом у той самий час, що й знаменита американка Амелія Ерхарт, про яку тепер, здається, навіть фільм зняли — тільки і тепер моя кохана дружина Лотфія мусить одягати хіджаб і побоюється ходити темними вулицями Каїра сама. Мені не зрозуміти цього у майже рідній для мене країні. Я, мабуть, занадто зіпсований, відірваний

від коренів. Я б хотів, щоб і Ахмед зосередився на тому, щоб отримати світську професію, щоб поїхав навчатись за кордон, щоб став громадянином світу — як мріяв, і, може, не так уже й даремно, я. Фотоапарат і жага до пригод зробили мене громадянином світу майже безкоштовно. Я боюсь, що середовище Аль-Азхару зробить сина прихильником традиційних течій, занадто традиційних, настільки, що матірховає ті фотографії з Європи назавжди у темній шафі для мотлоху. Чи ні, нехай син вчить, що йому заманеться — нехай би лишень усе це не наражало на небезпеку.

Прибиваємось до маленької групи, що кучкується на площі біля музею. Я озирюсь, все так спокійно, що мої благання надягти бронезилет видаються маренням старого маразматика. Майже всі з тих, кого можна назвати в Єгипті середнім класом, майже всі користувачі фейсбука. Майже — троє хлопців поруч кажуть, що почули про демонстрацію від знайомого, і ось прийшли... Вони передавали заклик багатьом своїм друзям, з уст в уста, — ще прийдуть. Не можуть не прийти. Простий люд не може більше терпіти. Брата чийогось найліпшого друга того тижня забрала у відділок поліція — ні за що. Закидали, що в рюкзаку знайшли наркотики — брехня. Били і вимагали гроші. Ледве відкупились. Хіба це життя? Ми всі киваємо. Все-таки з нами, фейсбучними фейсбучниками, так не чинять. Але і ми погоджуємось — ні, це не життя. Більше так не буде.

Приходять жінки, у хіджабах і без, — студентки, мабуть.

Симпатичні і серйозні. Говорять по-діловому, про музей поруч, обговорюють, що в будь-якому разі в музей не мають потрапити ні феєрверки, ні пляшки, нічого — щоб навіть одне віконечко розбите не було. Там, у музеї — скарби Єгипту. Хороші жінки, хазяїновиті, правильні. Ахмед, здається, не має до них претензій, зараз усі єдині, і не в останню чергу, тому що з трибун уже лунає патріотичний хіп-хоп, і настрій що треба, і здається, можна не лише режам, а й гори звернути, і Єгипет розквітне, і весь арабський світ.

Поки говоримо, я не помічаю, що за мою спиною приростає людське коло. Озираюсь — а нас вже далеко не купка, ми — натовп, ми — Мідан^[12], і я в центрі, посередині моря людей. Тривожно вдивляюсь у Ахмеда, як він слухає, як стискає кулаки, і напружуються м'язи обличчя, перетворюючи мого маленького хлопчика на якогось дорослого воїна з давньоєгипетських сцен. Я не хочу війни. Так, не хочу війни. Іншаллах, все буде мирно, як вірить Ахмед.

З'являється мегафон. Гасла лунають голосно, натовп реве, так що говорити стає тяжко.

«День гніву!» — каже хтось у мегафон. «Геть Мубарака!» — реве натовп. Єгипетські прапори усюди, поки що спокійно на площі, але так неспокійно на душі.

Ми з Ахмедом намагаємось протиснутись до одної з бокових вулиць. Але на півдорозі нас підхоплює людський потік, несе і несе кудись... Я не розумію, куди, я ж насправді не каїрець... Так триває довго, не знаю скільки. Лише відчуваю руку Ахмеда в моїй руці. «Геть Мубарака! Геть

Мубарака!» — кричать голосно, і Ахмед теж кричить. «Є-гипет!» — Ахмед же наполовину єгиптянин, по матері. Кричу теж. Раптом я чую постріл, і страх накочується на мене, як і натовп. Хтось кричить «Вперед!», але багато хто відступає назад. Постріли... постріли...

** * **

Я прокидаюся, бо пече. Пече розпечений асфальт і спалена шкіра. Наді мною сяє яскраве сонце... я озираюся... сонце порту Коломбо. Співчутливий консульєрець просто лишив мене тут. А де... мої речі?

Я обертаюся на неприємний скрипучий звук — хтось виходить із дверей чи то крамнички, чи то ресторану... Непоганою англійською пояснює: мене лишили під парасолькою торговки фруктами, але день закінчився, і вона пішла, лишивши їм мої речі. Не хотіла будити. Я хочу здивуватися, як це торговка фруктами не присвоїла собі мій рюкзак, із мобільною і грошима, але ж це якимось незручно. Значить, розуміється консульєрець на торговках; а може, вона — просто одна з тих, хто проковтнув білу кульку і втік з їхнього дивного острова?

У рюкзаку все на місці, і маленький целофановий пакетик із найціннішими у світі ліками — для мене.

У кафешці мені приносять води — здається, безкоштовно. Кажуть, вони хотіли викликати лікаря, але

людина, яка принесла мене, сказала, що я просто втомився. Вони такі довірливі, ці цейлонці, як діти... Їм би труп отак принесли чи вибухівку у рюкзаку, то вони б і це схавали? Ні, ми, українці, інші.

Склянка води. Біла кулька. Ну ж бо!

А що я бачив там? Тарек... постріли... страх за сина... Він зараз там сам, мій Тарек. Кулька нікуди від мене не дінеться.

— У вас є вай-фай? І.. зарядка для ось такого телефону?

Дивно, але було все.

Шукав новини — Інтернет наче бавився зі мною у хованки.

Смілива площа Тахрір справді зібралась. Вона здавалася хвилиною, а виявилась цунамі. Сьогодні вже загинуло троє, і один поліцейський. Я намагався знайти прізвища — хто, ну скажіть, хто загинув? Журналістам, здається, було байдуже. Троє та й троє. Я не полишав пошуків, пробував то той, то інший пошуковий запит зі словами «смерть», «революція», «25 січня». І чомусь те посилання привернуло мою увагу — та ні, я знаю, чому — тому що мережа грала зі мною в шаради і тому що там було про самоспалення...

Дивно, але саме двадцять п'ятого січня, рівно сорок два роки тому, ховали якогось чеського студента... У статті ще було щось про боротьбу із тоталітаризмом, щось про європейські цінності, щось про єдність... Не знаю, чи чули чехи про те, що відбувалось у Тунісі,

Єгипті... Мабуть, чули. Мабуть, вони, як ніхто, розуміють, раз був у них цей Ян Палах, якого ховали двадцять п'ятого січня.

Склянка води, і целофановий пакетик, закручений так, що й не видно, що в ньому не біле не-знати-що круглої форми, а сама ясність і гострота розуму. Ніяких зайвих думок і паралелей. Ні Мухаммеда, ні Яна Палаха. Але ж перед Тареком я в боргу? Не перед цілим світом, ні, а саме перед Тареком. І не схоже, щоб у мене прямо вже їхав дах. У мене, мабуть, ще є час. Вилікуюсь трохи пізніше.

Я написав Тареку повідомлення — ні про що, просто вибачився, що не попросився, і обережно заховав целофановий пакетик у рюкзак — взяв час на роздуми. І на єгипетську революцію.

Я жив з Тареком до лютого. Я не забував про нього у літаку на Москву, і коли чекав у Шереметьєво літак до Києва, і коли вертався в порожню квартиру, і коли відкривав спорожнілі шафи, де раніше був одяг Алли, і коли прийшов до офісу і почув, що мене звільнено за прогули і зірвані зустрічі, і коли гортав інтернет-сторінки — у пошуках нової роботи і новин *звідтам*.

Новини були погані, я знав і так. Щось змінювалося на площі Тахрір. Дивні політики, не кращі за тих, що при владі, виходили на сцену, говорили дивні речі... Закликали до чогось іменем Аллаха. А гарячі хлопчики підуть та й загинуть, і чекатимуть їх райські гурії, але ж гурії дочекались би їх і за півстоліття, доки б ті прожили

життя і залишили по собі синів. Гурії чекали б, а матері плакатимуть уже сьогодні чи завтра.

Я хотів здаватись нормальним, але тема Єгипту, випадково чи ні, все ж спливала в розмовах — з Агунікою, Вамбою та навіть якимось дивом із начальницею ЖЕКу (в моїй сталінці потік дах, тож довелось їти знайомитися). Тоталітаризм у моїй країні ніби пав, але начальниця ЖЕКу, очевидно, давно не читала новин. Можливо, вона думала, що раз будинок назвали сталінкою, то й порядкувати ним можна відповідно... Я зауважив щось про те, що навіть в арабському світі «весна народів», а ці порядки... Ой, краще б мовчав.

Вамбо переживав — але навіть він, наполовину араб, хоч і не знає ні слова арабською — вважав те, що відбувається, наслідком гарячої арабської вдачі: «Навіщо насильство? Мені аж незручно за них. Можна ж мирним шляхом змінювати країну. От у нас в Помаранчеву революцію все мирно пройшло».

«У нас» — все-таки Вамбо стовідсотково наш.. Він писав щось батьку у цьому стилі — я знав кожне написане слово, бо я перекладав. І я знав кожне прочитане слово, бо я читав разом із Тареком, всередині Тарекового болю. Ні, вони не могли порозумітись.

Агуніка туди ж, казала про мирний протест. Я нагадував їй про те, що випадково дізнався, бо я не професор історії — про самоспалення чеського студента. Потім про взяття Бастилії врешті-решт. Агуніка

не чула.

Але ж я був там! На площі Тахрір! Може, араби інші й «не такі цивілізовані», як Агуніка, і «вони там всі дикі мусульманські екстремісти в тих країнах» — як розсудливо заявила начальниця сталінського ЖЕКу. Може, й так. Але принаймні один, Тарек абу Валерій (бо все-таки правильно так, а не Тарек абу Ахмед, адже нарікають за первістком), принаймні Тарек абу Валерій достатньо цивілізований. І він там, на площі. І він не збирається йти. І вихований ним син не збирається йти тим більше. Я не знаю, чи прийшов би Тарек на площу Тахрір, якби не Ахмед, але, прийшовши, я знаю, що він уже не збирався йти — з багатьох причин: наприклад, тому що, якщо вони відступлять, Єгипет так і лишиться стояти на місці, людей так і будуть принижувати, бити в поліції, як Халеда Саїда, бити на площі, як будь-кого з них. Ні, сказати правду, він одразу ж пішов би геть і повернувся б у рідний Туніс — от хоч би крапля вагання від Ахмеда. Але юний син не вагався, тож батько запевняв себе, що воно того варте, що оте Мусульманське Братство^[13], організація, по правді, сумнівна, лише допомагає повстанню, але не присвоїть собі народної перемоги.

А потім прийшов той день... Було кепсько, дуже-дуже кепсько... Я лежав на дивані і скубав короткими нігтями дбайливо підібрану Алкою декоративну подушечку, зминав її, обнімав, тримався за неї, як за острівець реальності...

І біг-біг-біг крізь натовп. Знайти. Ахмед. Син. Ахмед. Хлопчик. Сьогодні знову буде наступ армії. Тато Тарек знає, йому дзвонив давній друг, що має ще якогось друга, який має друга... Одне слово, буде наступ, страшніший за інші. Мубарак ладний на все. Він зрозумів: або він, або ми.

«Геть Мубарака!»

Третього не дано. Або він, або ми.

«Геть Мубарака!»

Ахмед! Сльози котились по обличчю. Мені уже майже шістдесят, немало. У мене більше не буде синів. Одного я втратив одразу, цього я не можу, не повинен. Що скаже Лотфія? Ні, як я їй скажу, якщо...

«Геть Мубарака!»

Я не казав Ахмеду, знав, якщо скажу — син буде у перших рядах. Але наших ключових не попередити не міг — хай знають, хай якось підготують людей, хай жінки лишаться вдома і не йдуть на площу. Ахмед, мабуть, взяв, бо пішов, нічого не сказавши, ще вночі. Які були очі у Лотфії! Я ж сказав їй, що ми нарешті побудемо вдома, бо завтра буде щось зовсім страшне. Навіщо сказав?

Танк їхав на натовп. Я побачив його ще здалеку. І я біг-біг-біг. Я вже не сподівався знайти Ахмеда. Хтось кликав в атаку, і — я знав — Ахмед почує і прийде, і ляже під танк, але ні! Нехай не вони! Нехай я! Бо мені майже шістдесят років. Я якось видерся вперед, зірвав із себе стрічку з кольорами Єгипту — червоний з чорним, як любов із журбою далекої України, а ще білий, колір попередньої революції^[14] — я розмахував нею, як прапором. На мене! На мене! У мене

є два сини, мені вже можна вмирати. На мене! Мені не буде боляче! Дякую тобі, Костю...

Боляче було мені. І порожньо.

Я сів за комп'ютер, і написав йому у фейсбуку — Тареку абу Валерію чи Тареку абу Ахмеду — однаково. Я написав йому, що поясню Вамбі, чому він зробив так, а не інакше. Я ще не знав, що Вамбо навчиться сам.

П'ятий, Шостий і Сьомий

Вони так і проходять у літак, у покривалах, винесених співробітниками аеропорту. Вона — юна дівчина, із формами, що встигли звабити інших пасажирів ще до того, як метушливі співробітники винесли чим прикритись. Він — високий смаглявий чоловік, схожий... схожий на вождя якомось давнього племені.

Стюардеси показують їм, як користуватися ременями безпеки. Дружини пильнують, щоб чоловіки не оберталися — дівчина зовсім не соромиться, і покривало іноді сповзає вниз, і вождь робить ледве помітний знак рукою, нагадуючи їй про незвичні для племені поняття пристойності. Зрештою йому набридає, він встає, дістає з верхньої полицки свій чорний дипломат, витягає з нього білу акуратно складену сорочку і подає супутниці.

— Куке, — каже вона.

— Кеку, — каже він.

Потік пасажирів продовжує іти по салону.

Арабська жінка у фіолетовому з білим хіджабі зупиняється, озирається розгублено, не хоче йти... Вона роздивляється все навколо здивовано, а потім, ніби змирившись із чимось, опускається на найближче вільне місце, дбайливо розправляє на колінах білу блискучу тканину.

— Ви не бачили мого Тарека? — з надією дивиться знизу вгору на красунечку-стюардесу.

— Я перевірю, чи він є у списках пасажирів, мадам...

— Лотфія.

— Ще раз, як ім'я особи, яку ви шукаєте?..

Частина III

Розділ 19. Під знаком спокою

Коли не стало Тарека, а уряд Єгипту здав свої позиції, я закрити ноутбук і підійшов до вікна. Була весна, і не жовте листя, як того далекого дня осені одна тисяча дев'ятсот вісімдесят дев'ятого, а білі пелюстки зі старої груші кружляли у дворі поміж розвішаної білизни і кленів, розцвічених зеленими сердечками новонародженого життя. Я заплющив очі: не може бути, тепер ніхто не вивішує білизну отак, на видноті, не показує сусідам милі простирадла у рожевий горошок чи запрано-голубі квіточки або й просто білі, як оці, — тепер усі вдають, що простирадла в них лише шовкові, вишукані, пропахлі парфумами і довгими непересічними любощами. Розплющив: прості білі простирадла і далі безсоромно теліпалися на вітрі — вітрила посеред яскраво-зеленого моря, такого ж чистого, як чиясь свіжовипрана одежа. Я відчув: це саме те, що потрібно й мені — очиститись. Від непотребу, від зайвих думок. Білим-білим стану, чистим-чистим...

Мій скарб зберігався там, де колись поклала сіру коробочку бабуня. Ні, звичайно, пенал був новий, з темного дерева, замовлений у солідній фірмі, але стояв на тому самому місці. Я покрутив кульку в руках —

спасительку від усіх моїх бід (чи то не моїх?), білу малесеньку кульку.

Певно, потрібно запити склянкою води. І вірити, вірити, вірити — доки не подіє. Я заклав кульку подалі, аж під горло, щоб точно, щоб гарантовано. Ковтнув кілька разів, але вона наче застрягла.

І я запанікував — може, не варто було?

Спробував два пальці — ніколи в мене цей трюк не виходив! Лиш неприємно, а нічого назад не йде. Господи! Я метушився по квартирі, як поранений звір. Спасіння застрягло в гортані і не проходить, і болить всередині, і страшно, ніби втрачаєш щось, хоча ж навпаки мав би набувати — набувати нормальності, чистоти, радості врештірешт.

Здається, задзвонив телефон чи щось таке, не можу сказати точно. Щось вивело мене з того панічного стану.

«Стоп, — сказав я собі. — Усе добре». Голова була чиста. У горлі більше ніякої грудки. У голові більше ніяких дурниць. Здається, спрацювало.

І справді. Моє життя стало прекрасно-нормальним, чи, можливо, воно знову здавалось мені таким. Я менше кури́в, пив лише на свята і на корпоративах. Мені знову захотілося сексу, тож я подзвонив Аллі. У неї був інший, але я готовий був її зрозуміти — з собою ненормальним, застиглим десь посеред площі Тахрір, у іншому просторовимірі, і я не хотів би бути — тому і випив таблетку, щоби не бути... Тож я подзвонив. Алла жила на зйомній квартирі, десь на Виноградарі, і довго-довго

добиралась до роботи в центрі. Вона поскаржилась на це, а потім запитала, чи зовсім пропали мої «бзіки». Після ствердної відповіді подихала в трубку і сказала, що вона мене взагалі-то любить і зараз приїде.

— Я чекатиму.

Я прибрався до її приходу, поставив на стіл те, що було (взагалі-то, вівсяне печиво і фісташки до випитого позавчора пива), став під душ (не забуваючи, чого ж я, власне, затіяв дзвонити Аллі). Алла їхала довго, аж з Виноградаря, і, як виявилось, ще й витратила багато часу на збирання речей — видно, я був їй не таким поганим чоловіком, а може, просто з Виноградаря так складно добиратись щодня до центру. Як би там не було, години мого чекання були винагородженні — мився не дарма.

Тож життя знову набуло сенсу, правильного, людського, такого, який можна відчути тільки шкірою, на язиці чи викидами ендорфіну у кров.

Ми навіть вирішили поїхати десь цього літа. Звичайно, не до Єгипту. Чорногорії або Болгарії. Може, до Туреччини? Може, й так.

Я був хорошою людиною, я платив податки, я дивився футбол, особливо Євро-2012. Ми з Вамбою набрали багато пива, нашого, українського, затарились різними смаколиками, Алла спекла піцу. Наші виграли у першому матчі! Боже, як я радів. У новинах було ще щось, крім Євро. Та я справді змінився — я не слухав, і не слухати було легко. Це взагалі природно — не слухати новини.

Немає такої потреби у людини, навіть Маслоу ніде не прописав її у своїй знаменитій піраміді. Хіба що почуття своєї безпеки сильніше, коли десь іде війна. Щось таке я тепер відчував, коли брудні солдати перебіжками пересувались посеред звалищ каміння і палили з автоматів — у когось, хто був поза кадром.

Арабська весна крокувала Африкою, з прапорами і калашами.

— Дикуни, — казала Алла і перемикала канал.

Потім знову прийшла весна, і в Бостоні повідривало ноги декому з тих, хто майже здійснив свою мрію і добіг марафон, і було в цьому щось огидно-лузерське — скалічити тих, хто хотів бігати. Я відчував це особливо, тому що сам тепер періодично бігав ранком — нічого з цього мого бігання не виходило, ставало ліньки, псувалась погода, косо дивились сусіди-алкоголіки. Але те, що покалічили тих, хто пробіг аж цілий марафон, резонувало із чимось. Тільки це було нормально, у межах норми. Зрезонувало, і пішов собі снідати, закрутився — забув назавжди.

Восени на Філіппінах — тайфун, а в Єгипті відновились протести. Нічого єгиптянам не вдавалось, все марно... Президент, якого хвиля революції підкинула на самісіньку гору, був тепер заарештований, диктори казали, що він вбивав мирне населення, режисери давали в ефір страшні картинки. Дарма Тарек кинувся під танк чи під що там він кинувся... Хоча хто знає?

Десь я читав (в Інтернеті?) притчу, мовляв, отримав

селянин коня — всі заздрили, а він лише: «Не знаю — добре це чи погано». Син його впав з коня, лишився кульгавим калікою — всі співчували, а він лише: «Не знаю — добре це чи погано». Прийшла війна, і всіх забрали воювати, крім його сина. І знову всі заздрили, а він лише... Ну, ви, мабуть, здогадались самі. Я хотів саме так і думати, не виносячи вирок, і про смерть торговця фруктами, що стала каталізатором арабської весни, і про смерть друга, що роками водив мене вуличками Венеції, а напоїв чаєм лише раз у житті. Я був нормальним, не подумайте, ніяких симптомів моєї «хвороби» — просто менше міряв своєю міркою, більше намагався зрозуміти, багато читав і прислухався тепер по-іншому. Я, здається, став навіть менш цинічним, бо сам вирішував тепер — співчувати чи ні. Накопичував гроші — не тому, що хотів щось купити, а просто тому, що не спішив витратити, і, якби не Алла, мабуть, міг би прожити зовсім скромно. Всі великі витрати — від неспокою, а я собі спокій купив... невеличкою білою кулькою.

Мій маленький світ вибудовувався навколо мене, як фортеця. І фортеця ця мала лише маленькі отвори-бійниці, щоб виглядати назовні і хвацько відбиватись від тих, хто підходить занадто близько, маленькі-маленькі бійниці, та ще й дивні, з товстими віконницями (де ви бачили бійниці з віконницями?) — раз, зачинив, і немає чужої біди, і горить лампа у вітальні, і полиця книжок, і коньячок, і дружина у пеньюарі. Спокійне життя

буржуа, так виходить?

А потім, одного вечора, Вамбо зателефонував мені, захеканий.

— Я йду по Городецького. Тут в центрі все так, як і передають! Дзвоню, бо моторошно якось... Міліції тьма! — шепотів він. — Стоять рядами, зиркають, як дикі звірі. Заметуть — ніхто й не вступиться.

— А куди ти йдеш? — ошелешено питав я.

— Не кричи! — лякався Вамбо. — Та по тебе поки що. Але треба на Михайлівську площу.

— Навіщо?

— Студентів вночі розігнали, побили, як цуценят... Деякі в соборі, кажуть, сховались. Треба йти.

Він замовк, мабуть, злякався, що почують.

— Я приїду по тебе, — видихнув.

Я нічого не сказав дружині. Лиш стояв і дивився у свій двір, той самий, із дорогою, на якій колись раз у раз зупинялася швидка — будинок був повен пенсіонерів — тепер усе рідше і рідше. І білизну ніхто у дворі не розвішує, і припарковано лиш круті тачки, переважно чорні, чорнючі тачки-фортеці, у чиїх хазяїв, мабуть, і всередині фортеці, як у мене, — зручно відстрілюватись від тих, хто лізе в душу, цього ж не любить не лише Володимир Семенович.

Доріжки у дворі змінили свої напрямки, нові пролягли до кіосків і магазинів, а старі, ті, що вели раніше до зниклого круглого столу, де хтось колись грав у доміно, позаростали. Тільки дерева залишились

і змужніли, ніби готуючись відбивати удари долі — але все так само втрачають листки, ніби так і треба — бо й справді треба, і було б помилкою лічити ці їхні втрати — один, два, три — листя летить та й летить, падає безкінечно, щоосені. А дерево лишається. Так і народ, і ціле людство залишається і росте, готуючись відбивати удари долі, — незалежно від кордонів, що змінюються, як лінії доріжок у моєму дворі, незалежно від краси візерунків на одному-єдиному листочку, незалежно від долі друзяк з однієї з ним гілочки — один, два, три — лети собі, красунчику, лети, розумничка. Ніхто не рахує. Для чого його, кленовий листочок, пам'ятати? Щоб закарбуватись бодай у чийсь пам'яті, треба таких піруетів витанцювати, поки опустишся на асфальт — але там все одно змішаєшся з іншими мерццями, тихо приймеш відбитки чужих чобіт, що змінять твій унікальний малюнок з химерних тонких прожилок. Опале листя тьмянішатиме, пахнутиме волого-терпко, омиється дощами і вкриється снігом, сіпаючись під вітром, приймаючи сніг із вдячністю, так, як змерзлий старий натягує ковдру — поки не приїде його швидка.

Лотфія казала правду, рахувати листя — божевілля. Бо родиться воно само, шелестить і зеленіє гарно — але собі на втіху, і вмирає — завжди. Без ліку того листя.

Дерево лишиться. За дерево треба боротись, не давати зрубати, як вишневий сад, хай там як промалювались доріжки у цьому десятилітті, хай там як лягли прожилки на твою кленову долоню.

Вже за півгодини Вамбо був на моїй кухні. Канарейкою продзвенів у двері, і Алла заклопотала, забуркотіла щось про те, що я мав попередити.

— Відсунься! Крихти хоч змету!

Алла заварювала чай у фарфоровому заварничку моєї бабусі, а Вамбо, збуджений, пояснював нам, що сталося, галасував, здіймав руки... Виходило так, що ми з Аллою, як якісь діти малі, — не розуміли чогось очевидного зовсім. Насправді ми розуміли. Все-все розуміли. Просто це перелом дійсності, вивих часу, який — хіба не цього хоче від нас Вамбо? — нас кличуть направляти до Михайлівського собору. Тож ми, природно, заперечуємо, хитаємо головами, а він тихо кричить — так-так, саме тихо і саме кричить, так буває:

— Ми ж прокинулись в іншій країні. Ми ж думали — ми вільні! Демократія! Права! Але ні! Ми ніхто! Держава може отак взяти і побити, принизити... Там дівчат били! Кажуть, навіть вагітна одна була! Ми ніхто...

Ми презиралися з Аллою через стіл. Я боявся, що вона думає про мого друга оте принизливе «дикуни», що вона зазвичай озвучувала щодо єгиптян, сирійців, лівійців і взагалі всіх південніше Сицилії та східніше Єкатеринбурга. А я думав про інше. Про те, що з Вамбою відбувається щось ненормальне, що не може людина, яка от-от відкриє свою омріяну автомайстерню, серйозно просити мене піти з ним туди, де нас може схопити міліція і, як він і каже, — побити, принизити, покалічити... Ні, я намагаюсь вірити у чесних міліціонерів — я задля

цього передивився купу американського лайна про копів. Але ж всяке може бути. Звичайно, я не тендітний блідий хлопчисько, який виріс під бабусиним крильцем, — ми з Вамбою пережили дитбудинок — пережили б і знайомство з правоохоронними органами. Але хіба Вамбо не хоче забути це все, як жахіття, і ніколи більше не бути жертвою? Можливо, він просто не розуміє, не уявляє? Вамбо ж не був на площі Тахрір, у шкурі людини, яка не знає, чи жива її рідна дитина, людини, яку чавить багатотонний залізний звір.

— Вамбо, вибач, я не піду...

— Тобто?

— Ну, я не можу. Я... — збирався збрехати, що зайнятий, натякнути Аллі — а вона б підіграла. — Я не думаю, що воно того варте. Твій батько теж вірив... чи, може, не так вірив, як хотів підтримати і захистити молодь і найбільше твого брата. Але ти ж знаєш, чим все закінчилось.

Вамбо і правда знав. Ми обидва два роки спостерігали — Вамбо із сумом і розпачем, я з напускною байдужістю, — як на виборах після революції до влади прийшли ісламісти, як потім почався новий виток протестів, уже проти новообраного президента Морсі, як знову лилася кров, і вже навіть мені не вірилося, що не марно — чи то через дію білої кульки, чи то просто повірити в це після всіх жертв, що я бачив майже на власні очі, було неможливо...

— Послухай, це питання гідності. Або ми скот, раби,

або ми піднімаємо дупи з диванів і йдемо на майдани.

— Так, Тахрір Мідан...

— Що? — не розчув Вамбо.

— Так, пусте. Досить уже молоти дурниці, — втрутилась Алла, і як же я був радий, що втрутилась.

Алла могла б зробити кар'єру в політиці. Я досі не можу пригадати, про що вона повідала — останніх подій це не стосувалось, — але вона так заморочила голову Вамбі, що нікуди ми того вечора не пішли. Коли Вамбо попросився, заспокоєний Аллою і трохи напідпитку, я зачинився в кімнаті і продивлявся новини, сайт за сайтом, якісь трансляції, «Громадське» телебачення — ніколи про таке раніше не чув, але тепер усі посилання, здається, вели до нього, як дороги до Києва. Я прокручував новини, доки не запаморочилось у голові, а потім заснув із твердим рішенням більше новин не читати, і всю ніч мені ввижалися дзвони Михайлівського, і я затуляв вуха, і накривався з головою.

Наступні тижні я старанно вдавав, що нічого не відбувається. Перехожі із жовто-блакитними стрічками дратували мене, майже як раніше дратували швидкі і благодійні скриньки з поганої якості фотографіями і прізвищами тих, кому потрібні гроші. Гроші я кидав — гривень до двадцяти, і ставало трохи легше. Пасажири в транспорті взяли за моду обговорювати події, громадянки із торбами, повними гарячої їжі, не лишали сумнівів щодо мети своєї поїздки,

а оте співання гімну у метро... Я не співав. Бо заспівати — означало стати частиною цього. Вийти на площу, зі стрічкою чи без, піти крізь людей, кажуть, усміхнених і привітних, як ніде в Україні, поділяти їхню віру у те, що можна щось змінити.

Найгірше було, що і на роботі майже ніхто не лишився байдужим. Мовчала лише Агуніка, але я знав, що вона-то небайдужа точно. Але ми обоє не чіпали цієї теми — я попросив. Правда, після цього мого прохання ми просто не розмовляли. Я намагався раз чи два зав'язати розмову в скайпі — вона не мовчала, просто... відповідала так, що бесіда не клеїлася і в'яла сама собою, не як раніше. Вамбо зник. Він більше не дзвонив, а коли я спробував набрати його номер — мені відповіли стандартним «поза зоною». План продажів руйнувався — європейські клієнти боялись виходити на наш ринок, російські теж, українські — здається, були зайняті чимось іншим, і я підозрював недобре.

Словом, якби існувала таблетка від Майдану, я випив би і її. Але такої не було. Я з'їздив кілька разів на квартиру до Вамби — двері ніхто не відчиняв. Стукав до сусідів — вони нічого не знали, ніби чули нещодавно, як відчинялись двері, самого Валерія не бачили... вони ж не пенсіонери, щоб у глазок підглядати.

— А може, на Майдані він?

— А трубку чого не бере?

— Так, а чого ж брати, — засічуть же по номеру. Багато хто там не бере — або інший номер купують,

чистий, ніде щоб не засвічений, або просто на інші вулиці відходять, щоб подзвонити.

— А ну так, звичайно...

Я ретирувався сходами, забувши подякувати.

— Ой, а ви туди сьогодні не підете його шукати? А то я теплі речі хотіла передать... Вони, звичайно, нічого не змінять, лиш інших кровосісів на трон посадять, але мерзнуть же ж!

Мерзнуть же ж... Майдан обступав мене, оточував, ніби готуючись до штурму і цієї фортеці. Але це було не найстрашніше. Найстрашніше — коли з'явилися перші новини про знайдені у лісосмузі тіла. Чи тіло? Так, тіло, бо другого відпустили, здається... Два мученики — один мертвий, другий живий. Краще бути живим, я так думаю, а ще краще взагалі не ходити туди, де з тебе можуть зробити героя. Брати-росіяни дарма глузують: «Героям сала» — це неправильно, бо героям сала не дістається майже, і про це їм теж треба знати (вони й знають, судячи з усього). Справжні, «трушні» герої, як сказав би сисадмін Толік, врешті-решт гинуть, і їм дістається лише слава, а сало їдять такі, як я, спокійненько собі, на дивані.

Господи, і от почалося — вбивства, а всі запевняли, що в нас так не буде чи буде не так... Що ми ж не араби, ми зовсім інші, як інопланетяни, і у нас все мирно, мирно... Я й не кажу, що однакові. Але десь я це все вже чув. Плітки й новини — не відрізниш — ширилися й про інші трупи. Ні, серед них не було Вамби. З його характерною зовнішністю сумніви розвіялись би одразу,

всі провладні видання одразу написали б про захопленого арабського терориста, як мінімум, але якщо так... і якщо я його так і не знайду? Можуть же бути інші, ті, кого просто ще не знайшли, ті, хто не може повернутись додому сам, не може передзвонити єдиному другу...

Ті теплі речі, від сусідки Вамби, я так і не передав. Вони залишились лежати у коридорі безглуздим аморфним клунком, Алла побурчала трохи, як дізналась, що воно і для чого, а ранком — речі зникли. Та чомусь я здався — може, Вамбо справді там? І раптом без цих зниклих речей, що я взяв у наївної бабці, яка, вочевидь, перечитала забагато опозиційної преси, без цих речей Вамбо мерзне там — якщо він живий і просто стоїть десь там, на Майдані, чи живе в наметі, чи ходить додому погрітись іноді. Але там, на Майдані, — раптом йому холодно? Раптом закінчились теплі шкарпетки, а Вамбо — він же генетично не пристосований до морозу! Алла сказала, що я ідіот (так, ідіот, перш за все тому, що поділився з нею цими думками), бо Вамбо ж киянин. Чого йому мерзнути? Навпаки, мабуть, хтось приходить ночувати на його зйомну квартиру. Але я чомусь уже зациквився на цьому. Лежачи в ліжку, думав про те, що хтось нечужий сидить там, біля бочки, але тепла замало, і ногам все одно холодно, і дубіють пальці... Господи! Чи нормальна людина піде на той Майдан? Та на будь-який! Чи вони не розуміють?

Я ж знаю. Я знаю, чим це закінчиться. Я все це вже

бачив. Я все це проходив. Буде смерть — або не буде нічого. Навіть щоб врятувати людей від уявного пекла — і то хтось мусив померти, так мученицьки й безглуздо. Наймирніший з усіх мирних. І що з того? Той, головний мученик, збурич людські уми і заварив кашу на тисячоліття — в похідних вогнищах хрестових походів і у відьомських багаттях зварилась і википіла до гуманізму ця каша... А романтики, як той Ахмед, усе лізуть і лізуть, пруть і пруть, ніби можуть собою закрити прірву — та тільки падають у неї, і ось уже внизу гора з них, а прірва все там само, здається, така ж глибока. І Вамбо такий самий, як усі мрійники — мрійники взагалі всюди однакові, злодії і пройди різні, а мрійники однаковісінькі. Та як в Єгипті все закінчилося чортзначим, так і в нас буде... Хіба я не знаю? Хіба я не бачив цього? Хіба я не був там, на Мідан Тахрір?

Вамбо-Вамбо, де ж ти... Невже ти ночуєш в якомусь наметі? Ти ж платиш за зйомну квартиру, нормальну, майже затишну квартиру, як і годиться тобі, без п'яти хвилин порядному власнику автомайстерні. Хіба тобі є за що вмирати чи бодай мерзнути?

Ранком я відпросився з роботи — на Майдан. Відпустили, тільки здивувались, — здається, приємно здивувались.

— Станція «Театральна». Шановні пасажири, виходячи з вагонів, не забувайте свої речі, — каже знайомий голос.

— Слава Україні! — кричить незнайомий.

— Героям слава! — кричать, здається, всі, крім мене.

— Ты титушка, что ли? — запитує мене якийсь хлопець із навушниками довкола шиї, російською і недовірливо.

— Ні, я не титушка. Киянин я.

— А... за чистоту Києва? Я тоже киевлянин, но я на Майдане.

— Слушайте, я вже був на Майдані, ясно вам?

— Та... чего вы кричите? Все там уже были и...

— Ні, ви не розумієте, я вже був там, на майдані, і нічим хорошим це не закінчилось!

— А, вы про две тысячи четвертый...

Потік людей розділяє нас, і добре. Ні, я не про дві тисячі четвертий. Дві тисячі четвертого я майже не помітив... занадто зайнятий був продажем реклами. Ні, бував на мітингах навіть, але сприймав це все як фестиваль якийсь... Там не стріляли, і значить, не такого вже жахливого президента ми прогнали у дві тисячі четвертому. Жахливих так легко не проженеш. Ні, пане, я казав про Туніс, Єгипет, Сирію, Лівію... «А от, кажуть, Грузії все вдалося... Реформи...» — долітають до мене уривки фраз, ніби у відповідь. Дай Боже.

Я йду Києвом і ніяковію, бо не знатиму, що казати самооборонцям на вході до нього, українського Майдану, і не знатиму, що робити, і нічого не знатиму, і всім буде видно, що на цьому Майдані я вперше...

— Я не розумію. Всі чоловіки заводять коханок з простої причини — їм чогось не вистачає в дружині. А цей... з жінок ніби анаграму складає, і чого не заспокоїться, та й взагалі, чи потрібні йому жінки, я, навіть я, зрозуміти не можу.

— Що ви верзете? Яку анаграму?

— Ну як же? Ось, подивіться у кросворд сусіда.

Мініатюрна брюнетка витягує шию — навіть цей рух, характерний для допитливих тіточок, а не для мініатюрних брюнеток, вийшов у неї гідним самої цариці Тамар — читає вголос.

— АЛЛА — Алла, Лотфія, Ліза, Агуніка.

— Нісенітниця якась, — гмикає панянка, ледь-ледь хитається її блискуче і чорне, мов священний камінь Кааба, каре.

Та вона не мусульманка навіть — вірменка, і хто її знає, у що вірить, а що лише вдає, раз навчившись казати чоловікам те, що вони хочуть чути, а з жінками просто не розмовляти.

— І я кажу, нісенітниця! Це ж не в Алли, це у вас є все — краса, начитаність і до того всього — так звана «нормальність», про яку Костя так мріє. І навіть незрозуміло, чого він постійно до Алли повертався. Чому не одружився з вами? Аж до того дійшло, що тепер взагалі вас забув. Не знаєте?

— Не уявляю, про що ви, — знизує плечима цариця Тамар.

— Ну, добре, я розповім вам свою теорію. Костя

не хоче нікого любити, бо любити і співчувати — це, в принципі, одне й те ж. Не у його випадку, звичайно, але загалом, для тих, хто не так хворобливо ставиться до співчуття.

Вірменка знову гмикає, та чоловік продовжує, наче і не з нею говорить, наче і не цікава йому насправді співрозмовниця, міркує сам до себе:

— Він же обпікся Лізою, як Ліза окропом. Вона для Кості занадто добра, вона, якби дізналася про його здібності, то, може, примусила б його співчувати цілому світу. Або й, не дай Боже, змінити його. А світ... змінювати не можна, це як... як заборонити осінь. Тому хтось розумний і зробив так, що Ліза зникла.

— Хто така ця Ліза? І до чого тут я?

— Ви? Так, я думаю, ви ні до чого. Ви тінь Лізи.

— Що?

Та знову чоловік без обличчя не зважав на різкий тон запитання, продовжував:

— А от Алла, мабуть, тінь Лотфії. Знаєте, як людина несповна розуму, що вважає соковиті стейки занадто брутальними й дикими, а тому харчується самими лише біг-маками — а потім усе не так, і картопля фрі не смакує, і рак шлунка під старість. Так і Костя. Ніхто не пояснив йому, що нормальність — це міф, вигаданий маркетологами біг-маків. Існує лише ідентичність — своя або запозичена.

— Тінь, кажете... То я тінь якоїсь фантомної Лізи?

— Думаю, щось таке. Костя навіть дітей від вас

не хотів — від тіней діти не родяться, — жорстокіше, ніж це було необхідно, підтвердив співрозмовник.

— Не родяться діти? Якби ж то... У мене син дев'ятирічний від першого шлюбу. Але ви правду кажете: хіба Костя цікавився такими дрібницями про мене?

У людини без обличчя відвисає щелепа — ну не насправді звичайно, у переносному значенні, — але точно, відвисає.

Розділ 20. Майдан

Все не так, як я уявляв. Я йшов і не міг упізнати своє місто. Дуже давно, здається, у минулому житті, це був мій майдан, з маленької літери «м», місце, де ми гуляли з мамою, і я їв морозиво на паличці, і все навколо здавалося таким великим-великим, як країна, у якій я жив. Потім майдан став чужий, там поставили стелу ні в тин ні в ворота, глобус — купол гламуркуватого базару, яким тягала мене вихідними нещасна Алла: спочатку поахати («подивись, де скуповуються нормальні люди»), потім, коли справи пішли краще, — скуповуватись. Я взагалі забув про нього, майдан, не бував тут місяцями, а може, і цілий рік? І ось тепер...

Я повернув на Хрещатик із завмиранням серця. Хлопець із самооборони навіть не поглянув у мій бік, а мені все здавалось, що зі мною щось не так — от зараз хтось підійде і спитає, де ж я був стільки часу...

Я прийшов, коли вже сутеніло. І осяяне новорічними гірляндами наметове містечко здавалось мені чимось схожим на табір мандрівних музикантів, одночасно веселий і сумний, як доля майже будь-якого артиста — може, через дитячу карусель, що все ще не прибрали з Хрещатика, може, через яскраві прапори на вітрі, а може, через хлопців із гітарами, навколо яких зібралися, тупцюючи на місці від холоду, люди. Хлопці

співали щось зовсім аполітичне, здається, навіть російською, «Уехал-Уехал. Ой-йо. Ой-йо...». Просто співали, і народ навколо просто слухав...

Я йшов далі. Звуки гітар зникли десь за спиною. Я наближався до Майдану.

Люди навколо чомусь брели майже мовчки.

— А по чому прапорці?

— А значок «Учасник Євромайдану» у вас есть?

— По десять.

— Є. По десять.

Ось і всі розмови, що я чув. Раптом засніжило, тихенько. Сніг наче пробирався до землі навшпиньках, непомітно, як я на майдан — щоб ніхто не викрив і не прогнав, не змахнув із забілених шапок. Це знак, чи що... Якийсь хлопчина вийшов з намету, озирнувся, наче від когось ховаючись, тремкими пальцями запалив маячок цигарки, затягнувся і весь ніби осів, розслабився — і тоді, як і я, побачив сніг. Обличчя пересічного хлопаки з Борщагівки, такі працюють у автомайстернях чи на заправках, а може, випадково влаштовуються страховими агентами.

А потім я побачив їх, абсолютно нереальних: зовсім старенька бабця — видно по ході — метрів зо двадцять переді мною, рухалась повільно, навантажена величезним чорним мішком. І раптом — не знаю чого, та хіба це дивно для такої старезної — зашпорталась. Роз'їхались ноги у темних чоботях, і стара, і мішок (і сніг) — все полетіло до землі.

Багато хто (та що там, мабуть, всі, хто звернув увагу на цю пригоду — крім мене) кинулись виручати чужу бабцю з такою утопічною готовністю, як герої кіно або й просто чийось мрій про щасливе комуністичне майбутнє. Її підняли миттєво, поставили перед нею мішок — і так само швидко розійшлись.

Я наблизився повільно, як наїжджає на героїв камера у мелодраматичний момент. Біля бабусі лишився тільки один хлопець. Хлопець із бородою, але — молодий. Я ще подумав, що борода у нього, як в Ісуса Христа. Я застиг на місці, боячись порушити химерну реальність образу. Народ і сніг валив, обступаючи і засипаючи їх, і здається, лише я чув, як схожий на Христа юнак говорив до бабусі із чорним поліетиленовим мішком. Лише я бачив, як він гладив її по плечу у чорному дірявому пальті — у великі шпарини якого набивався і танув від бабусиною тепла сніг.

— Усе буде добре, не хвилюйтеся, — твердив юнак, і не знаю, як бабця, а я йому вірив.

А баба хитала головою, харамаркала щось, певно, слова подяки, хлюпала зморшкуватим носом.

«Усе буде добре, бабусю, не хвилюйтеся», — відлунювало в голові.

Відлунювало так, як після моїх видінь — лунаючи і лишаяючи за собою луну, змінюючи мене зсередини, як шрами змінюють обличчя. Я скоро втік звідти, наляканий. Біг, допоки не стало ніяких шансів знову віднайти їх у натовпі, бабу і хлопця. Бо якщо він

заговорить до мене або й просто пройде повз, балакаючи по мобільці, чи витягне блок сигарет, то я зрозумію, звичайно ж, — ніякий він не Христос. Зрештою хіба носив би він на шиї таку дорогу дзеркальну камеру? «Ні, він мав би стареньку-стареньку мильницю і проявляв би фотографії вдома, сам», — подумалось, і я злякався цих думок, як богохульства. Краще б забігав у церкву до однокласника, отця Олексія... А натомість я знову вірив у якусь чудасію — Христос іде на Майдан, це ж треба вигадати таке, — замість того, у що потрібно вірити, у що повірити можливо...

Сніг. Майдан. Прапори. Обличчя. Ні, я не впізнавав цих місць. Я не впізнавав цих облич. Я уявляв усе не так.

— Слава Україні!

— Що? А? Героям слава!

— Ти ж Костя? Малий любимчик... Ай як змінився! Англійську-то вивчив нарешті? — і поки незнайомиць регоче, я помалу впізнаю одного із тих, зі свити Спонсора.

Його звати Льоня, і він теж сирота — тільки старший за мене років на десять. Пам'ятаю, як він казав мені, дихаючи у лице запахом алкоголю і тліну, що у нього теж немає батьків. Вони не померли — запиячилися до того, що перестали бути батьками. Льоня завжди добре до мене ставився, хоч і кепкував постійно, з того самого вечора, коли я так вдало провалився як перекладач.

— Ти як тут? — поцікавився Льоня, і я розгубився —

от правильно ж я боявся.

І що казати? Ось, бандит і рекетир (сподіваюсь, колишній) питає мене, що я роблю на Майдані. А я ще й не знаю, що тут роблю.

— Як і всі. Так далі бути не може...

— Правильно! Це ти, Костю, дуже правильно! Ну, скільки вже можна терпіти? Менти завжди були ментами, але при Януковичі це ж став абсолютний беспредел! Малому бізнесу життя не було! Наші з братухою аптеки...

Льоня говорив і говорив: про аптеки, беспредел і передел. І раніше мені було б незручно від того, що перехожі фіксують мене поруч із ним таким, у теплій кепці, у шкіряній — і це взимку — куртці, з обличчям, чимось невловимо схожим на те, що перекреслене на розтріпаних вітром плакатах довкола — але зараз незручно не було. Я слухав, кивав і посміхався. І наприкінці розмови його обличчя уже не нагадувало те, з плакатів. Льоня поплескав мене по плечу і попрощався так само легко, як до того розговорився — пішов геть. А я побрів далі, шукати те, що у Льоні на відміну від мене уже було.

І ось він — Майдан. Я протиснувся за барикаду — звалені у товсту купу мішки зі снігом, шини, сітку колючого дроту, що іржавими шипами впирається і дере небо, індиферентне і сіре, як випуски новин до початку Майдану, а потім... Потім мені здалося, що я втратив зв'язок із реальністю, бо у натовпі я побачив щось

до болю знайоме.

Коло бочки, між двох вусатих чоловіків у козацьких шапках, зігріваючи пальчики над сонним вогнем, сиділа вона. Штучне хутро смішно стирчало навколо її обличчя. Обличчя... Та я ж нічого, крім очей, і не бачив. Лізка! Лізка! Лізка! Така сама, точно така сама, як була у шістнадцять, до того, як...

Ні, вона не могла залишитись такою самою. Я підходив ближче. Поволі. По кроку. Ліза натягнула капюшон, затуляючи щоки — від вітру чи погляду, поправила яскравий шарф, крупної ручної в'язки, ясно-синій, як її очі, — щоб закривав підборіддя і рот, аж до самого носа, щоб не бачив ніхто...

Опіки загоїлись, але шкіру стягнуло жахливими рубцями. Та зараз на всіх обличчях червоні відблиски, і можна уявити — чи я дарма тренував уяву, заробляючи співчуттям, — що це лише гра світла, а Лізка, вона... виняткова, неземна, як та музика, під яку пливуть сценою білосніжні балерини у блискучих пачках... Моя Лізка! І покидьок із одної з Льонькою банди не плескав окропом в дівчаче личко, не калічив, як негідні й букви Корану екстремісти калічать своїх одновірок — позбавляють краси за відмову нею, красою, ділитись із покидьком. Таким покидьком тільки і можна стати, якщо віриш, що за тобою сила нездоланна — неважливо, сила грошовитого Спонсора чи просвітленого Пророка, якого покидьок, звичайно, зрозуміти не в змозі. Покидькам, їм краще взагалі про пророків ні слова —

перекрутують, і доларів до рук ні-ні — спокуються владою, самих себе відчують не пророками навіть, божками. Вічно, з початку часів, скільки не спускайся із неба на землю, скільки не задумуй народних революцій, скільки не роби перебудов, знаходяться ті, що розуміють не так, книжки перетворюють на збірки «панятій», закони на універсальні вироки суду, будують храми, в які ніколи не ступить Пророк — хіба що аби вигнати з храму торговців, і королівські палаци, у які соромно зайти королю, і народні ради, щоб принизити народ. А чи рубатимуть вони ліси і калічитимуть душі, як русла річок, чи палитимуть відьом, і книжки, і нових людей — це, зрештою, лише прояв... Ті, що жадібні й лицемірні, не найгірші: потворять прояви життя, та хоча б не поганять основ.

Бо скільки цих спотворених вір, великих ідей, великих мрій? Інквізиціями, бригадами, талібанамі, компартіями... Де в них, цих покидьках, кнопка, що увімкне людину? Велика, червона, мабуть, із написом «співчуття» — де у мені ця кнопка? Чи ми різного виду і роду? Виокремлені різними мутаціями необачних генів — кожен своїм синдромом. Більш різні, ніж Тарек і я, хоч і земляки?

Можна уявляти, що всього цього немає. Воно нас із Лізою — не стосується. Це лише гра відблисків, моя Лізка виняткова, неземна...

Я постояв навпроти. До бочки постійно хтось забрідав погрітися, і на мене не звертали уваги. Люди сиділи пліч-

о-пліч, відігрівалися, теревенили, чоловіки і жінки — «майданівці». Лізка мовчала, тільки терла руки над вогнем, зажурена. І я не підійшов. Постояв і, як боягуз, шморгнув між перехожих далі, по Лізчиному Майдану.

* * *

Вамбу так і не знайшов, натрапив лише на спогад про нього:

- Так, був хлопець-араб.
- А де він зараз?
- Не знаю, десь зник...
- Як зник? А раптом щось сталося?
- А що?
- Ну як що?!

Цікаво. Вони тут, на Майдані, не слухають новин, не читають? Усі ж на роботі перешіптуються про замордованих, про загиблих, а раптом і Вамбо... Я боявся про це думати, але ж трапитись могло що завгодно. Що завгодно, на жаль, постійно відбувається, просто частіше не з нами.

Де шукати Вамбу? Як врятувати? Ну, не повинно ж так бути, щоб я втратив і Тарека, і Вамбу — і батька, і сина. Що сказав би мені старий араб, що водив мене колись містом на воді? Я так і не знаю, чи живий його молодший син, Ахмед... Що ж тепер — і старший загине?

Хотілося з кимось поговорити, співчуття хотів

чи поради, і якось не витримав і сказав, тихенько, сьорбаючи чай і на щось таке сподіваючись:

— Я ж колись... — ще один ковток, хоч у горлі, здається, стоїть грудка, і ріденькому коричневому пійлу з пакетика важко потрапити до мого шлунка. — Ну, бачив чужі сни чи щось таке...

Алла вилупилась на мене, та я хотів договорити будь-що, то ж випалив швидко:

— Я от думаю, Алл, може, я міг би відчути Вамбу? Ніби опинитися в його шкурі, розумієш?

Помилка... Треба було змовчати. Може — запитати Агуніку — чи я саме такої реакції підсвідомо прагнув:

— Ні! Ні! Мразь ти така ненормальна! Якщо ти знову почнеш із цим своїм... — шипіла моя кохана.

А я не те щоби хотів бути ненормальною мраззю, поганим чоловіком своїй дружині. Просто... Вамбо зник, просто стадія заперечення Майдану минула, і минув гнів — на тих, хто не захотів розділити зі мною той спокій, що я так довго виборював, а потім взяв та й перетворив життя на суцільну стрічку новин. Просто — тепер, проказавши Аллі свої ненормальні наміри, я знаю, що втратив хоч який, але тил. І хоча ще тривали торги — йти чи не йти, чи відкупитись від Майдану грошима і знову закритись у теплій квартирі — відступати уже не було куди. Бо Вамбо, куди він подівся? І якщо не мій дар (так, тоді вперше я подумав про свою хворобу — дар!), то що тоді допоможе?

І я почав діяти, як тоді, коли працював на Спонсора.

Тоді ж у мене виходило відчутти певну людину, навіть незнайому. Я заплющував очі, прислухався до шуму Майдану. Неважливо — під звуки трансляції, сидячи на дивані і сьорбаючи щось стимулююче з кришталевого бокала чи прилаштовуючись коло бочки, одягнений у дорогу туристичну куртку — у такій можна було б не замерзнути навіть у Гімалаях — і приймаючи з рук волонтерок охололий на морозі чай — і мовчав. Мабуть, люди вважали мене ненормальним. І питали, чи не п'яний. Так, пити я теж пробував — як останню можливість. Чи я нормальний, питаєте? Смішні. А хіба нормальні приходять на цей Майдан? Як на мене, всі «нормальні» сиділи вдома, тож я не боявся цієї публіки — най думають, що хочуть.

Але все марно. Нічого-нічогісінько. Майдан шумів, а я не чув. Десь когось били у відділку, а може, й на тому міфічному п'ятому поверсі Київської міської державної адміністрації, де, як у легендарному львівському метро, катують людей праві, але не у всьому, хлопці... Я знав про все, але не відчував нічого. Не чув.

Одного дня прийшов стомлений додому, гаркнув, що хочу їсти, проскиглив, що страшенно втомився. А ніхто не відповів.

І все дарма... Час до часу з'являлась злість на цей Майдан — відібрав і спокій, і Вамбу, і от тепер — дружину. Хоч би Вамбу повернути — він один вартий решти. От би тепер ту чорну кульку. Вона ж мала б діяти як протиотрута до білої? Білий і чорний... і здавалось

би, це ж білий — колір добра, а хтось переплутав кольори наче навмисно, і тепер виходить, що єдино важливе добро, що я хочу і міг би зробити, залежить від чорної горошини, якої вождь не удостоїв мене.

Хтось дзвонив — номер не записаний у телефонній книжці, набір випадкових цифр, як виграшний лотерейний білет, але, глянувши на останні, я впізнав — Алла. Та ну, я ж витер її номер не для того, щоб тепер піднімати слухавку. Ні-ні. Коли наступного разу мені захочеться сексу, я покличу когось, хто не окупє мою квартиру на декілька років і не виставлятиме стільки баночок на полицях лише за тим, щоб у важливий момент кинути обра́зи в моє загрубіле від чужих вітрів обличчя. Хіба жінки не мають бути добрими? Співчувати, любити нас такими, як ми є? Чому вона ще тримається за мене? Квартира-сталінка? Що цій Аллі взагалі треба? Я не знав, бо, відверто кажучи, ніколи не цікавився цим питанням:

— Алло, що ти хотіла?

Вона, звичайно, не сказала нічого важливого — збрехала щось про те, що скучила і переживає, що без неї я їм всухом'ятку, а це вірний шлях до передчасної смерті.

Дев'ятий пасажир

Спочатку з'являються руді кучері, потім маленька

ніжка на неймовірно високих підборах, і...

— Доброго дня! Ми раді вітати вас на борту нашого літака.

Алла озирається навкруги, округлює очі, коли погляд зупиняється на африканочці, загорнутій у ковдру, грайливо усміхається до чоловіка у випрасуваній сорочці, хоча ні, їй лише здалося, що вона його знає. Це всього лише Костин колега.

— Бажаєте щось випити?

— Ось так, одразу?

— У нас преміум сервіс, ми ж зіркові авіалінії.

— А, ну тоді я буду...

Вона перелічила усі найдорожчі, відомі їй з якихось чужих надуманих блогів напої, і їй не відмовили.

— Алло Артемівно?

Алла обертається, але обличчя в сивої людини немає, чи, радше, у нього всі обличчя одразу, обличчя її давніх друзів, і Костиних колег, і старого араба, з яким Костя поїхав у нетрі Каїра.

— Вас, не засмучує, Алло Артемівно, той факт, що ви померли?

— Померла?

— Ну, так, у деякому сенсі. Принаймні для Костянтина Гавриловича. З вас персонаж був не принциповий, певно, тому...

— Ви маєте рацію, це шкода, дуже шкода, — говорить вона, вочевидь, не розуміючи ні слова, розгублена.

— Але нічого, скоро злітаємо, у небо, — дивиться

вгору. — Всяке буває, може, і всі помремо. Тут така компанія! Як у тому анекдоті, коли Бог всіх до купи збирав, — сміється.

Алла потирає скроні, не в стані до кінця зрозуміти, що відбувається. Ще б пак: померла «у деякому сенсі», і, не дай Боже, зараз ще раз помре. Оце так-так, як в анекдоті! Нарешті роззирається і, ніби це і є найважливіше питання, першою з пасажирів наважується поцікавитись:

— А що це за літак? Хто у нього сідає?

— Літак? Літак звичайнісінький, повірте! Boeing-737, якщо для вас має значення. Стоїть собі на злітній смузі в аеропорту Бориспіль! — знову сміється.

— А хто сідає? Чому? Я не пам'ятаю, як купувала квитки... і куди лечу.

— Хто сідає... Іронія в тім, що саме ви спитали... Іронія і трагедія, Алло Артемівно. Не розумієте?

— Звичайно, не розумію! — вона дратується, чоловік дивиться із докором, і під силою його погляду Алла покійно складає руки на колінах. — Кажіть, будь ласка.

— Ви не помічали, який особливий ваш чоловік?

— Особливий? Костя ненормальний!

— Так, мабуть, для вас. Нормальна людина більше б співчувала своїй дружині. Алло Артемівно! У цей літак сідають ті, до кого було абсолютно байдуже Костянтиніві Нечаю. Ті, кому він ніколи по-справжньому не співчував. Взагалі, весь цей шум задля одного — примусити людину співчувати. У цьому вся сіль, розумієте?

— Йому байдуже до мене? І він знав всіх цих людей? І негритянку?

— Негритянку? Ай-ай, як неполіткоректно. З африканкою він не те щоби знайомий, але груди її пам'ятає, — чоловік порскає, і, хоч у нього немає обличчя, Алла впевнена, що посмішка його неприємна. — І навіть згадував їх декілька разів... Ну, ви можете здогадатися, у які моменти.

— Хам!

— Ні, мадам, гірше. Набагато гірше. Я господар цього чудового всесвіту, того, у якому на злітній смузі вже запускає двигуни літак.

— Бог? — іронізує вона.

Чоловік знову регоче. Посмішка в нього, певно, і справді жахлива. Він і сміється, ніби сам диявол, не весело, а боляче сміється, наче йому ніколи в житті не було смішно.

Нульовий пасажир

Іноді так поспішаєш, що сідаєш не у той трамвай і спізнюєшся уже остаточно. Зі мною це тепер траплялося постійно. Я намагався побачити чужий сон, а провалювався у звичайний, свій. Спав коротко, прокидався із відчуттям тривоги, одразу хапався за телефон — перевіряти новини і дзвонити Вамбі, безглуздо, безнадійно вслухатись у голос оператора.

А одного ранку не став перевіряти й додзвонюватись. Глянув на годинник — рано, а дзвонити — і це тепер точно — пізно. Я заплющив очі... і одразу, а може, пройшли години — ніхто насправді не знає, але здається, отак, миттєво я опинився на злітній смузі, перед величезним літаком. Я бачив, як ідуть по скляному рукаву люди, далекі і тому невеличкі, як горобці. Мені було байдуже до них. Дмухав вітер, сильний і хижий, і я стулив поли тоненької куртки, озираючись, де ж подітись, аби зігріти змерзлі кістки. Я дивився на себе ніби збоку, і Костя, той, що уві сні, шукав очима вхід до будівлі аеропорту, а другий, той що спить і бачить себе, помітив щось дивне у скляному рукаві. Там, мов рибка в акваріумі без води, біла ручками об скло дівчина. Сині джинси, пухка куртка, що підкреслює, які ненормально тонкі в неї ніжки, в'язаний ясно-синій шарф, намотаний на голову, обличчя не роздивитись.

Чоловіку на смузі було байдуже. Та я вирішив заговорити до нього, до Кості, що стоїть на смузі і мерзне, не звертаючи уваги на рибку-дівча. Не знаю, чого це раптом, але заговорив я винятково зверхньо і так, ніби я був сам Господь Бог (хоч, зрештою, хто ми, як не боги, у своїх снах?)

— Доброго дня, Костянтіне Гавриловичу!

— А? Що? Де тут вхід до будівлі? Я страшенно замерз! — Костя майже верещав, перекрикуючи гуркіт двигунів. Він здався мені неприємним і по-дитячому егоїстичним — ніби перше враження про чужу людину:

навіть не по — здоровкався, а одразу «А! Що?», змерз він, бачиш.

— Подивись туди!

— А?

Я махнув рукою туди, де билася, мов рибка... Лізка. Це була Лізка! У тому самому одязі, що я бачив її на Майдані.

— Лізка? — він прошепотів, і розібрати було неможливо, але ж я знав, що він каже, адже це був я сам.

І тут вони почали валити у скляний коридор рукава — всі, хто з літака, хто з будівлі аеропорту. З'явилась руда куля Аллиного волосся. Я завмер — чому Алла і Лізка разом, в одному літаку? Тут же підійшла Агуніка, я впізнав її по точеній фігурці і смолянисто-чорному каре, вийшли якісь замотані в ковдри чорношкірі люди — їх я не впізнавав... Туніський торговець Буазізі йшов, штовхаючи вперед свій візок із фруктами — значить він-таки зміг відібрати його назад у поліції; вийшов Вамбо, чомусь у військовій формі; якийсь хлопчик років семи; Льюня, якого я тільки-но зустрів на Хрещатику; син Тарека, Ахмед, якого я лишив на площі Тахрір, та так і не спробував дізнатись, чи він живий; молодий копірайтер з Івано-Франківська, з якого я кепкував на останній презентації, ще перед Майданом... Скоро рукав заповнився так, що більше там не помістився б уже ніхто, та я бачив, як визирають з ілюмінаторів якісь обличчя — не розгледіти звідси, не впізнати, як продовжують заповняти рукав темні безформні

фігури.

— Ти знаєш, хто всі ці люди? — спитав я сам себе.

— Ні, якого біса? Це знов якийсь триклятий сон?

— Так, це сон. Але дозволь припустити — цей сон усе ж має щось спільне з реальністю... Не здогадаєшся?

Я говорив так упевнено — і я знав. Не здогадався, а знав, як і має знати справжній бог, а я був тут і богом, і чортом, і підсудним, і судією.

— Це люди, які більше не повернуться у твоє життя. Ти їх викреслив. Тобі не до них.

— Як? Вамбо? Лізка? Вони ж живі чи?..

— Та, може, й живі. Але хіба вони існують для тебе?

— Так, я ж бачу їх...

— А чуєш хоч когось? Хіба ти наважився підійти до Лізи?

— Ні, але...

— Її вигляд відлякує тебе, та й її жертовність також. Хіба ти знаєш, чому твоя дружина плакала по ночах? Зовсім не через твою невелику зарплату. Чи, може, ти в курсі, що в Агуніки є син від першого шлюбу, великий хлопчик, уже ходить до школи, знаєш? Хіба ти наважився їх... — тут я завмер, підбираючи слово, — хіба ти наважився їх зрозуміти? Я вже не кажу про співчуття, воно ж тобі видається хворобою.

Він, схожий на мене як дві краплі води, мовчав, опустивши руки вздовж тіла і вдивлявся туди, за скло — так, ніби вже й не було йому холодно.

І тут мені сяйнула думка.

— Сідай у літак!

— Що?

Ми стояли один проти одного: Костя і Костя. І я не розумів його. Не хотів розуміти, не наважувався, мені було огидно.

— Сідай у літак!

— Чому? Чому я маю?..

— Я ж тільки-но пояснив. Там усі, кого ти відмовився розуміти, кого я відмовився розуміти...

Хіба я розумів колись сам себе? Хіба я шукав хоч щось справді своє? Ні, лише оту омріяну, суху, як позаминулорічне листя, нормальність. Лише біг-мак, виготовлений за незрозумілим, але рекламованим стандартом.

— Але ж я... я не йду із власного життя, чи не так?

Тут, визнаю, я, доморощений бог, зрозумів, що заплутався. Сон починав скидатися на звичайний бред, який сниться всім і кожному — я зникнув і навіть не помітив, що вітер вщух і турбіни літака підозріло стишилися, і говорити тепер можна навіть пошепки. І я прошепотів сам до себе — ненормальне:

— А я йду від тебе. Набридло. Я ненормальний, а ти постійно... хочеш бути кимось іншим — таким, як найбільша наволоч у дитбудинку, таким, як найгірший рекетир, таким, як ідеал Алли, який вона навіть не любила ніколи — просто базікала, дурна баба, бо була невдоволена життям — не через нестачу грошей, через нестачу твоєї уваги. Тому дозволь сказати тобі правду.

Я йду до Лізки. Вона бачила мене таким, як я є. І я просто зараз прокинувся, підійду до неї і попрошу пробачення. І, може, одружуся з нею.

— Якщо вона захоче, — раптово перебив мене Костя.

— Гм, а ти не безнадійний, — підсміюючись, підхопив я.

— Авжеж, — серйозно сказав він. — То чого чекати ранку? Пішли зараз до неї, прямо тут.

— І не лише до неї. Ми підемо до всіх тих людей, правда?

— Прав...

Люди в рукаві заметушилися. Лізині руки останній раз вдарили по склу акваріума, і щось ніби потягнуло її у нутро боїнга.

Я побіг. Я сам, іншого Кості не було — лиш я, ненормальний, але нарешті хоча б єдиний... Цілий.

В абсолютній тиші я хлюпав по калюжах, як у дитинстві, поруч із Льошею, який став добрим священиком, поруч із Вамбою, який став поганим злочинцем, поруч із Лізкою, яка, мабуть, не стала ніким, ні балериною, ні моделлю, ні дружиною — бо я покинув її. Я майже добіг до літака, настільки близько, щоб розгледіти обличчя бабусі в ілюмінаторі і дві голівки поруч — чорну Агунічки і яскраву Алли, я майже добіг, чув лише себе — хлюпання, дихання, каяття.

Літак тікав від мене. Вони всі тікали від мене.

— Стійте! — кричав ненормальний я, і біг-біг-біг, біг, коли літак вирулив на злітку, біг, коли відірвався від землі,

біг, коли він перетворився на крихітну тьмяну цятку, чорну на сірому. Лізка...

Я прокинувся. Кімната все ще була темна. Провів рукою по подушці, намагаючись Алліні кучері. Ну, я ж не міг викреслити її зі свого життя, коли вона тут, поруч. Чи міг?

Розділ 21. Таксист і Бетмен

Батарейі гріли занадто сильно, у кімнаті була задуха. Я відчинив вікно. У тиші зимового двору не було тихо — хтось із сусідів слухав трансляцію. Ритмічний стукіт — барабани війни — лунав у моєму дворі, ніби тут і був Майдан. І він був тут, Майдан з великої «М», він був усюди. Самотній перехожий внизу йшов у такт із цим майже ритуальним стукотом — замість скрипу снігу.

Щось було в цьому сні про літак таке, що сон здався мені реальнішим за всі чужі реальності. Там, на Майдані, б'ється десь Ліза, як рибка об скло. А я тут, у теплому, навіть занадто гарячому ліжку.

Я зібрався поїхати туди — на Майдан. Не знаю, як я думав добиратися, що там робити. Але всі там щось роблять, мусить же бути спосіб допомогти ділом — хоча б Лізі. Можна навіть механічно, без співчуття. Я збирався, але ж була перша ночі. Пам'ятаю, натягуючи лижні штани, я подумав, що лише відкину голову на подушку, на пару хвилин. І поїду допомагати, як усі нормальні люди... Нарізати бутерброди чи заварювати чай — як баби, чи, може, колупати бруківку навіть. Жбурляти я, певно, не здатен. Так, саме так, як всі нормальні — нормальні ж тепер допомагають тим ненормальним, які вирішили, що можна отак взяти й зробити Майдан. Щось обірвалось в мені, щось

скосило мене, ніби повернулася давня якась хвороба. Лише кілька хвилин відпочину і піду. Лише кілька хвилин відпочину, і... я провалився.

— Ну, що, сволота, скажи, нарешті, скільки тобі платили!

Все проходить, і це пройде. Все проходить, і це пройде.

— Доларами, доларами ж! Сука!

Все проходить, і це пройде.

Холодно. Вже так холодно, що майже не боляче. Кінець! Не можуть мучити вічно, не можуть. Не можуть... Боже! Я відчув новий удар — біль у потилиці, напевно, розсікли череп, напевно, багато крові, напевно, вже ніколи я не буду нормальною людиною, навіть якщо виживу. А я не виживу, не треба тішити себе надією.

— Подихай, сука!

Це точно кінець. Вже близько. Так, дуже чітко, треба зібратись. Треба помолитись. Помолитись. За синочка. І за дружину. І за себе. Та не виходить же! Господи, де слова? Які слова молитви? Не виходить! Лежу і згадую російське кіно... Не пам'ятаю назви... До біса назву. Там десь п'ять чоловіків, втікачів зі сталінського табору, оточили їх. І вони стоять пліч-о-пліч, колишні офіцери, і не збираються здаватись... Їм щось кричать про те, що закон і сила не на їхньому боці. Закон і сила. Сила — ось що закон, а мало б бути інакше. І так фігово їх оточили, у самому кінці фільму, коли вже мали б урятуватись, перемогти, і от — кінець, засідка. І головний втікач просить пробачення у своїх, що завів не туди. А вони йому таке, здавалось, пафосне:

«Пошли мы за свободой, Иван, и мы ее получили»...

І от я вмерзаю в землю, і понівечене тіло зіллється з порожевілим від крові снігом, і на ранок хтось знайде мене — голого, осоромленого, мертвого. Вільного? «Пошли мы за свободой, Иван, и мы ее получили», — може, дружина згадає цей фільм, покаже потім Антошці, коли він виросте. Ми ж разом дивилися з нею і їли чіпси. Класичні такі чіпси, просто з сіллю, без всяких там смаків бекону — наші улюблені.

— Повзи, борись, ну що ж ти!

Смішно, я вже чую голоси. Янголи чи чорти? Зараз перевірю:

— Слава Україні!

— Героям слава... Повзи!

Значить, янгол все-таки. Значить, до раю. «Пошли мы за свободой, Иван, и мы ее...»

— Де ти?! Встань, сучий сину, йди! У тебе ж ноги цілі. Де ти є?

А я знаю, де я є? Я не знаю, я під Києвом, коло Бориспільської, у нас тут десь дача була в моєму дитинстві. Я підвівся на ліктях. Боляче ногам, на животі велика рана, здається, і голова йде обертом — і я знаю, що там, на потилиці, мабуть, велика діра. Я знаю, а янгол вдає, що не знає. Темрява крутиться, тіні, вогні... Вогні? Я повзу на далеке світло, до Олі, з якою ми їли чіпси, класичні, з сіллю, і весільний коровай, так, з сіллю теж... Оля сміялась дзвінко і радісно, і я кружляв її по залі, і гості аплодували. Гірко! Поцілуй мене, Олю, — я помираю. Я повзу на далеке

світло — для тебе. Щоби був шанс, що ти поцілуєш мене. На Бориспільській трасі багато сіл, котеджних містечок. Ми ж і від Києва від'їхали недалеко. Олю, поцілуй. Бо коли ще?

— Алло, таксі, будь ласка! Негайно, питання життя і смерті!

— Щас все вопросы такие, — тактовно відповіла оператор, мабуть, колишній працівник телефону довіри.

Але автівка приїхала швидко, велика біла «Тойота» — для рятівника всесвіту годилась, хоч і насиджена тисячами різних людей і випущена десь тоді, коли підводний човен «Комсомолец» ще не рапортував жодних проблем, і я мріяв будувати літаки на славу Радянського Союзу, і загадкові кúльки, біла і чорна, не існували в моєму світі, як і багато інших речей. Біла «Тойота» мала іншу долю, ніж я, і таксист, старий матюкливий дід, мабуть, колишній військовий, теж годився більше для поїздок додому з корпоративу — але сьогодні вони моя команда, мають нею стати, щоб вчинити щось справжнє — нарешті, невже, неймовірно — зупинити. Зупинити хоч один біль, не лише в моїй голові переглядом чергової комедії, не поразкою й смертю, ні, зупинити біль — врятувати. Не рахувати листя — зупинити листопад. Як це робили добрі лицарі круглого столу, супермени і бетмени, Тарек і... як там імена тих хлопців, що загинули тепер на Євромайдані?

Я спав і не чув, як нас спиняла міліція. І я не знаю, що там брехав водій. А може, це він мені про міліцію

брехав, хитрий здирник? Не знаю, бо спав, а про пости почув уже коли прокинувся. Ми їхали по Бориспільській трасі — як я й попросив, і я то провалювався, то виринав, то знову провалювався...

* * *

Це, мабуть, село Щасливе видно. Повзу до Щасливого. Я не доповзу, Олю... Те світло, воно далеко. Навіщо я тільки пішов на Майдан? і відморожу ж собі все. І все марно. Тим гнидам нічого не зробиш. О, машина їде...

— Стоп!

— Ти здурів, мужик, чи що?

Я біг по полю, провалювався у бруд чи сніг, ламав гілки, розриваючи чортові кола кущів, і кликав Івана. Я боявся всього. Того, що я ідіот, і Івана не існує. Того, що я не там зупинив машину. Того, що Іван не почує, що його не існує вже, тепер, коли я запізнився. Що беркутівці, чи хто там його кати, ще десь поблизу. Що злякається і поїде таксист. Я і не поранений замерзну тут тільки так.

— Я здесь... Я не Иван, я Толик...

Таксист все-таки виявився мерзотником, але мерзотником, що любить гроші. Спочатку примусив пораненого мерзнути ще, поки застилав салон якоюсь брудною ковдрою — щоб не було плям крові. Потім сказав, що візьме із мене додатково тисячу гривень,

бо кров же, мабуть, протече... А за те, щоб він не дзвонив до міліції, я був винен взагалі «всі гроші». І це при тому, що я десь чув, ніби деякі таксисти на Майдан возять безкоштовно. Ага. Були б у нас всі таксисти і водії маршруток порядними людьми — і Майдану б не знадобилось.

Я впізнав Толіка вже коли привіз до лікарні — занадто розпухле обличчя, — здавав у районну, за Києвом, чув, що у Києві не можна, бо міліція забирає і добиває. Той самий Толік. Хороший мужик, сисадмін, любитель іграшкових гелікоптерів і дорогого коньяку.

— Він житиме? Може, ліки якісь треба?

— У нас є, останні, правда. Якщо маєте гроші, то лишіть. Ні, то їдьте з Богом.

Я лишив сто гривень всього, решту мав віддати таксисту, і, збуджений від свого неймовірного благородства і надзвичайних можливостей, понісся далі, на Майдан. От чесно, кортіло прямо урятувати світ. Зараз і негайно. Врятувати, а потім можна буде випити з Толіком коньяку. А зараз ... Відчути ще когось, знайти Лізу, Вамбу, десятки активістів — стати героєм. Ні-ні, я вже став героєм — я тільки-но врятував життя.

Це все-таки зовсім інше, коли ти можеш втрутитися. Спостерігати за знущаннями над Буазізі — що за дурня і самокатування? Нічого не зробити, не заступитись, не змінити. А тепер я можу. Хіба співчуття, що спонукає діяти, не єдине, що виправдовує саме існування співчуття? Тепер я дію. Дію! Я більше не почувався

ненормальним. Хіба що у тому сенсі, у якому ненормальними вважаються бетмен і супермен.

У таксі я заплющив очі.

— На Майдан, — скомандував супермен, ну, тобто я.

— Дурак чи шо? Як я тобі на Майдан заїду? Я вроді не танк.

— Ну та поближче, де зможеш.. Не говори зі мною, я посплю, — збрехав я, бо ж героям доводиться іноді брехати, щоб урятувати життя мирних співгромадян.

Ну ж бо, ну... Комусь погано зараз. У цю саму мить, ось тепер, коли я їду у теплому таксі, пропахлому чи то кров'ю, чи то лише тією брудною ковдрою, що кинув сюди для пораненого співчутливий дідусь. Ну ж бо, ну... У когось влучили, чи побили, чи обпекли — і він просить допомоги, моєї допомоги — чому б і ні? Таксист врубав якусь музику, шансон, але я не хотів відриватися від своїх роздумів. «Весна опять пришла, и капельки тепла...» — співав Круг. Не прийде, не прийде для когось весна. Де ти, брате?

Сирі стіни підвалу так і лишаться навколо, як земляні вали, як у якомусь кіно про фашистів. Ніби тискаються і давають, я відчуваю, хоч майже не бачу. Як у могилі. І біль не відпускає — до самого кінця не відпустить. Очі, обличчя, рука... За що вони так зі мною? Що я їм зробив? Ну що?

Щось нявкнуло збоку. Я дьорнувся, бо злякався, що щур. Ні, справді, нявкає, а не пищить — кіт. Боїться, мабуть, мене, а я його боюсь. Що якщо скакне на обпечену руку, шию чи, не дай Боже, обличчя... А воно боїться мене. Чого мене

боятись?

— Тобі собак треба боятись, — кажу. — А я не собака, людина.

— Няв...

Та це не кіт, а кошеня, мабуть. Я не побачу — зав'язані очі і болять так, що хочеться вити. А може, занявкати із ним?

І я нявкаю, а кошеня відповідає. Дивно, але якось легше. Ніби не в самоті. Няв. Дивно, як у нічному жахітті. Здыхаю у підвалі дому, де зупинявся, коли мама з татом возили перший раз у Київ. Після випускних у школі возили, нібито за те, що непогано здав. Ну, як непогано — п'ятірки, звучить добре, якби ще не по дванадцятибальній шкалі. Я знав, що все одно повезуть. Так довго гроші збирали на цю поїздку, мріяли. Як зараз пам'ятаю, батьки не могли зорієнтуватись, боялись, що не знайдуть квартири — так і було, бо в Києві є дві вулиці Коцюбинського — Юрія і Михайла. А я то діло просік і легко все знайшов. Юрія Коцюбинського, 33г — і номер гарний, і район гарний, затишний. Ще хвастався, що буду тут жити — буду киянином... Жити — ні. Помирати.

Мокра підлога затряслася переді мною. Що це в біса...

— Мужик, плати й виходь!

І ніби ж везли мене в лікарню і говорили російською, а я думав, мітингувальники й бойовики — українські націоналісти. Як же це?

— Слухай, мужик, рідний, я заплачу. Довези до Коцюбинського ще, Юрія. Дуже треба.

— Зае... Гроші-то ще будуть на це?

Я майже одразу побачив, хто він, той, хто розмовляв із кошеням — у світлі вуличного ліхтаря. Форма, нашивки...

— Хто це зробив з тобою?

— Люди, — тільки й сказав і обвис.

Я ніколи не дізнаюся, чи цей молодий боєць стріляв у людей, чи катував, чи знімав когось голого на мобільний телефон. Не хочу цього знати. Він нявкав у підвалі, і в нього були батьки, що возили його до Києва, просто так, не за гарні оцінки. У всьому іншому нехай розбирається суд, хоч людський, хоч Божий. І так знаю, що він сказав би — що бігти страшно, бо будеш дезертиром, і свої ж на смерть заб'ють, що їх усіх запевнили, буцімто на Майдані фашисти й бойовики. Я все це знав. Іноді для цього не потрібно ніяких особливих здібностей, ніякої хвороби, що примушує чути інших поза твоєю волею, — достатньо лиш розуму, холодного настільки, що може умістити в собі мотиви ворогів. Співчувати зовсім не означає прийняти.

Я не міг бути цьому хлопцю суддею, бо знаю, про що він думав, після співчуття хіба осудиш — просто відвіз хлопця до лікарні. Кого відвіз? Людину. Дитину навіть. Няв, дідько з вами...

— Грошей треба?

— Ні, тут ліків і грошей багато приносять, для майданівських, правда, але ми візьмемо.

— А що, привозять когось із Майдану?

— Та буває... різне тепер буває. Ви що, не чули? Ви як втомились, відпочивайте. А як ні, то краще на Майдан ідіть. Неспокійно мені щось, — каже чергова сестричка і шепоче, так ніби це щось дуже потаємне. — У мене хлопець там. Чи ви не за Майдан? — вже підозріло, вешника ж привіз.

— А в мене дівчина там, — чомусь кажу я, а може, той трохи знахабнілий супермен, що не вміє відрізнити своїх від чужих і рятує всіх поспіль, випадково.

І так, у мене є дівчина, та, що билась, як рибка об скло у ненормальному видінні. У тому, де до мене повернулась моя ненормальність, і я повернувся сам до себе, і став нарешті — цілий.

Вже пізно? Щось затягнуло її у літак, цю мою дівчинку, у Boeing-737, що рушив у невідомому напрямку, у небо, де ще дощить, і листя опадає з дерев, коли тут, у застиглому в передчутті Києві, давно вже минув листопад.

Повернути б.

Розділ 22. Хо́да по мир

— Ви не бачили жіночки? Така худа дуже. З обличчям... понівеченим. Ліза звати.

— Та бачив якусь таку колись. Але чортзна-де зараз. Спить, певно, в якомусь наметі чи у КМДА.

— Ви не бачили?..

— Ні.

— Вибачте, а ви...

— Взагалі-то, я сплю.

— Сидячи?

— Ну а как, бляха, тут еще спать, брат?

Я ходив і ходив, питав і питав... Шкода, що я заважав їм спати. Особливо того шкода, що мені нагрубив і назвав братом — я бачив потім його, накритого брудним покривалом, з головою накритим. Але це було пізніше, вже після того, як я виспався — теж сидячи, бо ну а як ще? А ранком мені пощастило. Я взагалі був аж занадто везучий в той день, ненормально везучий. Я просто розплющив очі, а вона йшла назустріч, несла бутерброди й усміхалась самими очима, решту обличчя ховала медична маска.

— Лізо! — закричав я. — Лізо!

Люди озирались на мій крик, а я біг до неї, як бігають у кіно тільки найголовніші герої назустріч найголовнішим героїням. Ліза!

— Це я, Костя! Костя! Ти впізнаєш мене, Лізо?

Вона відверталася, ховала обличчя, пропонувала взяти бутерброд і проходити, не заважати... Щось творилося з нею, дуже, дуже дивно.

— Так, впізнаю, — нарешті здалась вона і пішла геть.

— Ти куди?

— Вибач, я... Я розношу бутерброди. Може, все-таки візьмеш один?

— Ні, Ліз... А хоча давай. Слухай, я вчора, тобто це сьогодні було, бачив тебе уві сні. І от приїхав. Ну, як би по тебе...

Я не сказав, що і наяву бачив, вже давненько — навіщо їй...

— Дякую. Я чекала, — сказала вона і пішла геть, скористалась тим, що я на мить випустив її льодяну руку зі своєї.

Ні, я не повів себе, як зазвичай, тобто як боягуз. Я метнувся за нею, розштовхуючи заспаних революціонерів і збуджених роззявляк, я біг за негарною жінкою, вроду якої пам'ятав лише я, спішив, як безвусий хлопчина за останнім потягом на фронт (хоча чи буває колись останній?) — не тому, що військовозобов'язаний, а тому, що хоче бути чоловіком. А Ліза все соромилась навіть глянути мені в лице, поправляла маску кожної хвилини, наче... Наче закохане дівча.

— Ліз, давай поговоримо, Ліз, — я взяв її за плечі, відчував, які вони затонкі, мов каркас повітряного змія, дивився в очі, завеликі, аж до неправильності, знайомі,

аж до спазмів у животі.

Говорили так довго, здається, цілу вічність і дві кружки. Дві кружки блілого чаю з поживклих від вологи пакетиків. З Лізиної розповіді виходило, що всі її мрії здійснились — ні, не ті, де вона мала бути балериною, не ті, де придумала стати моделлю, не ті, де у неї було скількись там діточок. Виявляється, Ліза була щаслива з того, що працювала у дитбудинку.

— В нашому, рідному, уявляєш?

Я уявляв, аж занадто емоційно, можливо. І кухню ту уявляв, де... А Ліза була щаслива.

— Мене на місце Ніни Йосипівни взяли. Царство їй небесне! Така добра була, така лагідна, як мама мені...

А о восьмій почули, що треба йти. На мирну ходу. До Верховної Ради? Я толком не второпав, куди і навіщо, не спав же цілу ніч. Та й люди у натовпі не дуже розуміли, чути було, як хтось пошепки ділиться страшними здогадками — буде бійка з «Беркутом», он самооборони скільки зі щитами, як у лицарів круглого столу — але шикувалися поволі. І я теж вишикувався, поруч із Лізою. Підходили заспані кияни, ті, що не ночують на Майдані, більше і більше їх. А я думав уже про них як про помічників, бо я ж був свій — я ночував тут.

Ми йшли по Шовковичній. Лізка і я. Лізка вдавала, що вона не зі мною, не знаю, чого. Я підігрував, мені теж було ніяково — тільки тепер помітив, які поношені в неї чоботи, яка брудна маска і замацані рукава куртки. Невже не могла кращої знайти? Зараз же на Майдан так багато

одягу передають. А цікаво було б взяти її за руку, не дивитись ні на обличчя, ні на куртку — лише на оці тоненькі довгі білі пальці. Вони і не змінились зовсім, здаються такими ж м'якими на дотик — це насправді не так, я торкався її за grubілої шкіри, але на вигляд так видається. І я не взяв її за руку, ішов і мружив очі від сонця чи від втоми, майже сліпий, бачив лише обриси тоненьких пальців без рукавиць.

— Лізко, очі самі заплющуються. Поведеш мене?

— Це як?

— А як в дитинстві. Пам'ятаєш, ми одне одного коридорами водили із заплющеними очима, а потім потрібно було вгадати, де ми є. І я ніколи не вгадував — а ти завжди.

— Ну, добре...

Я приготувався зігріти обвітрені її долоні, а її руки виявилися справді м'які, наче хтось скупав їх у молоці і живій воді на моє прохання. Гладенькі, як тканина вечірніх Аллиних суконь, як простирадла, що хтось подарував на весілля. Та ні... то все перелічене м'яке, як Лізині руки, і соромно, і дивно, як я цього раніше не помічав, чому сумнівався.

Я не бачив, хто почав заворушення. Навіть якби очі мав розплющені, не знаю, чи помітив би. Побачив уже, як мітингувальники стягують солдатів внутрішніх військ із вантажівок, тих, що перегородили проїзд до Ради. Напевно, хтось першим кинув камінь. Потім пляшку, потім ще камінь, потім ще...

— Костю, навіщо вони це роблять? — шепотіла Лізка, не випускаючи моєї руки. — Це ж вевешники, не «Беркут».

— Вони перші почали, — пояснив хтось незнайомий поруч.

— Та ні, то з нашого боку якийсь придурок! — підказав інший.

— Тітушки! — гуло звідусіль.

Незнайомі голоси й далі аналізували ситуацію, а я раптом відчув, як хтось пригорнувся до мене — Лізка. Маленька така, як рибка, беззахисна, наче дитина. Вона ж, мабуть, уся м'яка.

— Лізко, пішли.

— Давайте в Маріїнський, — знову втрутився хтось незнайомий, але зрештою тут усі ділилися просто за принципом свій-чужий, і то ніби був голос «свого» — ми послухались.

Ліза щось шепотіла про те, що, може, туди не варто, що їй-то все одно, але за мене вона хвилюється, ніби я чимось важливіший. Я шикнув на неї, щоб замовкла. Мені було незручно — інші чоловіки поруч, справжні революціонери, не те що я — так мені здавалось, а вони ж, певно, те саме думали про мене.

В Маріїнці я був перший раз за час Майдану. Озирався, розглядаючи ряди солдатиків, а за ними намети — казали, що з тітушками й антимайданівцями. Наші сотні, хлопці в наколінниках і зі щитами лицарів (бабуня робила мені такий колись для якогось виступу

у п'ятому, здається, класі) стали обличчями до облич із сірими рядами внутрішніх військ.

— Охороняють, — пояснила Ліза. — Щоб усе мирно було.

Так і стояли. Сіра стіна напроти живої, різношерстої, яскравої. Я вперше бачив їх так близько — так званих бійців внутрішніх військ. Якщо, звичайно, не згадувати того, обпеченого з підвалу... Ці були різні — точно такі, як той, що розмовляв з кошеням, перелякані, перемішані з іншими, що вдавали із себе героїв, серйозних вояків, тримали непроникний вираз обличчя. Були й такі, ненависті в очах яких я вірив по-справжньому.

Народу навалило повний Маріїнський парк, і вся вулиця Грушевського була забита нашими. «Нашими» — я знову і знову радісно ловив себе на цьому почутті приналежності. Я ж ніде не був своїм, з 1989 року, ніде... Ні в дитячому будинку, ні серед бандитів, ні серед просунутих рекламистів і дизайнерів. А тут, дивно, були ж люди зі всіх місць і часів — і бандити, і креативники, і сироти, і ще бозна-хто — і всі свої.

Десь вибухнуло.

— Кость, що це?

— Не знаю.

— Ідіть допоможіть бруківку розбирати, — підказав хтось.

— Вбивці! Вбивці! — пролунало одразу з багатьох сторін.

Хто? Де? Невже когось вбили тепер? Ліза

підстрибувала, намагаючись побачити бодай щось над головами людей.

— Там беркут, Ліз. Треба йти. Не місце тобі тут, раз беркутня навалила.

І тут я побачив. Сигнальною ракетою, влучно і символічно, чітко по параболі, полетів у сірі ряди коктейль Молотова. Я бачив, як сірі накрилися щитами, згадав, як пече коктейль, аж до того, що готовий нявкати, лиш би відволіктись... А все вже змішалось, на вояків кинулись сотні Самооборони, просто мітингувальники, я кинувся — звідтам, люди кинулись — на ворогів... Відтіснили трошки, а потім беркутівці відбилися. Страшні, як чорно-сірі мисливські пси, оточені здобиччю, гарчали, але ніколи не втрачали віри: здобич не вони, здобич — це ми.

Коли полетіли шумові гранати, ми вже трохи відійшли від місця подій. Я чув постріли. Думав, що у повітря, максимум — по ногах. В очах пекло, і я біг, тягнув Лізу — так і виправдовувався перед самим собою тим, що Лізу потрібно відвести у безпечне місце.

А потім він упав біля мене — чоловік років п'ятдесяти, із червоною діркою прямо в лобі, в куртці, такій, що продаються лише на ринках, які я не відвідую вже роки три. У брендкових крамницях не продають таких курток, та і людей таких там не зустрінеш. Він був такий справжній, щирий, і, мабуть, коли співав гімн, трохи фальшивив і клав руку на серце. А може, навпаки? Він був гадом, кинув дружину і трьох дітей, а потім чомусь

поперся на Майдан, з нудьги, наприклад? Може таке бути? Так легше.

— Не дивись, Ліз. Нічого.

— Мені треба очі чимось промити, — просто сказала Ліза.

Спускалися по Інститутській.

— Закрий очі, Ліз. В тебе ж очі хворі, — брехав я.

Коли спустились ближче до Майдану, промивати очі вже не було потреби — чи то дія газу закінчилась сама по собі, чи то сльози, що душили нас обох, промоли очі.

— Іди, Ліз. Біжи до наметів. Там допоможуть.

— А ти?

— А я тут мушу. Я ж чоловік. Мушу діяти. Не лише співчувати.

Вона кивнула, а я пішов — назустріч тітушкам, назустріч будь-чому. Я ж чоловік.

Я бився несподівано добре. І страху не було. Ніби хтось був поруч — якщо не всередині мене, то по той бік стріму хтось дивився на мене через який-небудь айпад, переживав, матюкався чи гриз нігті із манікюром, чи і те, і друге. Тисячі очей вдивлялися крізь монітори-біноклі і бажали одного: тітушкам — згинуті, мені — жити. І я жив. Сам жив, не за когось. Відбивався, бо на мене нападали. Йшов в атаку, бо хтось сказав, що загиблих багато, і вони не повинні померти марно — від мене було більше галасу, ніж користі — але я жив.

— За Тарека! — кричав я. — За Вамбу!

Мені здавалося, що вороги тікають через невеличкий

ринок біля парку, мов таргани через щілину. Я не наздоганяв — нехай ідуть. Я лишень боронив наш Майдан. Хтось покликав будувати барикади, і я радо пішов... Було тяжко: будувати не можна, як бити, в екстазі. Хіба під час самого наступу.

А потім... мене перевернуло головою вниз. «Граната?» — встиг подумати. І з того моменту все попливло. Ні, я не пішов, і мене не забрали до лазарету. Я продовжував щось будувати, механічні рухи, відточені, мов я будував їх, ці київські барикади, все життя. А може, для цього і жив? Там, на площі Тахрір, не було з чого будувати, не було мішків зі снігом, не було так багато шин. Було лише хлопців багато, і падали вони так само...

Я зупинився. Боже, зі мною щось не так. Та граната... Може, вона вбила мене? Може, я тінь, що літає над Мідан Тахрір, і Майданом Незалежності, і цілим світом? Я пошуктильгав нагору, несвідомий куди і для чого, може, й просто нагору, ближче до сірого неба, що висмоктувало один за одним і лицарів з дерев'яними щитами, і збитих з пантелику сірих вовчєнят, без розбору — поговорити і розпитати, чому. Поруч впав хлопець — худенький і світловолосий, такий, як я років п'ятнадцять тому. Його, мабуть, вбило чимось відразу, на місці, але я цього не зрозумів, і багато хто, здається, тоді ще не розумів. Усе робили автоматично, ніби існує програма, закладена в мозок людини на випадок війни. І от всі системи відключаються — від співчуття до елементарного голоду — лишається лише та програма

і якась мінімально необхідна норма страху, щоб вижити.

— Допомагай!

Я тягнув ноші, рухався спиною. Звернули, здається, до Кловського узвозу, хоча й незрозуміло, як я знову опинився так далеко від Майдану. Біля Маріїнського стояла карета швидкої, і я не знаю, як опинився там, всередині.

— Не виходьте звідси, якщо жити хочете, — сказав хтось і гримнув дверцятами.

— То вешник був, — ошелешено проговорив хлопчик у мотоциклетному шоломі навпроти мене, не старший за того, що ми тягнули, не старший за сина Тарека.

Лише у тій швидкій ми виявили, що наша ноша — холодне тіло. Закрили бідоласі очі. Хлопець у касці перехрестився і зашепотів щось. А я не знав молитов, окрім «Отче Наш». Чи воно підходить? Не знав теж... Мій товариш молився, а я дивився у вікно швидкої, як добивають людей, як тягнуть у парк, де ми з бабусею гуляли на якесь свято, як передають молодикам у спортивних штанях...

— Я пішов, — просто сказав хлопцю в касці.

І я отак взяв і пішов. Спокійно покрокував, наче йду гуляти Києвом, і нехай би ще посипав сніг і засвітили ліхтариками вітрини кафе. Мене чомусь не чіпали. Може, був схожий на тітушку?

— Вам допомогти? — спитав жінку у норковій шубці, руденьку, схожу на Алку.

Вона сиділа й лупала бруківку, так спокійно і вміло, наче різала тазик олів'є до Нового року, різала і боялась не встигнути.

— Справлюсь.

Я пішов далі. Так схожа на Аллу... Зупинився, озирнувся і перепитав:

— А чоловік де, тут?

— Нет у меня мужика.

Я сів поруч і лупав бруківку. А потім набрав повну жменю і рушив до барикади.

Близько дев'ятої вечора нас відтіснили до Будинку профспілок. Але ми стояли. Кидали щось у когось. Я не розумів. Просто передавав каміння. Це краще, це навіть трохи простіше. Природніше. Захищатись. Повз мене проносили тяжко поранених. Пронесуть когось, і бачиш червоний слід — так багато крові, куди вже нести... Куди? Але несли, кидали, лупали бруківку і колотили ті клятві коктейлі. І коктейлі летіли у ворогів, навіть якщо ті вороги потім виють з безвиході і нявкають, помираючи, як кошенята. Хлопці поруч зі мною мали жити. «Так треба», — казав собі, і лупав бруківку, і не вірив.

Наступне, що пам'ятаю, це як дивлюсь на полум'я — чорно-помаранчеве марево Профспілок. І чую. І не чую. Не хочу чути.

Той біль вирубав мене. Чий біль? Здається, мій, розділений з цілим світом, з тисячею біноклів-очей. Чи чужий? *Немає* різниці.

Я стояв, і Майдан огортав мене. Майдан Незалежності і Мідан Тахрір. Очі блакитні і очі чорні, єгипетські. І сила, море сили, що виходить із болю. І круговерть безстрашся, готова поволокти і тебе теж, неживим мішком по розхристаній бруківці. І вже не пам'ятають, з чого все почалося і чому тут опинились. А почалося з віри, що біль можна спинити, і замість болю отримали нарешті — силу.

Я не бачив того, що відбувалось. Я не допомагав виносити поранених. Я був найкращою мішенню. Застиг посеред Інститутської. Із непокритою головою і беззахисно розкритими долонями, у колись білій розстібнутій куртці, що тріпотіла на вітрі, ніби благання про перемир'я. Застиг. Як ідіот. Як мішень у тирі. Мене штовхали і лаяли, що заважаю проносити носилки — я чув і знав, але... Я чекав. Кулі. Смерті. Смерті, яку отримав Тарек. Яку отримали ті хлопці, що після них під моїми ногами оці криваві калюжі всмоктуються у роз'ятрену болем і стертими пальцями землю, і всі, кого я не знав і ким я не був... дотепер. Хлопці падали довкола. Не поруч, але я чув, як потилиця стукає об асфальт, як затихає моє серце. Не впевнений, де, в якому часі, в якому столітті.

Вони падали — люди, що вірять. А я стояв посеред вулиці як благання про перемир'я у білій куртці. Майдани огортали мене. Близькі і далекі. Великі і малі. Християнські, мусульманські, індуїстські і хіпстерські. Людські.

Епілог

Коли я дописую ці рядки, у Нігерії починаються вуличні протести. Я бачив сьогодні кремезного чорного чоловіка — він плакав. У нього навіть сльози були великі. Бандити забрали його маленьку донечку — повезли вантажівкою у невідомому напрямку, як і ще двісті дівчаток, учениць середньої школи у містечку Чибок. Українці цього, мабуть, не помітять. В країні неспокійно, знову гинуть люди, знову горить і болить...

Особисто у мене все добре — якщо воно існує, це «особисто» — в шикарному, за тутешніми мірками, готелі я намагаюсь ніжитись на піску і роздивляюся намальовані на хмарах фігури. На острові довкола готелю, здається, панують злидні — відображаються ледь помітними тінями в очах офіціанток, коли ніхто не дивиться, гості ж обговорюють одноманітний сніданок і брак капців у номерах. Не знаю, я ходжу босоніж.

Вечорами я дивлюсь, як сонце опускається в океан, жовте, мовби кленове листя у київському дворі. Як кленове листя, якого я ніколи насправді не бачив. Я знаю, десь там, за уявною лінією, що ділить світ навпіл, є острів Консульєро, а на ньому темношкіра дівчина з гарним тілом готує місцеві делікатеси, а може, й дивиться за горизонт — умій бік? Чи у бік батька її викраденої ровесниці з Нігерії...

То я й думаю собі, можливо, мені закинути все, поїхати

на острів, знайти служницю вождя і спробувати купити її усмішку за кольє із дешевих стразів? А може, й не усмішку, а цілу таємницю — таємницю другої, чорної кульки. Служниця вождя гарна, ніби висічена умілим різьбярем із чорного дерева — маленька богиня крихітного щасливого світу. По всьому світі тисячі таких. І її ровесниці, викрадені терористами, — теж богині, і в халупах їхніх родин тепер фотографії як ікони... Я маю надію, що Господь не ображається. Освячує ті образи і чекає: ну зробіть щось, люди, чи дарма я створив стільки рук і очей? Чи дарма прийняв на себе все...

За що можна купити усмішки тих нещасних нігерійських сімей? В мене стане лише на стрази... Мене не стане ні на що більше. Я насправді не поїду шукати ні маленьких чорних богинь, ні чарівну чорну кульку. І в мене не вийде, як у Кості, перейти від розпачу до боротьби. Тому пробачте мені. Я завершую.

Ця книжка записана із почутого мною від мого друга, якого я ніколи не бачив і який, здається, так і не помітив моєї присутності і підтримки — від Кості Нечая. Якщо я недочув чогось, то додумав або знайшов інформацію в Інтернеті — це ж невеликий письменницький гріх, і, зрештою, не у фактах справа. Костя теж не знав — або не хотів знати — всього, не цікавився, що стало із Площею Тахрір, її романтиками і покидьками, а я — ще не знаю, що врешті-решт вийде з Майдану Незалежності. Київ усе менше показують у новинах, людям набридає, це вже не сенсація. Але я назиратиму до кінця, не відведу погляду

і не затулю вух, обіцяю.

Нехай береже Господь дорогих для Кості людей і його землю — Україну. Здається, він помер так, як мав би жити — захищаючи якщо не цілий світ, то маленьку Лізу позаду себе.

Одного дня нас стане більше, і біль, розділившись на всіх, зникне, як сонце зникає в океані — до ранку, поки сні не розвіються і сторонній перехожий не помандрує далі, протверезілий, у білому світлі. Я і він підемо за горизонт — кожен за свій, кожен зі своєю ношею. Але сонце знову втече від ближніх до дальніх, і чорнота покриє світ снами з іншої півкулі — змішуючи біди, тасуючи душі, ніби й немає такої вже великої різниці між людьми, і світ можна змінити.

Автор і мова оригіналу невідомі

Українською переклала В. Амеліна

Травень, 2014 рік

Примітки

[1] Автор — Ліна Костенко.

[2] Зін аль-Абідін бен Алі — президент Тунісу (1987–2011). Після запеклих протестів, у січні 2011 року, покинув країну та втік до Саудівської Аравії. У червні 2012 року заочно засуджений Військовим Трибуналом Тунісу до довічного ув'язнення.

[3] Insha'Allah — з арабської "Якщо дозволить Бог". Коран вчить, що мусульмани мають додавати Insha'Allah, коли говорять про свої плани на майбутнє (Сура Аль-Кахф 18:23).

[4] Самоспалення туніського вуличного торговця 17 грудня 2010 року стало поштовхом до всенародних акцій протесту в Тунісі, які, зрештою, призвели до відставки президента Зіна аль-Абідіна бен Алі, що правив країною 23 роки поспіль.

[5] Ви Алла? Я шукаю Костю.

[6] — Костя? Ви розмовляєте англійською? — Так.

[7] Я Костя. Приємно познайомитися.

[8] Ти не хочеш брати на себе відповідальність?

[9] Ні, не хочу.

[10] Ми всі Халеди Саїди.

[11] Мухаммед Саїд Тантаві — один з найбільш впливових ісламських богословів Єгипту. з 1986 по 1996

рік був великим муфтієм Єгипту. У 1996 році президент Хосні Мубарак призначив його шейхом Аль-Азхару.

[12] Мідан — так звучить арабською слово «площа». Назва головної площі Єгипту, Midan Tahrir, дослівно перекладається як «Майдан (площа) звільнення».

[13] Мусульманське Братство (інша назва "Брати-мусульмани") — транснаціональна ісламська політична організація, заснована у Єгипті у 1928 році. В багатьох країнах світу організація визнана терористичною. Мусульманське Братство було легалізовано в Єгипті у 2011 році після повалення режиму Хосні Мубарака, однак знову оголошено терористичною організацією новим урядом Єгипту у грудні 2013 року.

[14] Прапор Єгипту становить собою смуги червоного, білого і чорного кольорів. Білий символізує революцію 1952 року, яка без кровопролиття поклала край монархії у Єгипті.